

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης

Διοίκηση Επιχειρήσεων (MBA)

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Η διακίνηση επιστημονικού προσωπικού σε περιόδους
ύφεσης και κρίσης

Αθανάσιος Γκαραβέλας

Επιβλέπων Καθηγητής
Αθανάσιος Μιχιώτης

Ιούνιος 2018

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης

Διοίκηση Επιχειρήσεων (MBA)

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Η διακίνηση επιστημονικού προσωπικού σε περιόδους
ύφεσης και κρίσης**

Αθανάσιος Γκαραβέλας

**Επιβλέπων Καθηγητής
Αθανάσιος Μιχιώτης**

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Διοίκηση Επιχειρήσεων (MBA) από τη Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ιούνιος 2018

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή προσεγγίζει το φαινόμενο της “διαρροής εγκεφάλων (brain drain)”. Στόχος της είναι να διερευνήσει τις αιτίες που ωθούν άτομα υψηλής εκπαίδευσης και κατάρτισης να εξετάζουν το ενδεχόμενο μετοίκισης στην αλλοδαπή για επαγγελματικούς λόγους. Ειδικότερα εστιάζει στη περίπτωση της Ελλάδας με δεδομένη την οικονομική κρίση που υπάρχει στη χώρα.

Υψηλό ποσοστό αποχώρησης συνεπάγεται αρνητικές συνέπειες για μια χώρα αποστολής, στην προκειμένη περίπτωση την Ελλάδα, τόσο σε επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, όσο και σε επίπεδο κοινωνίας.

Για το σκοπό αυτό, καταρχάς, προσεγγίζεται το φαινόμενο της διακίνησης επιστημονικού προσωπικού διεθνώς και στη συνέχεια, εστιάζει στην περίπτωση της Ελλάδας. Παρατίθενται οι σημαντικότερες οικονομικές θεωρίες της μετανάστευσης και παρουσιάζονται μελέτες του φαινομένου της “διαρροής εγκεφάλων” στην Ελλάδα, καθώς και στο εξωτερικό. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι σημαντικότερες αιτίες που προκαλούν το φαινόμενο και οι επιπτώσεις που επέρχονται στις χώρες αποστολής. Τέλος, παρουσιάζονται πολιτικές αντιμετώπισης του φαινομένου, οι οποίες έχουν σαν στόχο είτε τη συγκράτηση της μαζικής αποχώρησης του επιστημονικού δυναμικού της χώρας, είτε τον επαναπατρισμό όσο το δυνατόν περισσότερων από αυτούς που έχουν ήδη μεταναστεύσει και επιθυμούν να επιστρέψουν ή την εξ αποστάσεως συνεργασία με αυτούς που επιθυμούν να παραμείνουν στο εξωτερικό.

Στη συνέχεια επιχειρείται ποσοτική προσέγγιση του φαινομένου με τη διεξαγωγή περιγραφικής έρευνας. Το κύριο συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό νέων προτίθεται ή έχει αποφασίσει να μετοικήσει στο εξωτερικό για επαγγελματικούς λόγους. Κύριες αιτίες είναι, η οικονομική κρίση και η ανασφάλεια που αυτή προκαλεί, η ανάγκη απόκτησης επαγγελματικής εμπειρίας και οι προοπτικές εξέλιξης που υπάρχουν στο εξωτερικό. Αντίθετα, αποτρεπτικοί λόγοι προς μια τέτοια απόφαση θα ήταν η οικογένεια και η πιθανότητα κάλυψης των επαγγελματικών προσδοκιών τους με ικανοποιητικό επίπεδο αμοιβών.

Summary

This postgraduate thesis approaches the phenomenon of “brain drain”. The goal is to investigate the causes that push highly educated and skilled people to consider emigrating for business purposes. In particular, it focuses on Greece, given the fact that the country suffers from an economic crisis.

High rates of high skilled emigrants entail negative consequences for a sending country, in this case of Greece, both in terms of economic growth and the society’s development in general.

For this purpose, the phenomenon of the emigration of the highly educated and skilled is approached both internationally and then focusing on the case of Greece. The most important economic theories of immigration and present studies on the phenomenon of "brain drain" in Greece and abroad are presented. Subsequently, the main causes of the phenomenon and the impact on sending countries are presented. Also, policies in order to tackle the phenomenon that aim to contain the mass emigration of the country's highly educated and skilled, to repatriate as many as possible or to achieve a form of cooperation with those who prefer to remain abroad, are presented.

Subsequently, a quantitative approach of the phenomenon is attempted by conducting a descriptive research. The main conclusion of the research is that a significant proportion of young people intends or has decided to emigrate for business purposes. The main reasons are the economic crisis and the insecurity it causes, the need to gain professional experience and the prospects for professional development abroad. On the other hand, the main reasons for not going through with such a decision would be family matters and the possibility of achieving their professional goals and expectations combined with a satisfactory level of wages in Greece.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Κο Αθανάσιο Μιχιώτη για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε ώστε να ολοκληρώσω με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη μεταπτυχιακή διατριβή μου.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την οικογένεια μου για την ανεκτίμητη βοήθεια της και την αμέριστη συμπαράσταση της.

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	1
2	Το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού (Brain drain)	3
2.1	Ορισμός	3
2.2	Ιστορικά στοιχεία του φαινομένου.....	4
2.2.1	Παγκοσμίως.....	5
2.2.2	Ελλάδα.....	6
2.3	Αιτίες του φαινομένου της διαρροής ανθρώπινου δυναμικού.....	13
2.4	Σκιαγράφηση των ατόμων που προτίθενται να μεταναστεύσουν.....	19
3	Επιπτώσεις στις οικονομίες των χωρών από τις οποίες αποχωρούν και αντιμετώπιση τους	22
3.1	Γενικά.....	22
3.2	Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.....	23
3.3	Πολιτικές συγκράτησης της διαρροής από τις χώρες αποστολής.....	32
4	Ποσοτική προσέγγιση του φαινομένου της διαρροής του επιστημονικού δυναμικού	37
4.1	Στόχος και μεθοδολογία της έρευνας.....	37
4.2	Παρουσίαση αποτελεσμάτων.....	38
5	Επίλογος	70
Παραρτήματα		74
A	Το ερωτηματολόγιο	74
Βιβλιογραφία		81

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Μια από τις επιπτώσεις της παρατεταμένης ύφεσης στην οποία βρίσκεται η ελληνική οικονομία είναι η αύξηση του φαινομένου της διακίνησης επιστημονικού προσωπικού από τη χώρα προς το εξωτερικό. Αυτή η εκροή ανθρώπινου δυναμικού ονομάζεται “διαρροή εγκεφάλων” (brain drain). Ο συνδυασμός της οικονομικής κρίσης και της επιβολής αυστηρών μέτρων λιτότητας έχουν οδηγήσει ολόένα και περισσότερο, μεταξύ άλλων, σε μεγάλη αύξηση της ανεργίας, ειδικά της νεανικής, μείωση μισθών, κοινωνικών επιδομάτων και γενικότερα επιδείνωσης των συνθηκών που επικρατούν στην αγορά εργασίας. Αποτέλεσμα αυτών είναι η αναζήτηση καλύτερων επαγγελματικών προοπτικών ειδικότερα από τους νέους που φαίνεται να πλήττονται περισσότερο από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης.

Στόχος της παρούσας διατριβής είναι να διερευνήσει τους λόγους για τους οποίους άτομα υψηλής κατάρτισης προτίθενται να μετοικήσουν στο εξωτερικό για επαγγελματικούς σκοπούς. Εάν το ποσοστό αυτών είναι υψηλό συνεπάγονται αρνητικές επιπτώσεις τόσο για την οικονομία, όσο και τη γενικότερη ανάπτυξη της χώρας. Κατά συνέπεια απαιτούνται πολιτικές αναστροφής του φαινομένου.

Στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται ερωτηματολόγιο το οποίο βασίζεται σε αντίστοιχες έρευνες που έχουν γίνει στο παρελθόν (π.χ. Kappa Research), σε δείγμα ατόμων τα οποία σπουδάζουν είτε σε επίπεδο πρώτου πτυχίου, είτε μεταπτυχιακού, είτε διδακτορικού, ανεξαρτήτως εάν εργάζονται ήδη ή όχι. Διερευνάται το ποσοστό των ατόμων που προτίθενται να μετοικήσουν και ποιοι είναι οι βασικότεροι λόγοι που τους ωθούν σε αυτή την προοπτική, ποιες χώρες έχουν την υψηλότερη προτίμηση, ποιοι λόγοι θα τους απέτρεπαν από μια τέτοια απόφαση, καθώς και το ενδεχόμενο επιστροφής σε περίπτωση αποχώρησης. Επίσης τέθηκαν ερωτήματα με τα οποία επιχειρείται η σκιαγράφηση αυτών των ατόμων με βάση χαρακτηριστικά όπως είναι η

ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, το εισόδημα, το πεδίο και το επίπεδο σπουδών τους, στοιχεία των γονέων τους με βάση την επαγγελματική τους κατηγοριοποίηση και το επίπεδο εκπαίδευσης τους. Επίσης διερευνάται η άποψη τους ως προς την μελλοντική πορεία της ελληνικής οικονομίας ή τα προβλήματα της αγοράς εργασίας.

Στο κεφάλαιο 2 που ακολουθεί δίνεται ο ορισμός του φαινομένου όπως αναφέρεται στη διεθνή βιβλιογραφία και παρατίθενται ιστορικά στοιχεία και την πορεία που έχει διαγράψει το φαινόμενο με αναφορά στο διεθνή χώρο και εστίαση στην Ελλάδα. Στη συνέχεια παρατίθεται το θεωρητικό υπόβαθρο για τις αιτίες που προκαλούν το φαινόμενο. Αναφέρονται έρευνες και μελέτες που έχουν γίνει, τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα καθώς και τα συμπεράσματα που έχουν καταλήξει, με εστίαση στην περίπτωση της Ελλάδας. Επίσης σκιαγραφούνται τα άτομα τα οποία μεταναστεύουν ή προτίθενται να το πράξουν.

Στη συνέχεια, στο κεφάλαιο 3 μελετώνται οι επιπτώσεις του φαινομένου στις χώρες από τις οποίες αποχωρούν και ειδικότερα στην Ελλάδα. Διαχωρίζονται σε ποσοτικές, που αφορούν οικονομικά μεγέθη όπως η επίδραση του φαινομένου στο βαθμό ανταγωνιστικότητας της χώρας, στην πορεία των εξαγωγών της και στα φορολογικά της έσοδα, καθώς και σε ποιοτικές, που επηρεάζει έμμεσα την οικονομία, όπως η επίδραση που έχει το φαινόμενο στη παραγωγή επιστημονικού έργου από τα ελληνικά πανεπιστήμια και γενικότερα την ακαδημαϊκή τους φήμη παγκοσμίως. Επίσης διερευνάται εάν θα μπορούσαν να υπάρχουν τυχόν θετικές επιπτώσεις από παράγοντες όπως η εισροή μεταναστευτικών εμβασμάτων, ή η μεταφορά τεχνογνωσίας των επαναπατρισθέντων. Επίσης, αναζητούνται πολιτικές συγκράτησης της διαρροής και παράλληλα προσέγγισης αυτών που έχουν ήδη αποχωρήσει, με σκοπό είτε τον επαναπατρισμό τους, είτε την εξ αποστάσεως δραστηριοποίηση τους στη χώρα προέλευσης.

Τέλος, στο κεφάλαιο 4 χρησιμοποιείται ερωτηματολόγιο σε δείγμα φοιτητών είτε πρώτου πτυχίου είτε μεταπτυχιακού επιπέδου, ώστε να διερευνηθεί σε τι ποσοστό προτίθενται ή έχουν αποφασίσει να μετοικήσουν στο εξωτερικό για επαγγελματικούς σκοπούς. Το ζητούμενο είναι να διερευνηθούν οι αιτίες που τους ωθούν σε μια τέτοια προοπτική.

Κεφάλαιο 2

Το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού (brain drain)

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού ανθρώπινου δυναμικού ή όπως είναι πιο γνωστό διεθνώς, “διαρροή εγκεφάλων” (brain drain).

2.1 Ορισμός

Ως διαρροή επιστημονικού δυναμικού, με βάση το λεξικό του βρετανικού πανεπιστημίου Cambridge, ορίζεται η κατάσταση στην οποία μεγάλος αριθμός μορφωμένων και με μεγάλη εξειδίκευση ανθρώπων εγκαταλείπουν τη χώρα τους για να ζήσουν και να εργαστούν σε μια άλλη όπου οι αμοιβές και οι συνθήκες είναι καλύτερες (Cambridge Dictionary 2018). Ο όρος «διαρροή εγκεφάλων» πρωτοεμφανίστηκε τη δεκαετία του 1960 σε έκθεση της Royal Society of London και αναφερόταν στη μετανάστευση των Βρετανών επιστημόνων και τεχνολόγων στις Η.Π.Α. και τον Καναδά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 (Cervantes, Guellec, 2002). Επί της ουσίας αφορά τη μετανάστευση υψηλά καταρτισμένων ατόμων από τις λιγότερο προς τις πιο αναπτυγμένες χώρες (Gibson, McKenzie 2011:3). Στη διεθνή βιβλιογραφία διατυπώνεται όχι μόνο ως διαρροή εγκεφάλων αλλά και με ελαφρώς διαφοροποιημένη ορολογία όπως «διεθνής μετανάστευση εξειδικευμένου δυναμικού», «εξαγωγή ευφυΐας», «μετανάστευση ταλέντων» κ.α. (Λαμπριανίδης 2011:17).

Ένα άτομο θεωρείται ότι είναι υψηλά καταρτισμένο όταν κατέχει υψηλό επίπεδο μόρφωσης, ικανότητες και δεξιότητες που έχουν προέλθει μέσα από την εκπαίδευση που έχει λάβει καθώς και την επαγγελματική εμπειρία που ενδεχομένως έχει αποκτήσει.

Το σύνολο αυτό αποτελεί τον όρο ανθρώπινο κεφάλαιο και ποσοτικά μετρείται με την παρούσα αξία των μελλοντικών αμοιβών που υπολογίζει ότι θα λάβει σε όλη τη διάρκεια του κύκλου του εργασιακού βίου ένα άτομο (Λαζαρέτου 2016:34). Όταν αυτό το άτομο μεταναστεύει, δηλαδή αποχωρεί από τη χώρα του με σκοπό τη μόνιμη εγκατάσταση σε μια άλλη (Cambridge Dictionary 2018), ουσιαστικά μεταφέρεται από τη χώρα που έχει σχηματιστεί το ανθρώπινο κεφάλαιο σε μια άλλη χώρα. Συνήθως αυτού του είδους η μετανάστευση πραγματοποιείται από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προς αναπτυγμένες χώρες. Όταν αυτού του είδους η μετανάστευση πραγματοποιείται μεταξύ αναπτυγμένων χωρών ορίζεται ως “κυκλοφορία εγκεφάλων” (brain circulation) (Λαμπριανίδης 2011:19).

Έχει επικρατήσει η λέξη “διαρροή” γιατί, με δεδομένο ότι η ροή είναι κατά βάση από τις λιγότερο προς τις περισσότερα αναπτυγμένες χώρες, συνεπάγεται ότι και τα οφέλη (ποσοτικά και ποιοτικά) που προκύπτουν σε μια οικονομία από την απόδοση της προσφερόμενης εργασίας αυτών των ατόμων τα καρπώνονται οι χώρες υποδοχής. Αντίθετα, για τις χώρες προέλευσης η αδυναμία κάρπωσης αυτών των οφελών αποτελεί απώλεια που έχει αρνητικό αντίκτυπο στην προοπτική οικονομικής ανάπτυξης τους (Λαμπριανίδης 2011:31).

Όπως είναι γνωστό, το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι ένας από τους παραγωγικούς συντελεστές και κατά πολλούς ο σημαντικότερος (Λαμπριανίδης 2011:30). Κατά συνέπεια όταν αυτό το κεφάλαιο που έχει δημιουργηθεί σε μια χώρα μετακινείται υπό τη μορφή της μετανάστευσης σε άλλη χώρα συνεπάγεται ότι αυτή η χώρα θα χάσει μελλοντικά σε αναπτυξιακό επίπεδο.

2.2 Ιστορικά στοιχεία του φαινομένου

Το φαινόμενο της μετακίνησης επιστημονικού προσωπικού δεν είναι νέο τόσο παγκοσμίως όσο και στην Ελλάδα. Όπως ενδεικτικά αναφέρει ο Λαμπριανίδης, «μεταναστεύσεις επιστημόνων» έχουν καταγραφεί στην αρχαιότητα, παραδείγματος χάριν στην Αθήνα, η οποία για μια περίοδο είχε γίνει το επίκεντρο προσέλκυσης επιστημόνων λόγω της ύπαρξης ιδρυμάτων (τα πρώτα ευρωπαϊκά ιδρύματα μάθησης και έρευνας), όπως η Ακαδημία του Πλάτωνα (ίδρυση το 388 π.Χ.) ή το Λύκειο του Αριστοτέλη το οποίο ιδρύθηκε το 335 π.Χ.. Στη συνέχεια, γύρω στο 300 π.Χ. τη σκυτάλη από την Αθήνα πήρε η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου η οποία και προσέλκυσε μεγάλο

αριθμό επιστημόνων της εποχής κι έτσι είχαμε το φαινόμενο της λεγόμενης μετανάστευσης «εγκεφάλων». (Λαμπριανίδης 2011:27).

2.2.1 Παγκοσμίως

Έχει υποστηριχθεί ότι, η μετανάστευση εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας, από τη Μεγάλη Βρετανία προς ανταγωνιστικές σε αυτήν χώρες και ταυτόχρονα η αδυναμία απαγόρευσης της, ήταν μια από τις αιτίες της παρακμής της βρετανικής βιομηχανίας στα τέλη του 19ου αιώνα (Cain, Hopkins 1980:76).

Παρόλα αυτά και μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπως υπογραμμίζουν οι Anveduto και Brandi (2001), η πλειονότητα των μεταναστών της εποχής ανήκαν στις πιο φτωχές και λιγότερο μορφωμένες κοινωνικές τάξεις των χωρών προέλευσης τους (Λαμπριανίδης 2011:28). Με την πάροδο του χρόνου και το τέλος και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αυτή η αναλογία άλλαξε. Μεγάλο κομμάτι επιστημόνων έφυγε από την Ευρώπη με κατεύθυνση κατά κύριο λόγο τις ΗΠΑ (Σεβρής 2015:214).

Σύμφωνα με μελέτη των Ηνωμένων Εθνών εκτιμάται ότι από το 1960 μέχρι και το 2010 ο συνολικός αριθμός των μεταναστών παγκοσμίως έχει αυξηθεί από 74.000.000 σε 188.000.000 περίπου (Gibson, McKenzie 2011:7). Η ροή είναι κατά κύριο λόγο από τις λιγότερο αναπτυγμένες προς τις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες. Όπως αναφέρουν οι Docquier και Rapoport χρησιμοποιώντας στοιχεία από τον ΟΟΣΑ και την Παγκόσμια Τράπεζα, τις τελευταίες δεκαετίες, η «διαρροή εγκεφάλων» παγκοσμίως έχει αυξηθεί σημαντικά σε απόλυτους αριθμούς αν και όχι απαραίτητα σε ποσοστά μετανάστευσης. Επίσης επισημαίνουν ότι τα ποσοστά μετανάστευσης συνδέονται με το μέγεθος της κάθε χώρας. Οι μέσοι ρυθμοί μετανάστευσης στις μικρές χώρες (με πληθυσμό μικρότερο από 2,5 εκατομμύρια) είναι έως και 7 φορές υψηλότεροι από ότι στις μεγάλες χώρες (με πληθυσμό άνω των 25 εκατομμυρίων). Τα υψηλότερα ποσοστά πάντως παρατηρούνται σε χώρες μεσαίου εισοδήματος όπου υπάρχουν τόσο τα κίνητρα όσο και τα μέσα οικονομικά και μη, για τέτοιου είδους αποφάσεις. Οι περιοχές με τα υψηλότερα ποσοστά «διαρροής εγκεφάλων» το 2000 ήταν η Καραϊβική, ο Ειρηνικός, η υποσαχάρια Αφρική και η Κεντρική Αμερική. Ενδεικτικά αναφέρονται η Αϊτή, η Τζαμάικα, η Σιέρρα Λεόνε και η Γκάνα ως οι χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά μεταναστών κατόχων πτυχίου σε σχέση με το σύνολο του εργατικού δυναμικού της κάθε χώρας. Ενώ σε

απόλυτους αριθμούς οι χώρες με τα υψηλότερα νούμερα ατόμων με υψηλή κατάρτιση ηλικίας άνω των 25 ετών που αποχώρησαν, ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο, οι Φιλιππίνες, η Ινδία, το Μεξικό, η Κίνα και η Γερμανία (Docquier, Rapoport 2012:684-687).

2.2.2 Ελλάδα

Στη διάρκεια του 20ου αιώνα η Ελλάδα γνώρισε 2 μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα με κατεύθυνση προς το εξωτερικό. Το πρώτο, ξεκίνησε στα τέλη του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα περίπου μέχρι τα 1920 με κατεύθυνση κατά κύριο λόγο προς τις ΗΠΑ (95%). Η στατιστική ανάλυση έδειξε ότι ο βασικός λόγος αυτής της μετανάστευσης (1900-1920) ήταν η ανεργία. Εκτιμάται ότι περίπου το 60% των μεταναστών αυτών κάποια στιγμή επέστρεψαν στην Ελλάδα (Cavounidis 2016:26).

Το δεύτερο μεγάλο κύμα μετανάστευσης πραγματοποιήθηκε μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου και στη συνέχεια τη δεκαετία του 1950 (1955-1977) όπου όπως καταγράφεται, ακαδημαϊκοί, καλλιτέχνες, μηχανικοί, αρχιτέκτονες και διάφοροι άλλοι διανοούμενοι έφυγαν από τη χώρα με προορισμό τόσο τη Δυτική Ευρώπη (Λαμπριανίδης 2011:173), όσο και τις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία (Λιανός, Καβουνίδη 2012:11). Εκτιμάται ότι από τη χώρα την περίοδο 1949-1961 αποχωρούσαν με προορισμό τις ΗΠΑ το 20,9% των απόφοιτων μηχανικών (Grubel, Scott 1966:269). Επίσης εκτιμάται ότι ο βασικότερος τύπος προορισμού στην Ευρώπη ήταν η Δυτική Γερμανία, με ποσοστό 51% του συνόλου (Lianos, Cavounidis 2012:151). Στατιστική ανάλυση έδειξε ότι οι βασικότεροι λόγοι της μετανάστευσης ήταν η ανεργία και το επίπεδο του κατά κεφαλήν εισοδήματος (Cavounidis 2016:27). Από τα διαθέσιμα στοιχεία και με επιφύλαξη μπορεί να αναφερθεί ότι την περίοδο 1963-1965 ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών, το 0,2% αυτών είχαν πτυχίο πανεπιστημίου (Lianos, Cavounidis 2012:27). Επίσης όπως αναφέρει ο Μανιτάκης (2010:135) από τα χρόνια του εμφυλίου δημιουργήθηκε μια ισχυρή τάση να μην επιστρέφουν αυτοί που πήγαιναν για σπουδές στο εξωτερικό, φαινόμενο το οποίο ενισχύθηκε κατά τα χρόνια της δικτατορίας και τη δεκαετία του '70 γενικότερα (Λαμπριανίδης 2011:173).

Η οικονομική και πολιτική σταθερότητα που, φαινομενικά τουλάχιστον, επιτεύχθηκε στη χώρα οδήγησε, σε επίπεδο Ε.Ε. στις αρχές της δεκαετίας του 2000 στο φαινόμενο οι Έλληνες να εμφανίζονται ως τους λιγότερο πρόθυμους (μετά τους Κύπριους σε ποσοστό κάτω από 30%, όταν ο μέσος όρος της Ε.Ε. ήταν περίπου 45%), σε

γεωγραφική μετακίνηση για επαγγελματικούς σκοπούς, ευρωπαίους πολίτες (έρευνα ευρωβαρομέτρου 2006:2). Αυτή η στάση όμως άλλαξε στα επόμενα χρόνια και ειδικά μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης στη χώρα (Lambrianidis, Pratsinakis 2016:10).

Η σημαντική αύξηση της ανεργίας μετά το 2008 οδήγησε τους Έλληνες σε αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat το ποσοστό της ανεργίας γενικά στην Ελλάδα εκτινάχθηκε από το 7,8% το 2008 στο 26,5% το 2014. Ειδικότερα όμως στις ηλικίες 15-24 εκτινάχθηκε στο 52,4% το 2014 όταν το 2008 ήταν 21,9% (Cavounidis 2016:30).

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι με βάση στοιχεία του ΟΟΣΑ (παρακάτω πίνακας) για το 2012 τα ποσοστά ανεργίας ατόμων με πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα ήταν στο 17% (όταν το 2008 ήταν 6%), με μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ στο 5%. Όσον αφορά το ποσοστό ανεργίας στις γυναίκες με πανεπιστημιακή εκπαίδευση άγγιζε το 20% (όταν το 2008 ήταν στο 7%) με μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ στο 5% (OECD 2014:4). Βλέπουμε δηλαδή ότι μέσα σε 4 χρόνια τριπλασιάστηκε το ποσοστό της ανεργίας στα άτομα με πανεπιστημιακή εκπαίδευση όταν οι αντίστοιχοι μ.ο. ΟΟΣΑ και Ε.Ε. ήταν πολύ χαμηλότεροι (5% και 6% αντίστοιχα).

	ΕΛΛΑΔΑ			Μ.Ο. ΧΩΡΩΝ ΟΟΣΑ			Μ.Ο. Ε.Ε.21			ΘΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΧΩΡΩΝ ΟΟΣΑ
	2012	2008	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ	2012	2008	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ	2012	2008	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ	
ΑΝΕΡΓΙΑ ΓΙΑ ΗΛΙΚΙΕΣ 25-64 ΕΤΩΝ										
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (ΑΝΤΡΕΣ-ΓΥΝΑΙΚΕΣ)	17%	6%	11%	5%	3%	2%	6%	3%	3%	1/36
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (ΓΥΝΑΙΚΕΣ)	20%	7%	13%	5%	4%	1%	6%	4%	2%	1/35

Πίνακας 1. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΟΟΣΑ

Με βάση τα ίδια στοιχεία η συγκεκριμένη ανάλυση του ΟΟΣΑ δείχνει επίσης ότι την περίοδο 2000-2012 αυξήθηκε το ποσοστό του πληθυσμού στην Ελλάδα που απέκτησε πανεπιστημιακή εκπαίδευση και ειδικά στις μεγαλύτερες ηλικίες (55-64 ετών από 8% σε 20%, δηλαδή αύξηση 12% και 25-34 ετών από 24% σε 35% δηλαδή αύξηση 11%) (OECD 2014:4). Αυτό σημαίνει ότι ένα μέρος του πληθυσμού αναζήτησε την απόκτηση εφοδίων μέσω της απόκτησης πανεπιστημιακής εκπαίδευσης για να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση.

%ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΜΕ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΕΛΛΑΔΑ			Μ.Ο. ΧΩΡΩΝ ΟΟΣΑ			Μ.Ο. Ε.Ε.21			ΘΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΧΩΡΩΝ ΟΟΣΑ
	2012	2000	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ	2012	2000	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ	2012	2000	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ	
25-64 ΕΤΩΝ	27%	18%	9%	33%	22%	11%	29%	20%	9%	25/37
25-34 ΕΤΩΝ	35%	24%	11%	40%	26%	14%	37%	24%	13%	26/36
55-64 ΕΤΩΝ	20%	8%	12%	25%	15%	10%	22%	14%	8%	22/36

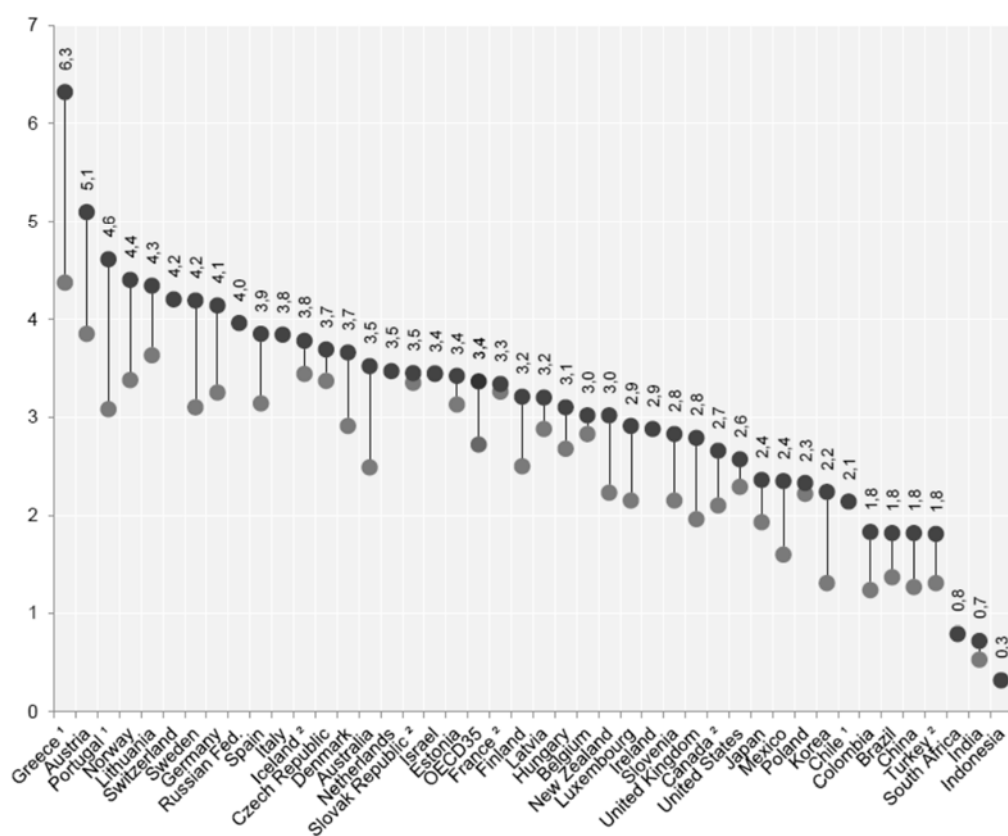
Πίνακας 2. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΟΟΣΑ

Σύμφωνα με παγκόσμια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 140 χώρες για λογαριασμό του ΟΟΣΑ για την περίοδο 2007-2013 με σκοπό να εκτιμήσει την επιθυμία για μετανάστευση και όσον αφορά την Ελλάδα, έδειξε ότι το 26% των υψηλά καταρτισμένων ατόμων δήλωσαν ότι θα μετανάστευαν μόνιμα στο εξωτερικό εάν τους δινόταν η ευκαιρία. Συνολικά το ποσοστό των ερωτηθέντων στην Ελλάδα που δήλωσαν αυτήν την επιθυμία ήταν 22% εκ των οποίων το 15% δήλωσε ότι επρόκειτο να το πραγματοποιήσει μέσα στους επόμενους 12 μήνες και από αυτούς το 30% δήλωσε ότι είχε ήδη ξεκινήσει τις σχετικές διαδικασίες (π.χ. έκδοση βίζας). Οι τρεις βασικότεροι επιθυμητοί προορισμοί ήταν η Γερμανία (18%), οι ΗΠΑ (9%) και η Αυστραλία (8%) (OECD 2015:213).

Επίσης με βάση τα στοιχεία του ΟΟΣΑ στην ίδια έκθεση, αναφέρεται ότι ο μεταναστευτικός πληθυσμός, που ορίζεται ως τα άτομα τα οποία έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και ζουν στο εξωτερικό σε άλλες χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ και σε επιλεγμένες χώρες εκτός ΟΟΣΑ, ήταν το 2010/11 711,6 χιλιάδες εκ των οποίων οι 681,8 χιλιάδες κατοικούσαν σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ. Ποσοστιαία το 22% ήταν άτομα με υψηλή κατάρτιση σε άλλες χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ και σε επιλεγμένες χώρες εκτός ΟΟΣΑ ήταν το 21,5% , όταν τα αντίστοιχα ποσοστά για το 2000/1 ήταν 15,7% (διαβίωση σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ). Η ίδια έκθεση δείχνει επίσης ότι το συνολικό ποσοστό μετανάστευσης ατόμων με υψηλή κατάρτιση (δηλαδή με πανεπιστημιακή εκπαίδευση) μειώθηκε από 7,6% επί του συνολικού πληθυσμού το 2000/1 σε 5,8% επί του συνολικού πληθυσμού το 2010/1 (OECD 2015:212). Παρόλα αυτά, όπως αναφέρει η Καβουνίδη, ο ΟΟΣΑ χρησιμοποιώντας μια εναλλακτική μέθοδο υπολογισμού των ποσοστών μετανάστευσης κατέληξε σε διαφορετικά αποτελέσματα για την Ελλάδα για το 2010/1. Συγκεκριμένα αφαιρώντας από τους υπολογισμούς, τους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα, το συνολικό ποσοστό των ατόμων με υψηλή μόρφωση που μετανάστευσαν ήταν 8,7% (Cavounidis 2016:38). Από την ίδια έκθεση του ΟΟΣΑ προκύπτει επίσης ότι, από τους

βασικότερους προορισμούς που είχαν προσελκύσει τους έλληνες μετανάστες κατά το 2010/1 το ποσοστό αυτών με υψηλό επίπεδο μόρφωσης (πανεπιστημιακή εκπαίδευση και άνω) ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο (69,1%), η Γαλλία (47,4%), η Ιταλία (30,9%), οι ΗΠΑ (28,7%), η Σουηδία (23,1%), ο Καναδάς (19,2%), το Βέλγιο (14,2%), η Γερμανία (12,3%), η Τουρκία (9,7%), η Αυστραλία (7,4%) (OECD 2015:213). Μια επαγγελματική κατηγορία που έχει καταγραφεί ξεχωριστά στην έκθεση του ΟΟΣΑ για το 2015 είναι αυτή των ιατρών. Αναφέρεται ότι ο αριθμός των ιατρών που έχουν εκπαιδευτεί στην Ελλάδα και εργάζονται σε άλλες χώρες έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια με τη Γερμανία να καταλαμβάνει την πρώτη θέση στους προτιμώμενους προορισμούς. Ειδικότερα αναφέρεται ότι την περίοδο 2008-2012 ο αριθμός των ιατρών που έχουν εκπαιδευτεί στην Ελλάδα αλλά εργάζονται στην Γερμανία αυξήθηκε κατά 50%, με το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Σουηδία να έπονται (Cavounidis 2016:40). Όπως επισημαίνει η Καβουνίδη, η Ελλάδα είχε επί μακρόν πλεόνασμα ιατρών με συνέπεια η προσφορά να υπερβαίνει τη ζήτηση σε συγκεκριμένες ιατρικές ειδικότητες, κάτι που αντανακλά την αποτυχία του εκπαιδευτικού συστήματος να προσαρμοστεί στις ανάγκες της αγοράς εργασίας (Cavounidis 2016:42). Αυτή η υπερπροσφορά εργασίας από ιατρούς επιβεβαιώνεται στην έκθεση του ΟΟΣΑ "Health at a glance 2017" όπως απεικονίζεται στα 2 παρακάτω σχήματα όπου στην κατηγορία εξασκούμενων ιατρών ανά 1.000 κατοίκους το 2000 και το 2015 η Ελλάδα έρχεται πρώτη με 4,4 και 6,3, αντίστοιχα, ιατρούς ανά 1.000 κατοίκους. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι τα αντίστοιχα νούμερα για την Αυστρία το 2015 ήταν 5,1, την Πορτογαλία 4,6, τη Γερμανία 4,1, το Ηνωμένο Βασίλειο 2,8, τη Σουηδία το 2014 ήταν 4,2 (OECD 2017).

Πέραν του ιατρικού κλάδου, σύμφωνα με τους Χολέζα και Τσακλόγλου, η μετανάστευση αποφοίτων έχει επηρεάσει σχεδόν όλα τα πεδία σπουδών και πιο συγκεκριμένα εκτιμούν ότι περισσότερο από 3.000 Έλληνες εργάζονται ως καθηγητές σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ και περίπου 5.000 εργάζονται ως ερευνητές ή καθηγητές σε πανεπιστήμια χωρών-μελών της Ε.Ε..

Διάγραμμα 1

Practising doctors per 1 000 population, 2000 and 2015 (or nearest year)

	2000	2015	
Greece ¹	4,4	6,3	
Austria	3,9	5,1	
Portugal ¹	3,1	4,6	
Norway	3,4	4,4	
Lithuania	3,6	4,3	
Switzerland		4,2	
Sweden	3,1	4,2	2014
Germany	3,3	4,1	
Russian Fed.		4,0	
Spain	3,1	3,9	
Italy		3,8	
Iceland ²	3,4	3,8	
Czech Republic	3,4	3,7	2013
Denmark	2,9	3,7	2014
Australia	2,5	3,5	
Netherlands		3,5	
Slovak Republic ²	3,4	3,5	
Israel	3,5	3,4	

Estonia	3,1	3,4
OECD35	2,7	3,4
France ²	3,3	3,3
Finland	2,5	3,2 2014
Latvia	2,9	3,2
Hungary	2,7	3,1
Belgium	2,8	3,0
New Zealand	2,2	3,0
Luxembourg	2,2	2,9
Ireland		2,9
Slovenia	2,2	2,8
United Kingdom	2,0	2,8
Canada ²	2,1	2,7
United States	2,3	2,6 2014
Japan	1,9	2,4 2014
Mexico	1,6	2,4
Poland	2,2	2,3
Korea	1,3	2,2
Chile ¹		2,1
Colombia	1,2	1,8 2014
Brazil	1,4	1,8 2010
China	1,3	1,8
Turkey ²	1,3	1,8
South Africa		0,8
India	0,5	0,7 2014
Indonesia		0,3 2013
OECD35		3,4
OECD30	2,7	3,4

Πίνακας 3. Πηγή: ΟΟΣΑ 2017

Όπως αναφέρει ο Pelliccia, αναλύοντας τα στοιχεία του ΟΟΣΑ για το 2010, η Ελλάδα εμφάνισε το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας αποφοίτων στις ηλικίες 25-29 (15,6%) σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ των οποίων ο μέσος όρος έφτανε στο 6,3% σε αυτή την κατηγορία (Pelliccia 2013:4).

Σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία «εξερχόμενη μετανάστευση (emigration)» ορίζεται ως η ενέργεια δια της οποίας ένα πρόσωπο, το οποίο είχε προηγουμένως το συνήθη τόπο διαμονής του στη χώρα παύει να έχει το συνήθη τόπο διαμονής του στη χώρα για μια περίοδο η οποία είναι, ή αναμένεται να είναι 12 μήνες τουλάχιστον (ΕΛΣΤΑΤ 2017).

Σύμφωνα με το δελτίο τύπου της ΕΛΣΤΑΤ στις 29/12/2017, ο αριθμός των εξερχόμενων μεταναστών ηλικίας 15-64 ετών το 2012 ήταν 111.109 άτομα, δηλαδή

σχεδόν τριπλάσιος από ότι το 2009 (37.083 άτομα). Αθροιστικά μεταξύ των ετών της κρίσης 2008-2016, 697.565 μόνιμοι κάτοικοι Ελλάδος εξήλθαν μόνιμα από τη χώρα.

ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΕΞΕΡΧΟΜΕΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΝΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΟΜΑΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ										
ΑΜΦΟΤΕΡΑ ΤΑ ΦΥΛΑ										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	ΣΥΝΟΛΑ
ΣΥΝΟΛΟ	43.044	43.686	62.041	92.404	124.694	117.094	106.804	109.351	106.535	
0-4	1.573	2.003	3.246	2.821	3.917	3.613	5.883	5.933	5.267	
5-9	1.441	1.678	2.431	2.093	3.120	2.848	4.638	4.677	4.642	
10-14	1.225	1.326	2.019	1.558	2.334	2.114	3.443	3.472	3.630	
15-19	2.281	2.395	3.233	2.793	4.616	4.109	5.788	5.872	5.336	36.423
20-24	7.204	6.672	9.462	12.203	15.258	14.656	14.988	15.418	13.115	108.976
25-29	10.434	10.029	13.998	20.210	24.435	23.812	18.688	19.282	20.532	161.470
30-34	5.931	5.819	8.962	14.480	18.583	17.810	13.974	14.418	13.470	113.447
35-39	3.662	3.925	5.139	10.117	13.107	12.274	9.662	9.969	10.475	78.330
40-44	2.894	2.761	4.499	7.560	11.136	10.185	7.981	8.235	8.007	63.258
45-49	2.077	2.044	2.732	5.904	9.034	8.130	6.415	6.619	6.712	49.667
50-54	1.393	1.651	2.381	4.864	7.302	6.689	5.867	5.951	4.791	40.889
55-59	1.093	1.056	1.242	3.304	4.912	4.467	3.947	4.003	3.980	28.004
60-64	780	731	1.066	1.789	2.726	2.487	2.207	2.238	3.127	17.151
65-69	468	717	639	1.144	1.734	1.583	1.351	1.326	1.875	
70-74	240	406	389	744	1.155	1.063	905	889	846	
75-79	144	230	313	482	828	756	640	628	387	
80-84	132	162	201	212	336	326	278	273	203	
85+	72	81	89	126	161	172	149	148	140	

Πίνακας 4. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ

Εκτιμάται ότι, από το 2008 μέχρι το 2013, σχεδόν 223.000 νέοι, κάτοικοι Ελλάδος, ηλικίας 25-39 ετών εξήλθαν μόνιμα από τη χώρα με κατεύθυνση τις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες, αναζητώντας εργασία με καλύτερη αμοιβή και καλύτερες προοπτικές κοινωνικής και οικονομικής πρόοδου (Λαζαρέτου 2016:44).

Ενώ, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας της Endeavor Greece (2014), 46% των ερωτηθέντων νέων ηλικίας 18-34 ετών δήλωσαν ότι σκέπτονται να εγκατασταθούν στο εξωτερικό και 36% εξ αυτών είναι έτοιμοι να το πράξουν το επόμενο έτος (Endeavor Greece 2014:37).

Τέλος, όσον αφορά κάποια στοιχεία για την ανεργία, όπως καταγράφεται στην ενδιάμεση έκθεση του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ για το 2017, κατά το β' τρίμηνο του 2017 στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών, ανερχόταν σε 42,1%, στην ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών σε 30,1% όταν για παράδειγμα τα αντίστοιχα ποσοστά για το 2010 ήταν 31% και 18% (INE ΓΣΕΕ 2017:56).

ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ	Β' ΤΡΙΜΗΝΟ 2010	Β' ΤΡΙΜΗΝΟ 2017	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ
20-24	31%	42%	+11%
25-29	18%	30%	+12%
30-44	11%	20%	+9%

Πίνακας 5. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΙΝΕ ΓΣΕΕ

2.3. Αιτίες του φαινομένου της διαρροής ανθρώπινου δυναμικού

Όσον αφορά τα αίτια του φαινομένου της μετανάστευσης γενικά, υπάρχουν τέσσερις βασικές οικονομικές θεωρίες.

Καταρχάς υπάρχει η νεοκλασική θεωρία η οποία, όπως αναφέρουν οι Λιανός και Καβουνίδη, έχει σχηματιστεί από τις εργασίες του Sjaastad (1962), του Todaro (1969) και Harris και Todaro (1970). Σύμφωνα με αυτήν, οι αποφάσεις σχετικά με το ενδεχόμενο της μετανάστευσης (είτε πρόκειται για μετανάστευση εντός είτε εκτός της χώρας προέλευσης) λαμβάνονται από το ίδιο το άτομο. Με δεδομένα τα προσωπικά/δημογραφικά χαρακτηριστικά του, τα οποία παίζουν σημαντικό ρόλο ως προς τις αποφάσεις για πιθανή μελλοντική μετανάστευση, το άτομο πραγματοποιεί ανάλυση κόστους/οφέλους με βάση την οποία παίρνει την τελική του απόφαση. Το κόστος βασίζεται τόσο σε ποσοτικά όσο και σε ποιοτικά στοιχεία. Ποιοτικά είναι αυτά που αναφέρονται στο πιθανό ψυχολογικό βάρος που θα επωμιστεί το άτομο από την απομάκρυνση από το οικείο περιβάλλον του (οικογενειακό, φιλικό, κοινωνικό κλπ). Ποσοτικά, θεωρούνται τόσο το κόστος μετακίνησης, εγκατάστασης, των πρώτων εξόδων διαβίωσης και προσαρμογής στις νέες συνθήκες. Ως προς το σκέλος του οφέλους, θα υπολογίσει και κατόπιν θα συγκρίνει την παρούσα αξία των αναμενόμενων χρηματικών εισροών (εισοδημάτων) που το άτομο προσδοκά να αποκτήσει από τη μεταβολή της κατάστασης του στο νέο περιβάλλον σε συνδυασμό με την πιθανότητα απασχόλησης, συγκρινόμενο με την παρούσα αξία των προσδοκώμενων αμοιβών που θα αποκτούσε το άτομο στην περίπτωση που θα έμενε στον τόπο καταγωγής του και την αντίστοιχη πιθανότητα απασχόλησης. Στη συνέχεια το θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα θα συγκριθεί με το κόστος που θα προκύψει από την απόφαση του. Εάν το πρόσημο είναι θετικό συνεπάγεται ότι η απόφαση για μετανάστευση πρέπει να είναι θετική. Σημειώνεται ότι η τελική απόφαση λαμβάνεται με γνώμονα το στόχο που είναι η μεγιστοποίηση των προσδοκώμενων εισοδημάτων υπό καθεστώς αβεβαιότητας όσον

αφορά τόσο τις μελλοντικές αμοιβές όσο και την πιθανότητα απασχόλησης (Λιανός, Καβουνίδη 2012:157-159).

Μια άλλη σημαντική θεωρία για το θέμα, είναι αυτή της “νέας Οικονομικής της Μετανάστευσης”. Με βάση αυτή τη θεωρία η απόφαση για τη μετανάστευση λαμβάνεται από την οικογένεια ως οντότητα κι όχι μεμονωμένα από το άτομο. Στόχος είναι η μεγιστοποίηση της χρησιμότητας των εισοδημάτων της οικογένειας, ο οποίος επιδιώκεται με τη γεωγραφική κατανομή του εργατικού δυναμικού της οικογένειας σε διάφορες περιοχές στην ίδια χώρα ή στο εξωτερικό. Κατά συνέπεια η απόφαση είναι οικογενειακή και όχι ατομική. Επίσης πέραν αυτού του στόχου, η συγκεκριμένη θεωρία εμφανίζει ως επιπλέον στόχο την ελαχιστοποίηση κινδύνων οικονομικής φύσης. Τέτοιοι κίνδυνοι μπορεί να είναι π.χ. η έλλειψη συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, η λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος κ.α.. Κατά συνέπεια ο παράγοντας «απρόβλεπτοι κίνδυνοι» διαδραματίζει ενεργό ρόλο στην απόφαση της οικογένειας ως οντότητας για το ενδεχόμενο μετανάστευσης όχι απαραίτητα όλων των μελών αλλά έστω και κάποιων από αυτήν, με απώτερο στόχο τη διασπορά του κινδύνου. Έχει παρατηρηθεί ότι είναι δυνατόν να υπάρχει μετακίνηση εργατικού προσωπικού ακόμα κι αν δεν υπάρχει υψηλό ποσοστό ανεργίας ή σημαντική μείωση μισθών, με κριτήριο και μόνο την προσδοκία έλευσης επερχόμενων κινδύνων και την ανάγκη για προφύλαξη από αυτούς με τη λογική της διασποράς του κινδύνου για την οικογένεια-οντότητα (Λιανός, Καβουνίδη 2012:162-164).

Μια άλλη θεωρία είναι αυτή του δυισμού της αγοράς εργασίας. Η συγκεκριμένη θεωρία χωρίς να εστιάζει αλλά ούτε και να απορρίπτει το ρόλο του ατόμου ή της οικογένειας ως οντότητας, ασχολείται με τη μετανάστευση από τις υπανάπτυκτες χώρες προς τις βιομηχανικά, κατά κύριο λόγο, αναπτυγμένες. Υποστηρίζει ότι η τεχνολογική εξέλιξη που έχει συντελεστεί και οδηγεί στην βιομηχανική ανάπτυξη σε αυτές τις χώρες έχουν δημιουργήσει δυο διαφορετικές και διακριτές αγορές εργασίας. Η μια αγορά αφορά θέσεις εργασίας οι οποίες απαιτούν υψηλό επίπεδο γνώσεων και εξειδίκευσης και προσφέρουν υψηλό επίπεδο αμοιβών, επαγγελματικό και κοινωνικό κύρος και προοπτική ανέλιξης στις ανώτερες βαθμίδες της επαγγελματικής ιεραρχίας. Η άλλη αγορά λειτουργεί και καλύπτει το υπόλοιπο κομμάτι της συνολικής αγοράς εργασίας της χώρας. Αφορά δηλαδή, θέσεις εργασίας που καλύπτονται και με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, χαμηλής ή ανειδίκευτης εργασίας και κατά συνέπεια χαμηλού ύψους

αμοιβών, επαγγελματικού και κοινωνικού κύρους και έλλειψη δυνατότητας για ανέλιξη σε υψηλά κλιμάκια της επαγγελματικής ιεραρχίας. Η προσφορά σε αυτού του είδους τις αγορές εργασίας είναι περιορισμένη και κατά συνέπεια μπορεί να καλύπτεται από μετανάστες τρίτων χωρών γιατί παρόλο που το επίπεδο αμοιβών για την ανεπτυγμένη χώρα είναι χαμηλό, σε σύγκριση με το αντίστοιχο υποανάπτυκτων χωρών θεωρείται υψηλότερο, οπότε και ελκυστικό για άτομα που καλύπτουν αυτή την αγορά εργασίας και τις απαιτήσεις της. Το συμπέρασμα που προκύπτει για τη συγκεκριμένη θεωρία είναι ότι η μετανάστευση είναι αποτέλεσμα της έλλξης της χώρας και όχι ώθησης της χώρας προέλευσης (Λιανός, Καβουνίδη 2012:164,165).

Τέλος, υπάρχει η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος. Αυτή αναπτύχθηκε από τον Wallerstein (1974) και αναφέρεται στον καπιταλισμό ως παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, ο σύγχρονος καπιταλισμός είναι οργανωμένος σε παγκόσμιο επίπεδο. Διαχωρίζεται σε «κεντρικές» (core regions) και «περιφερειακές» περιοχές. Το κεφάλαιο που διαχέεται από τις “κεντρικές” στις “περιφερειακές” περιοχές καταστρέφει τις παραδοσιακές μορφές παραγωγής με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας πληθυσμός ο οποίος ψάχνοντας να βρει τρόπους βελτίωσης της ζωής του οδηγείται στη μετανάστευση. Οι παραγωγικές διαδικασίες έχουν διαχωριστεί με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε αυτές που απαιτούν περισσότερο τη χρήση κεφαλαίου από εργασία (έντασης κεφαλαίου) να τοποθετούνται στο κέντρο, ενώ εκεί που υπερिशύει η ανάγκη για εργασία (χαμηλής εξειδίκευσης) τοποθετούνται στην περιφέρεια. Παρόλα αυτά όμως με δεδομένη την παγκοσμιοποίηση στις “κεντρικές” περιοχές όπου υπάρχει αυξημένη ζήτηση για εργαζόμενους με υψηλή εξειδίκευση (Sassen 1988), επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων, δημιουργείται παράλληλα και ζήτηση εργασίας για θέσεις χαμηλής ειδίκευσης για να καλύψουν τις δευτερεύουσες ανάγκες του κέντρου π.χ. στον τομέα των υπηρεσιών. Η ζήτηση αυτή δεδομένου ότι δεν καλύπτεται εύκολα από τους γηγενείς απευθύνεται σε άτομα των “περιφερειακών” περιοχών. Συμπερασματικά, η μετανάστευση από την “περιφέρεια” στο “κέντρο” είναι απόρροια της δομής του παγκόσμιου συστήματος, που δημιουργεί τη ζήτηση εργασίας μεταναστών, είτε υψηλής είτε χαμηλής εξειδίκευσης (Λιανός, Καβουνίδη 2012:166,167).

Όπως αναφέρει ο Λαμπριανίδης, η αποχώρηση των ατόμων με υψηλή κατάρτιση είναι μέρος του ευρύτερου θέματος της μετανάστευσης από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προς τις αναπτυγμένες χώρες (Λαμπριανίδης 2011:44). Τα αίτια μπορεί να είναι

τόσο οικονομικά όσο και μη οικονομικά και να προέρχονται τόσο από τη πλευρά της προσφοράς εργασίας όσο και της ζήτησης.

Εξετάζοντας την πλευρά της ζήτησης, το βασικότερο αίτιο που εμφανίζεται είναι η ανεργία, η οποία, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, έπεται της οικονομικής κρίσης. Οικονομική κρίση, μεταξύ άλλων, σημαίνει για τις επιχειρήσεις (ιδιωτικός τομέας), μείωση ζήτησης των προϊόντων ή των υπηρεσιών τους, άρα μείωση πωλήσεων και κατά συνέπεια εσόδων, δυσκολία εύρεσης χρηματοδότησης (π.χ. τραπεζικό δανεισμό), άρα περιορισμό ή και διακοπή επενδύσεων. Αυτά με τη σειρά τους και σε συνδυασμό με την αύξηση των φορολογικών συντελεστών (λόγω της ανάγκης του κράτους για άμεση αύξηση των δημοσίων εσόδων), οδηγούν στην αύξηση του κόστους λειτουργίας τους. Αυτό συνεπάγεται ανάγκη για περικοπές δαπανών, μια από τις οποίες είναι το μισθολογικό κόστος. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι επιχειρήσεις, κάποια από τα μέτρα που λαμβάνουν είναι η μείωση μισθών, αναζήτηση ευέλικτων μορφών εργασίας και σε επόμενο στάδιο συγχώνευση όπου είναι δυνατό (συρρίκνωση) των θέσεων εργασίας, ειδικά εάν πιστεύουν ότι η μείωση των πωλήσεων τους θα διαρκέσει μεγάλο χρονικό διάστημα (Dornbusch, Fischer 1993:595). Αυτό σημαίνει ότι η καμπύλη ζήτησης εργασίας μετατοπίζεται προς τα κάτω αριστερά κάτι που εξηγεί τη μείωση τόσο των μισθών όσο και του εργατικού δυναμικού (ανεργία) (Begg, Fischer, Dornbusch 2006:306). Επίσης σε τέτοιες περιόδους οι επιχειρήσεις, ακόμα και σε περίπτωση που πραγματοποιούν προσλήψεις, προσπαθούν να το κάνουν με το δυνατότερο χαμηλό κόστος, αποφεύγοντας παράλληλα να επιλέξουν άτομα με περισσότερα προσόντα από τα απαιτούμενα.

Εξετάζοντας την πλευρά της προσφοράς, μια βασική αιτία γενικά, που ωθεί, ειδικά τους νέους υψηλά καταρτισμένους, είναι το επίπεδο μισθών που προσφέρουν οι χώρες υποδοχής και η σύγκριση τους με τους αντίστοιχους με αυτούς των χωρών προέλευσης (Λαμπριανίδης 2011:45). Γενικότερα, παράγοντες μη αμιγώς οικονομικοί όπως, η ποιότητα ζωής, η δομή και οργάνωση της κοινωνίας, η επαφή και αλληλεπίδραση με άτομα παρόμοιου εκπαιδευτικού επιπέδου αλλά και άλλης κουλτούρας, οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες για τους ίδιους και την οικογένεια τους που προσφέρουν οι αναπτυγμένες χώρες υποδοχής αποτελούν πόλο έλξης μεγάλου αριθμού ατόμων με υψηλή κατάρτιση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών (Λαμπριανίδης 2011:45). Στις περιπτώσεις χωρών, όπως η Ελλάδα, που βιώνουν περίοδο οικονομικής κρίσης, υψηλών επιπέδων ανεργίας καθώς και την αβεβαιότητα που συνεπάγεται, υπάρχουν κι άλλοι

παράγοντες που αναδεικνύονται και παίζουν σημαντικό ρόλο στην απόφαση των ατόμων για μετοίκηση.

Ο PellICCia, βασιζόμενος σε στοιχεία του ΟΟΣΑ (2012) σύμφωνα με τα οποία το 2010 η Ελλάδα είχε το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ στους νέους ηλικίας 25-29 (15,9% με μ.ο. 6,3%), αναφέρει ότι το πιο ανησυχητικό είναι ότι η κατοχή ακαδημαϊκών τίτλων δεν αποτελεί πλέον ασπίδα προστασίας απέναντι στην ανεργία. Επιπλέον αναφέρει ότι το ποσοστό ανεργίας μπορεί να συνδέεται με το είδος των σπουδών. Πτυχιούχοι π.χ. μαθηματικοί, ιατροί, δικηγόροι έχουν λιγότερες ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης σε σχέση με πτυχιούχους άλλων κατηγοριών όπως π.χ. της πληροφορικής (PellICCia 2013:4,5). Επίσης ο Λαμπριανίδης αναφέρει ότι, η ανεργία των πτυχιούχων ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα πλήττει κυρίως τους επιστημονικούς κλάδους, όπου υπάρχει «υπερπληθωρισμός» (π.χ. νομικοί, αρχιτέκτονες, φαρμακοποιοί, ιατροί), φαινόμενο που οδηγεί εκτός από ανεργία, σε υποαπασχόληση, ετεροαπασχόληση ή μετανάστευση για εργασία στο εξωτερικό. Επισημαίνει ακόμα, ότι υπάρχει αδυναμία αντιστοίχισης της εκπαίδευσης με τις ανάγκες της οικονομίας, χρησιμοποιώντας το παράδειγμα του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας-ένδυσης που ενώ ήταν ιδιαίτερα σημαντικός τις δεκαετίες 1970-90, δεν υπήρξε πρόνοια για δημιουργία απαραίτητων ειδικοτήτων-όπως χημικών βαφείων και σχεδιαστών μόδας-στα ΑΕΙ,ΤΕΙ (Λαμπριανίδης 2011:154, 160). Παρόλα αυτά όμως, εξετάζει το θέμα και από την πλευρά της ζήτησης εργασίας επισημαίνοντας και την ευθύνη του ιδιωτικού τομέα λόγω της ανεπαρκούς ανάπτυξης του και της αδυναμίας του να παράγει πιο σύνθετα προϊόντα (έντασης γνώσης/τεχνολογίας, κεφαλαίου) κάτι που οδηγεί σε χαμηλή ζήτηση πτυχιούχων (Λαμπριανίδης 2011:166,346,7).

Επίσης έρευνα της ICAP με θέμα "Young talented Greeks working abroad-2016" ανέδειξε ως σημαντικότερους λόγους μετάβασης στο εξωτερικό: τη μειωμένη αξιοκρατία και διαφθορά στην Ελλάδα (40%), οικονομική κρίση και αβεβαιότητα που υπάρχει στην Ελλάδα (37%), προοπτικές εξέλιξης στη χώρα του εξωτερικού (34%), αδυναμία εύρεσης εργασίας στο τομέα/κλάδο σπουδών (24%), καλύτερες εργασιακές συνθήκες στη χώρα του εξωτερικού (24%), μεγαλύτερες αποδοχές στη χώρα του εξωτερικού (21%), απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και εμπειριών ζωής στο εξωτερικό (20%).

Άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2013 σε δείγμα Ελλήνων και Ιταλών πολιτών που είχαν ήδη μεταναστεύσει στο εξωτερικό τη χρονική στιγμή της έρευνας, ανέδειξε ως βασικές αιτίες μετανάστευσης ατόμων με υψηλή κατάρτιση (Triandafyllidou, Gropas 2013:8,9):

- ανεργία (Έλληνες 21%, Ιταλοί 14%),
- χαμηλοί μισθοί (19% και 17% αντίστοιχα),
- προσπάθεια για αναβάθμιση των γνώσεων και επαγγελματική εξάσκηση (51% και 37% αντίστοιχα),
- καλύτερη προσφορά επαγγελματικών ευκαιριών (47% και 37% αντίστοιχα),
- απόκτηση νέων εμπειριών (31% και 32%),
- χαμηλή ποιότητα ζωής (28% και 16%),
- έλλειψη επαγγελματικών ευκαιριών (25% και 25%)

Τέλος, άλλοι παράγοντες όπως αναφέρονται από τη Επιτροπή για τη Διεθνή Μετανάστευση Ταλέντων (Committee on International Migration of Talents 1970:46, Λαμπριανίδης 2011:46), είναι οι εξής:

- Ακαμψία των εργασιακών συστημάτων, ισχύς των καθηγητών πανεπιστημίου που κατέχουν μόνιμες θέσεις, αδράνεια των θεσμών, έλλειψη χρηματοδότησης της έρευνας, επαγγελματική απομόνωση, νεποτισμός, έλλειψη επαγγελματικής κινητικότητας, ανεπαρκής αναγνώριση του ταλέντου στους νέους.
- Έλλειψη ελπίδας για το μέλλον, προκατάληψη και διακρίσεις ανάλογα με τη φυλή, την εθνικότητα, τη θρησκεία και την τάξη.
- Χαμηλή ποιότητα της πνευματικής, επαγγελματικής, εκπαιδευτικής και πολιτισμικής ζωής στη χώρα προέλευσης.
- Η αίσθηση, των επιστημόνων ότι η εργασία και η συμβολή τους δεν εκτιμώνται και δεν αμείβονται κοινωνικά στις χώρες τους. Η ύπαρξη, γενικότερα, ενός συστήματος κοινωνικών ιεραρχιών και στρωματοποίησης, που δεν βασίζεται σε κοινώς αποδεκτά κριτήρια αξιοκρατίας και επιτυχίας αλλά σε κριτήρια που καθορίζονται από τη γέννηση, ηλικία, το φύλο, την οικογένεια, την τάξη, την κάστα, τη θρησκεία, τη γεωγραφική πηγή προέλευσης, τις πολιτικές προτιμήσεις, την ιδεολογία κ.λπ..

2.4. Σκιαγράφηση των ατόμων που προτίθενται να μεταναστεύσουν

Σε παγκόσμιο επίπεδο, κατά κύριο λόγο οι μεταναστευτικές ροές κατευθύνονται από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (Ασία, Αφρική, Λατινική Αμερική) προς τις αναπτυγμένες. Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί, σε επίπεδο χωρών-μελών ΟΟΣΑ, ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών έχει ανέβει σημαντικά (Arslan 2014:4). Εκτιμάται ότι την περίοδο 2010/11 ο αριθμός των μεταναστών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση προσέγγισε τα 35 εκατομμύρια άτομα (αύξηση 70% τα τελευταία 10 χρόνια) (Arslan 2014:25), εκ των οποίων το 1/3 προερχόταν από την Ασία.

Σε γενικές γραμμές, μετανάστης με “υψηλή κατάρτιση” ορίζεται ως το άτομο ηλικίας 25 ετών και άνω, το οποίο είναι κάτοχος ακαδημαϊκού ή άλλου επαγγελματικού τίτλου σπουδών ανώτερου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και κατοικεί τη χρονική στιγμή της έρευνας ή της απογραφής, σε διαφορετική χώρα από αυτή που έχει γεννηθεί (Docquier, Rapoport: 2012, 684).

Όσον αφορά την Ελλάδα, το φαινόμενο της μετανάστευσης γενικότερα, έχει αλλάξει χαρακτηριστικά στην πορεία των ετών. Παλαιότερα το χαρακτηριστικό των ατόμων που μετανάστευαν ήταν ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Από τη δεκαετία του 1990 όμως και έπειτα η σύνθεση άλλαξε και πλέον περισσότερα άτομα με υψηλή κατάρτιση μετανάστευαν στο εξωτερικό για επαγγελματικούς λόγους, εν μέρει λόγω και της αύξησης του αριθμού των πτυχιούχων πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:14).

Τα τελευταία χρόνια έχουν διεξαχθεί διάφορες έρευνες για το θέμα της μετανάστευσης από την Ελλάδα στο εξωτερικό (ICAP 2016, Endeavor Greece 2014, Labrianidis and Pratsinakis 2016 κ.α.). Από τα αποτελέσματα αυτών προκύπτει ότι η πλειοψηφία των σύγχρονων μεταναστών με υψηλή κατάρτιση είναι άγαμοι και νέοι (Λαζαρέτου 2016:35). Παρόλα αυτά και σε σχέση με το παρελθόν, το σύνολο των ατόμων που αποχωρούν είναι λιγότερο ομοιογενές σε σχέση με το παρελθόν σε διάφορα επίπεδα όπως π.χ. το ηλικιακό ή το εισοδηματικό (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:11).

Άλλη έρευνα που πραγματοποίησε το Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας σε συνεργασία με το Trinity College του Δουβλίνου, το Ινστιτούτο Elcano Royal της Μαδρίτης και το Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Λισαβόνας, με σκοπό τη συγκέντρωση στοιχείων για τη μετανάστευση ατόμων με υψηλή κατάρτιση από 5 χώρες της ΕΕ που επλήγησαν από την οικονομική κρίση (Ελλάδα, Ισπανία, Ιρλανδία, Ιταλία, Πορτογαλία) (Triandafyllidou, Gropas 2014) όσον αφορά το ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα έδειξε ότι το 89% αυτών που τελικά αποφασίζουν να μεταναστεύσουν είναι πτυχιούχοι. Οι πιο συνήθεις ειδικότητες είναι: Μηχανικοί (24,5%), με σπουδές στα Οικονομικά και Διοίκηση Επιχειρήσεων (23,3%), στην Πληροφορική και γενικότερα την επιστήμη των Υπολογιστών (19%), στα μαθηματικά και τις Κοινωνικές επιστήμες αντίστοιχα (12%). Όσον αφορά τις ηλικίες, το 48% είναι κάτω των 30 ετών, ενώ το 49% κυμαίνεται μεταξύ 31-45 ετών (Φωτόπουλος 2015:163). Σύμφωνα με την ίδια έρευνα οι προτιμώμενοι προορισμοί εντός Ε.Ε. είναι κατά κύριο λόγο το Ηνωμένο Βασίλειο (25%) και έπονται η Γερμανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Σουηδία, Γαλλία και Αυστρία. Ενώ εκτός Ε.Ε. προτιμώνται: η Ελβετία, οι ΗΠΑ, η Νορβηγία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, ο Καναδάς και η Αυστραλία (Triandafyllidou, Gropas 2014).

Άλλες μελέτες του φαινομένου έδειξαν ότι τα τελευταία χρόνια (2008-2013) περίπου 223.000 νέοι Έλληνες ηλικίας 25-39 ετών έφυγαν από την Ελλάδα προς το εξωτερικό για επαγγελματικούς σκοπούς. Το 75% αυτών πρόκειται για άτομα πανεπιστημιακής εκπαίδευσης το 1/4 των οποίων έχουν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών ή είναι απόφοιτοι ιατρικών ή πολυτεχνικών σχολών (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:17).

Νέο σημαντικό στοιχείο που προστίθεται στα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά είναι ότι για πρώτη φορά, τα τελευταία χρόνια, αποχωρούν από την Ελλάδα και άτομα ηλικίας άνω το 40 ετών (Triandafyllidou, Mantanika 2016:30). Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τους Λαμπριανίδη και Πρατσινάκη αποτελεί μια ένδειξη ότι αυτού του είδους οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονται από ανάγκη και όχι από επιλογή αλλαγής ζωής.

Όσον αφορά τις εισοδηματικές κατηγορίες, η προαναφερόμενη έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο νοικοκυριού έδειξε, ότι την περίοδο 2010-2015, το οικογενειακό εισόδημα της πλειοψηφίας (85%) των μεταναστών ήταν από πολύ χαμηλό έως μέσο (28%, 31%,26%), ενώ το υπόλοιπο 15% κυμαίνονταν από υψηλό έως

πολύ υψηλό. (6%, 9% αντίστοιχα). Χαρακτηριστικό στοιχείο όμως ήταν ότι τα άτομα που προέρχονται από οικογενειακό εισόδημα υψηλό ή πολύ υψηλό δηλώνουν απροθυμία για το ενδεχόμενο μελλοντικής επιστροφής, ενώ τα άτομα που προέρχονται από χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα δείχνουν θετική προδιάθεση για μελλοντική επιστροφή (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:11,26).

Εισόδημα νοικοκυριού	Οικογένεια χωρίς μετανάστη	-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2015
		Πολύ υψηλό	2%	0%	5%	12%	4%	4%
Υψηλό	6%	29%	5%	0%	4%	17%	5%	6%
Μεσαίο	25%	43%	26%	8%	26%	29%	37%	26%
Μεσαίο προς χαμηλό	40%	14%	31%	42%	43%	29%	32%	31%
Χαμηλό προς πολύ χαμηλό	26%	14%	33%	38%	22%	21%	16%	28%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Πίνακας 6. Πηγή: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Τέλος, άλλο ένα χαρακτηριστικό στοιχείο που ανέδειξε η έρευνα των Theodoropoulos et al είναι η θετική συσχέτιση μεταξύ υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης των γονέων και της πρόθεσης για μετανάστευση νέων ατόμων (Theodoropoulos et al. 2014:244).

Κεφάλαιο 3

Επιπτώσεις στις οικονομίες των χωρών από τις οποίες αποχωρούν και αντιμετώπιση τους

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι επιπτώσεις που προκαλούνται από την μετανάστευση ατόμων με υψηλή κατάρτιση, κατά κύριο λόγο στις οικονομίες των χωρών αποστολής, με εστίαση στην περίπτωση της Ελλάδας. Επίσης, παρουσιάζονται πολιτικές αντιμετώπισης του φαινομένου από τις χώρες αποστολής, με εστίαση στην περίπτωση της Ελλάδας.

3.1. Γενικά

Σε γενικές γραμμές οι επιπτώσεις για τις χώρες προέλευσης, κατά κύριο λόγο κατηγοριοποιούνται σε ποσοτικές και ποιοτικές. Ποσοτικές είναι αυτές που είναι μετρήσιμες και αφορούν βασικά την οικονομία ενώ ποιοτικές είναι αυτές που δεν μπορούν εύκολα να μετρηθούν και αφορούν κατά βάση την κοινωνία. Γενικά, στη βιβλιογραφία οι θεωρίες συγκλίνουν στο ότι οι επιπτώσεις για τις χώρες αποστολής κρίνονται ως αρνητικές. Παρόλα αυτά υπάρχουν θεωρίες, έρευνες και απόψεις που υποστηρίζουν ότι προκύπτουν και θετικές επιπτώσεις για τις χώρες προέλευσης.

Σε μια από αυτές ο Docquier υποστηρίζει ότι, η αποχώρηση ενός περιορισμένου ποσοστού του εγχώριου υψηλά καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού, είναι πολύ πιθανό να αποφέρει θετικά αποτελέσματα όχι μόνο στις χώρες υποδοχής, αλλά και στις χώρες αποστολής (Docquier 2006:3). Θεωρεί πως αν και το ιδανικό ποσοστό ποικίλλει από χώρα σε χώρα και εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως είναι ο πληθυσμός, το

πολιτικό περιβάλλον, η εκπαιδευτική πολιτική, ο βαθμός ανάπτυξης κ.λπ., ένα ποσοστό της τάξης του 5% με 10% είναι γενικά ωφέλιμο (Docquier 2006:23).

Πιο συγκεκριμένα, παρόλο που αναγνωρίζει τη σημασία και τη συνεισφορά του ανθρώπινου κεφαλαίου στην ανάπτυξη της οικονομίας, υποστηρίζει ότι η «διαρροή εγκεφάλων» μπορεί να αποβεί τελικά θετική και για τις οικονομίες των χωρών προέλευσης μέσα από μια σειρά, όπως αναφέρει, «επιδράσεων ανατροφοδότησης». Τέτοιες επιδράσεις μπορεί να προκύπτουν από τα χρήματα που αποστέλλουν στη χώρα προέλευσης με τη μορφή εμβασμάτων οι μετανάστες και που μπορεί να οδηγήσουν σε τόνωση της αγοράς. Άλλη επίδραση μπορεί να προκύψει από τα επιπλέον προσόντα (γνώσεις, εμπειρίες, δεξιότητες) που έχουν αποκτήσει στο εξωτερικό αυτοί που επιστρέφουν και τα χρησιμοποιούν παραγωγικά, αναπτύσσοντας επιχειρηματικές δραστηριότητες και δίκτυα συναλλαγών με το εξωτερικό (Docquier 2006:16-17).

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν έρευνες όπως αυτή του Emeagwali το 2001, που ουσιαστικά αναδεικνύει το γεγονός ότι το 1/3 των αποφοίτων των αφρικανικών πανεπιστημίων έχουν σαν στόχο τη μετακίνηση τους στο εξωτερικό (π.χ. Η.Π.Α., Ηνωμένο Βασίλειο) με αποτέλεσμα τελικά, όπως αναφέρει ο Glăvan (2008), οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως οι Αφρικανικές, να συνεισφέρουν στην περαιτέρω ανάπτυξη των αναπτυγμένων χωρών της δύσης (Λαμπριανίδης 2011:51).

3.2. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα

Σε αυτό το υποκεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικότερα οι επιπτώσεις από την αποχώρηση επιστημονικού ανθρώπινου δυναμικού από την Ελλάδα. Η εστίαση γίνεται τόσο σε επίπεδο οικονομικής ζωής της χώρας, όσο και σε επίπεδο της κοινωνικής της ζωής. Αναζητούνται και καταγράφονται οι αρνητικές επιπτώσεις που εμφανίζονται, αλλά και οι τυχόν θετικές που μπορεί να υπάρχουν και να ισοσκελίζουν ή να μετριάζουν ενδεχομένως το σύνολο αυτών.

Η αποχώρηση από τη χώρα μέρους του υψηλής εκπαίδευσης ανθρώπινου δυναμικού της συνεπάγεται τη μείωση του αποθέματος του υψηλά ποιοτικού ανθρώπινου κεφαλαίου της. Αυτό αντανακλάται στην υποχώρηση του βαθμού ανταγωνιστικότητας

της χώρας. Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση για το δείκτη παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας (Global Competitiveness Report) για το χρονικό διάστημα 2017-2018 του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum), η Ελλάδα καταλαμβάνει την 87^η θέση επί συνόλου 137 χωρών (Global Competitiveness Report:2017:130-131). Ειδικότερα στον πυλώνα της αποδοτικότητας της αγοράς εργασίας, ο οποίος απεικονίζει πως η αγορά εργασίας απορροφά και κατανέμει παραγωγικά το ανθρώπινο κεφάλαιο που διαθέτει δίνοντας παράλληλα και τα κατάλληλα κίνητρα, η Ελλάδα κατέχει την 110^η θέση επί συνόλου 137 χωρών. Πιο συγκεκριμένα, στους άξονες “ικανότητα της χώρας να κρατήσει τα ταλέντα” και “ικανότητα της χώρας να προσελκύσει ταλέντα” καταλαμβάνει την 121^η και 133^η θέση αντίστοιχα. Η διατήρηση ή και προσέλκυση ταλέντων έχει πολύ μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη μιας οικονομίας γιατί μπορεί να της δώσει το συγκριτικό πλεονέκτημα στον ανταγωνισμό. Τα ταλαντούχα άτομα είναι αυτά που γεννούν ιδέες, οι οποίες οδηγούν στην καινοτομία και στην βελτίωση της οικονομικής κατάστασης μιας χώρας (Global Competitiveness Report 2015:17).

Αντίστοιχα στον πυλώνα της καινοτομίας, η Ελλάδα καταλαμβάνει την 75^η θέση, όταν π.χ. το 2007-2008 ήταν στην 63^η θέση σε σύνολο 131 χωρών. Ειδικότερα στους άξονες “συνεργασία πανεπιστημίων με βιομηχανία”, “ποιότητα επιστημονικών ερευνητικών ιδρυμάτων” και “εταιρικές δαπάνες για E&A” καταλαμβάνει την 129^η, 65^η και 87^η θέση αντίστοιχα. Από αυτά συμπεραίνεται ότι παρόλο που η ποιότητα των ερευνητικών ιδρυμάτων δεν είναι σε κακή θέση, οι εταιρείες στην Ελλάδα δεν επενδύουν σε E&A και κατ’ επέκταση δεν συνεργάζονται σε ικανοποιητικό βαθμό με τα πανεπιστήμια, γεγονός που με τη σειρά του επιφέρει τη 10^η θέση στον άξονα “διαθεσιμότητα επιστημόνων και μηχανικών” (Global Competitiveness Report:2017:130-131).

Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν από την Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2017, όπου επισημαίνεται η απόσταση που υπάρχει από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, όσον αφορά το δείκτη “έντασης E&A (λόγος δαπανών E&A προς το ΑΕΠ), όπου η Ελλάδα κατατάσσεται 19^η μεταξύ των 28 χωρών της E.E.. Επίσης σημειώνει ότι το Κράτος έχει κυρίαρχο ρόλο στη δομή του συστήματος έρευνας και καινοτομίας, τόσο όσον αφορά τη διεξαγωγή όσο και τη χρηματοδότηση της. Τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα είναι ο κύριος παραγωγός έρευνας στην χώρα με κρατική χρηματοδότηση (τακτικό προϋπολογισμό, προγράμματα ΕΣΠΑ) κατά κύριο λόγο (άνω του 70% για το

2015). Αντίθετα η χρηματοδότηση από τον ιδιωτικό επιχειρηματικό τομέα είναι πολύ περιορισμένη (περίπου 7% το 2015), γεγονός που καταδεικνύει την ελλιπή σύνδεση μεταξύ του επιχειρηματικού τομέα και της ακαδημαϊκής κοινότητας. Επιπλέον τονίζεται ότι και σε σύγκριση με άλλες χώρες, η συνεισφορά του επιχειρηματικού τομέα στις συνολικές εθνικές δαπάνες για E&A παραμένει πολύ μικρή, ενώ το μεγαλύτερο μέρος αυτών προέρχεται από μικρό αριθμό μεγάλων επιχειρήσεων (Έκθεση του Διοικητή ΤτΕ για το 2017, 2018:100).

Η χαμηλή ανταγωνιστικότητα συνεπάγεται επίσης φθίνουσα πορεία στην εξαγωγική δραστηριότητα (90^η θέση όσον αφορά τον άξονα "εξαγωγές ως ποσοστό επί του ΑΕΠ" στην προαναφερόμενη έκθεση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum), από 84^η που ήταν στην αντίστοιχη έκθεση 2016-2017). Χαρακτηριστικό είναι το αποτέλεσμα, όπως αναφέρει ο Παπάζογλου, ότι στα περισσότερα προϊόντα υψηλής και μεσαίας-υψηλής τεχνολογίας όπως υπολογιστές, ηλεκτρονικές συσκευές, οπτικά προϊόντα, φαρμακευτικά προϊόντα, μηχανές-εξοπλισμός και χημικά προϊόντα, η χώρα παρουσιάζει συγκριτικό μειονέκτημα έναντι της Ε.Ε. (Παπάζογλου 2015:147). Σημειώνεται ότι με βάση στοιχεία της Eurostat, το 2015 οι εξαγωγές υψηλής τεχνολογίας αποτελούσαν το 4,5% του συνόλου των εξαγωγών της χώρας (Eurostat 2018).

Η διεθνής βιβλιογραφία (Berry and Soligo 1969, Docquier 2006, Docquier, Rapoport 2012 κ.α.), με βάση έρευνες που έχουν γίνει στο εξωτερικό, υποστηρίζει ότι μια από τις θετικές επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει το φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων» είναι τα χρηματικά εμβάσματα που αυτά τα άτομα αποστέλλουν στη χώρα προέλευσης τους (Docquier 2006:19, Docquier, Rapoport 2012:705) π.χ. έρευνα των Kangasniemi et al. το 2004 έδειξε ότι σχεδόν το 50% των Ινδών ιατρών που διαμένουν και εργάζονται στο Ηνωμένο Βασίλειο εμβάζουν μέρος του εισοδήματός τους (περίπου το 16%) στην Ινδία (Docquier 2006:20). Αυτές οι θεωρίες υποστηρίζουν ότι αυτά τα εμβάσματα αποτελούν κατά μια έννοια αποζημίωση στην κοινωνία της χώρας προέλευσης, τόσο για την απώλεια του ανθρώπινου κεφαλαίου που υφίστανται, όσο και για το κόστος εκπαίδευσής τους (Λαμπριανίδης 2011:55). Βέβαια, οι απόψεις πάνω στο θέμα δίστανται γιατί υπάρχουν επίσης θεωρίες και έρευνες διεθνώς που υποστηρίζουν το αντίθετο (π.χ. Faïni 2006), ότι δηλαδή ο αρνητικός αντίκτυπος της διαρροής εγκεφάλων δεν μπορεί να αντισταθμιστεί από το ύψος των μεταναστευτικών εμβασμάτων

(Docquier 2006:20). Όσον αφορά την Ελλάδα, έρευνες που έχουν γίνει (2009-2010, 2015) έδειξαν ότι η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών υψηλής εκπαίδευσης (68% της έρευνας του 2015), ούτε αποστέλλει αλλά ούτε και λαμβάνει χρήματα, ενώ μόνο το 19% (προερχόμενο από οικογένειες με χαμηλό ή πολύ χαμηλό εισόδημα) αποστέλλει χρηματική βοήθεια στις οικογένειες τους στην Ελλάδα. Το υπόλοιπο 13% του δείγματος της έρευνας του 2015 λαμβάνει οικονομική βοήθεια από τους οικείους του στην Ελλάδα (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:20). Αντίστοιχα ευρήματα έδειξε και η έρευνα που είχε διεξαχθεί το 2009-2010, η οποία έδινε μια πιθανή εξήγηση ότι ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι ένα σημαντικό ποσοστό των ελλήνων πτυχιούχων που εργάζονται στο εξωτερικό προέρχονται από οικογένειες με πολύ υψηλή ή πάνω από το μέσο όρο, κοινωνικό-οικονομική κατάσταση (79,4% της έρευνας του 2009-10) (Λαμπριανίδης 2011:295,336). Τα ευρήματα αυτών των ερευνών, ως προς το μέγεθος των μεταναστευτικών εμβασμάτων, ενισχύονται από τα αποτελέσματα έκθεσης της Παγκόσμιας Τράπεζας, σύμφωνα με τα οποία εκτιμάται ότι το 2016 η Ελλάδα είχε εισροή μεταναστευτικών εμβασμάτων 331 εκατομμύρια δολάρια, το μικρότερο ποσό από το 1976 όπως εμφανίζεται στον παρακάτω πίνακα. Επίσης από τον συνδυασμό των στοιχείων από την Παγκόσμια Τράπεζα και την ΕΛΣΤΑΤ, στον παρακάτω πίνακα, φαίνεται ότι από το 1995, χρονιά με το μεγαλύτερο ποσό εισερχόμενων εμβασμάτων (\$3.284 εκατ.), η εκτίμηση των εισερχομένων μεταναστευτικών εμβασμάτων κινείται πτωτικά (με κάποιες εξαιρέσεις π.χ. έτη 2006-2009), ενώ αντίθετα ο αριθμός των εξερχόμενων μεταναστών κινείται ανοδικά (ειδικότερα από το 2010 κι έπειτα-μόνο το 2012 εξήλθαν 124.194 άτομα). Παρόλο που αυτά τα στοιχεία (ΕΛΣΤΑΤ 2017, World Bank 2016) αποτελούν εκτιμήσεις για τα σύνολα μεταναστευτικών εμβασμάτων και εξερχόμενων μεταναστών, εντούτοις το γεγονός ότι κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση δείχνει να ενισχύει τα συμπεράσματα των 2 προαναφερόμενων ερευνών των Λαμπριανίδη, Πρατσινάκη σχετικά με τις ενέργειες των εξερχόμενων ατόμων υψηλής εκπαίδευσης.

Έτος	Εξερχόμενοι Μετανάστες	Μεταβολή ανά Έτος	Εισερχόμενα Μεταναστευτικά Εμβάσματα (\$ εκατ.)	Μεταβολή ανά Έτος	Min (έτος/ποσό)	
1976			\$805		2016	\$331
1977			\$940	135	Max (έτος/ποσό)	
1978			\$989	49	1995	\$3.284
1979			\$1.184	195	Min (έτος/Εξερχ. άτομα)	
1980			\$1.123	-61	2003	37.433
1981			\$1.172	49	Max (έτος/Εξερχ. άτομα)	
1982			\$1.144	-28	2012	124.194
1983			\$964	-180		
1984			\$945	-19		
1985			\$807	-138		
1986			\$967	160		
1987			\$1.403	436		
1988			\$1.742	339		
1989			\$1.387	-355		
1990			\$1.822	435		
1991	64.628		\$2.178	356		
1992	52.389	-12.239	\$2.535	357		
1993	52.929	540	\$2.655	120		
1994	46.813	-6.116	\$2.890	235		
1995	47.967	1.154	\$3.284	394		
1996	54.628	6.661	\$3.075	-209		
1997	51.794	-2.834	\$3.066	-9		
1998	60.119	8.325	-	-		
1999	54.175	-5.944	\$2.287	-		
2000	46.993	-7.182	\$2.191	-96		
2001	45.909	-1.084	\$2.013	-178		
2002	39.378	-6.531	\$1.658	-355		
2003	37.433	-1.945	\$1.561	-97		
2004	38.041	608	\$1.242	-319		
2005	38.583	542	\$1.220	-22		
2006	38.368	-215	\$1.543	323		
2007	40.400	2.032	\$2.484	941		
2008	43.044	2.644	\$2.687	203		
2009	43.686	642	\$2.020	-666		
2010	62.041	18.355	\$1.499	-521		
2011	92.404	30.363	\$1.186	-313		
2012	124.194	31.790	\$681	-505		
2013	117.094	-7.100	\$805	124		
2014	106.804	-10.290	\$735	-70		
2015	109.351	2.547	\$429	-306		
2016	106.535	-2.816	\$331	-97		

Πίνακας 7. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ 2017 και World Bank 2016

Στην Ελλάδα η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από δημόσια πανεπιστημιακά ιδρύματα των οποίων η κύρια πηγή χρηματοδότησης προέρχεται από

το Κράτος, τα έσοδα του οποίου προέρχονται από τη φορολόγηση των πολιτών του. Όπως προκύπτει από στοιχεία της Eurostat (παρακάτω πίνακας) η μέση δημόσια δαπάνη για την Παιδεία γενικά, ως ποσοστό του ΑΕΠ για την Ελλάδα τα τελευταία 10 χρόνια (2007-2016) κινείται σε γενικές γραμμές ανοδικά (αν και από το 2013 μειώθηκε) και παρόλο που υπολείπεται του μέσου όρου της Ε.Ε. η απόσταση έχει μειωθεί. Το 2016 ήταν 4,3% του ΑΕΠ έναντι 4,7% του μέσου όρου της Ε.Ε., όταν τα ποσοστά για το 2007 ήταν 3,6% και 4,9% αντίστοιχα. Όσον αφορά την μέση δημόσια δαπάνη, ειδικότερα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση ως ποσοστό του ΑΕΠ, όπως προκύπτουν από στοιχεία της Eurostat (παρακάτω πίνακας) για την Ελλάδα, κινείται σε ελαφρώς υψηλότερα επίπεδα από τον μέσο όρο της Ε.Ε. (για το 2016 ήταν 0,8% του ΑΕΠ, με αντίστοιχο 0,7% για το μέσο όρο της Ε.Ε.).

Με βάση έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ για τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς (ΕΟΠ) για το έτος 2016, προκύπτει ότι η μέση μηνιαία δαπάνη (σε τρέχουσες τιμές) ενός νοικοκυριού για εκπαίδευση ήταν 3,2%, ποσοστό σημαντικά υψηλότερο από άλλες χώρες όπως η Ιταλία (0,6%), Ισπανία (1,4%), Ηνωμένο Βασίλειο (1,0%) (ΕΛΣΤΑΤ 2017:22).

Λαμβάνοντας υπόψη, τόσο το ύψος της μέσης δημόσιας δαπάνης όσο και το ύψος της μέσης μηνιαίας δαπάνης μιας μέσης οικογένειας για εκπαίδευση, που χρηματοδοτεί σπουδές των μελών της στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό, προκύπτει μια συνολική εθνική δαπάνη για εκπαίδευση η οποία είναι υψηλή και ουσιαστικά χωρίς ανταποδοτικό όφελος για τη χώρα (Λαζαρέτου 2016:50). Κατά συνέπεια αποτελεί αρνητική επίπτωση γι' αυτή το γεγονός ότι ενώ έχει επενδύσει στην εκπαίδευση του ανθρώπινου δυναμικού της, το αποτέλεσμα είναι ότι δεν θα μπορέσει να έχει οφέλη (να κάνει κατά μια έννοια «απόσβεση» της επένδυσης της) τόσο σε επίπεδο οικονομίας όσο και της ανάπτυξης της κοινωνίας της γενικότερα.

UNIT	Percentage of gross domestic product (GDP)									
SECTOR	General government									
COFOG99	Education									
NA_ITEM	Total general government expenditure									
GEO/TIME	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
European Union (current composition)	4,9	4,9	5,3	5,3	5,1	5,0	4,9	4,9	4,8	4,7
Greece	3,6	3,8	4,1	4,1	4,4	4,5	4,6	4,3	4,3	4,3
Difference	-1,3	-1,1	-1,2	-1,2	-0,7	-0,5	-0,3	-0,6	-0,5	-0,4

Πίνακας 8. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Eurostat 2018

UNIT	Percentage of gross domestic product (GDP)									
SECTOR	General government									
COFOG99	Tertiary education									
NA_ITEM	Total general government expenditure									
GEO/TIME	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Greece	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9	0,9	0,8
European Union (current composition)	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7
Difference	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1

Πίνακας 9. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Eurostat 2018

Τέλος μια σημαντική επίπτωση της αποχώρησης του επιστημονικού δυναμικού από τη χώρα σε δημοσιονομικό επίπεδο, είναι η απώλεια από το κράτος φορολογικών εσόδων (Λαζαρέτου 2016:51). Με δεδομένο ότι τα συγκεκριμένα άτομα όταν αποχωρούν ουσιαστικά μεταφέρουν και τη φορολογική τους κατοικία, πέραν της φυσικής, συνεπάγεται ότι το εισόδημα τους πλέον θα φορολογείται στην αλλοδαπή και όχι στην Ελλάδα (Διακρατικές συμβάσεις αποφυγής διπλής φορολογίας, Κώδικας Φορολογίας Εισοδήματος). Εάν επίσης συνυπολογιστεί ότι αυτά τα άτομα εάν έμεναν στην Ελλάδα, θα αποκτούσαν και υψηλότερο φορολογητέο εισόδημα και κατά συνέπεια θα υπαγόntonταν σε υψηλότερο φορολογικό συντελεστή, η απώλεια για τη χώρα φαίνεται μεγαλύτερη. Επίσης μια παράμετρος της ίδιας επίπτωσης είναι η απώλεια που έχουν τα ασφαλιστικά ταμεία για τους ίδιους λόγους.

Μια από τις επιπτώσεις της αποχώρησης επιστημονικού ανθρώπινου δυναμικού από την Ελλάδα είναι η χαμηλή παραγωγή επιστημονικού έργου από τα ελληνικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα τόσο σε επίπεδο δημοσιεύσεων και αναφορών στη διεθνή

βιβλιογραφία, όσο και γενικότερα στην ακαδημαϊκή φήμη που διαθέτουν ως προς την ποιότητα της παρεχόμενης διδασκαλίας και του παραχθέντος ερευνητικού έργου. Αυτό αντανακλάται από την υποχώρηση τους στην παγκόσμια κατάταξη των καλύτερων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Στη διεθνή κατάταξη QS World University Rankings (QS) η οποία περιλαμβάνει τα 959 κορυφαία ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα παγκοσμίως, το πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο είναι το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο που βρίσκεται στη κατηγορία 401-410 (με πτώση από την 395^η θέση που κατείχε). Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης βρίσκεται στην κατηγορία 501-550 (από 491-500 που βρισκόταν), αντιστοίχως το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Πανεπιστήμιο Κρήτης βρίσκονται στις θέσεις 651-700, ενώ το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών βρίσκεται στις θέσεις 801-1.000 (από 701-800) και το Πανεπιστήμιο Πατρών στις θέσεις 701-750 (από 651-700).

Ανάλογα αποτελέσματα εμφανίζει η ετήσια κατάταξη World University Rankings των Times Higher Education, που περιλαμβάνει τα 1.102 κορυφαία πανεπιστήμια του κόσμου. Σε αυτή την κατάταξη το πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο είναι το Πανεπιστήμιο Κρήτης που βρίσκεται στις θέσεις 351-400.

Αυτό που προκύπτει σαν συμπέρασμα στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι τα ελληνικά πανεπιστήμια θα ήταν σε καλύτερη θέση, όσον αφορά το ανθρώπινο κεφάλαιο τους, είτε εάν μπορούσαν να κρατήσουν το εξερχόμενο επιστημονικό προσωπικό, είτε εάν μπορούσαν να πετύχουν τον επαναπατρισμό έστω μερίδας αυτού. Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση θα μπορούσαν να ωφεληθούν ενδεχομένως και περισσότερο από την εμπειρία και τις γνώσεις που αυτοί θα έχουν αποκτήσει στο εξωτερικό.

Μια άλλη παράμετρος του φαινομένου είναι ότι, η αποχώρηση πολλών και ταλαντούχων ατόμων, αφενός επηρεάζει την ποιότητα του εναπομένοντος ανθρώπινου δυναμικού, αφετέρου μειώνει τον γηγενή πληθυσμό της χώρας, γεγονός το οποίο σε συνδυασμό με το χαμηλό ρυθμό γεννητικότητας δημιουργεί πολλαπλά μελλοντικά προβλήματα τόσο σε δημογραφικό επίπεδο όσο και στην ανάπτυξη της. Επιπλέον, προκαλείται σε αυτούς που μένουν, ένα ευρύτερο αίσθημα προβληματισμού, απογοήτευσης και έλλειψης πίστης για το μέλλον της χώρας (Λαζαρέτου 2016:50,51).

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες μπορεί να προκύπτουν πέραν των αρνητικών και θετικές επιπτώσεις στις χώρες αποστολής, οι οποίες όμως έχουν ως βασική προϋπόθεση, είτε ότι τα άτομα που αποχωρούν κάποια στιγμή επιστρέφουν, είτε ότι κρατούν ενεργή επαφή με τα τεκταινόμενα στη χώρα από την οποία προέρχονται. Πιο συγκεκριμένα ο Spilimbergo (2009) υποστηρίζει ότι τα άτομα που έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό προωθούν τη δημοκρατία στη χώρα προέλευσης τους, εφόσον βέβαια αυτή η μόρφωση έχει αποκτηθεί σε δημοκρατική χώρα (Docquier, Rapoport 2012:711-712). Επιπλέον, όπως υποστηρίζει ο Newland (2004) μπορεί να αποτελέσουν και αξιόλογη πηγή τουρισμού, πολιτισμικών επιρροών, φιλανθρωπίας και γενικότερα νέων συμπεριφορών (Λαμπριανίδης 2011:58).

Όμως μια άλλη παράμετρος που πρέπει να συνυπολογιστεί, είναι ότι ένα ποσοστό των υψηλά καταρτισμένων ατόμων που αποχωρούν δεν καταφέρνουν να βρουν εργασία ανάλογη με το επίπεδο της επιστημονικής τους κατάρτισης και αναγκάζονται είτε να εργαστούν σε θέσεις κατώτερες των προσόντων τους στο εξωτερικό, είτε να επαναπατριστούν και να αναζητήσουν εργασία επίσης κατώτερη των προσόντων τους. Το φαινόμενο αυτό διεθνώς λέγεται "σπατάλη εγκεφάλων" (brain waste) (Gibson, McKenzie 2011:5). Σύμφωνα με έρευνα, η πλειοψηφία των μεταναστών αυτών βρίσκει εργασία σε μικρό σχετικά διάστημα μεταξύ 0-6 μηνών (81%). Παρόλα αυτά υπάρχει ένα ποσοστό το οποίο δεν βρίσκει εργασία και αναγκάζεται είτε να επιστρέψει είτε παραμένει σε ανεργία στο εξωτερικό. Εκτιμάται, με επιφύλαξη, ότι το 21% εξ αυτών απασχολούνται σε εργασία κατώτερη των προσόντων τους ενώ ένα ποσοστό περίπου 6% είναι άνεργο (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:24). Επιπλέον όπως προκύπτει και από την ποιοτική έρευνα των Λαμπριανίδη, Πρατσινάκη με τη μέθοδο συνεντεύξεων με Έλληνες που κατοικούν και εργάζονται στο Άμστερνταμ, αρκετά άτομα υψηλής εκπαίδευσης είχαν ήδη μεταναστεύσει στο εξωτερικό χωρίς να έχουν εξασφαλίσει από πριν συγκεκριμένη εργασία με αποτέλεσμα να απασχοληθούν για σημαντικό χρονικό διάστημα σε εργασίες διαφορετικές της ειδίκευσης τους και κατώτερες των προσόντων τους μέχρι να βρουν εργασία ανάλογη του βιογραφικού τους (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:24). Από την ίδια έρευνα εκτιμάται ότι οι πτυχιούχοι κοινωνικών, ανθρωπιστικών επιστημών καθώς και των τεχνών μπορεί να βιώσουν μεγαλύτερη δυσκολία στην εύρεση εργασίας ανάλογης των προσόντων τους (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016: 30). Η απασχόληση σε θέση διαφορετική και κατώτερη του επιπέδου ενός ατόμου πέρα από την οικονομική απώλεια που δημιουργείται τόσο για

το ίδιο το άτομο, σε επίπεδο εισοδήματος όσο και το Κράτος μέσω της φορολογίας, συνεπάγεται κι ένα ενδεχομένως ψυχολογικό κόστος στο ίδιο το άτομο, που μπορεί να έχει αντίκτυπο στην κοινωνική του συμπεριφορά. Πιθανόν να νιώθει παγιδευμένος και να μην νιώθει ικανοποίηση από την εργασία του με αποτέλεσμα όχι μόνο να μην αξιοποιεί τις δεξιότητες του αλλά και εκτοπίζει άλλα άτομα με λιγότερες δεξιότητες από την αγορά εργασίας (Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης-Ενημερωτικό Σημείωμα 9023, 2010:3).

3.3. Πολιτικές συγκράτησης της διαρροής από τις χώρες αποστολής

Η διαρροή επιστημονικού προσωπικού από μια χώρα προκαλεί σημαντικές, κυρίως αρνητικές, επιπτώσεις ειδικά στο τομέα της ανάπτυξης της, οπότε δημιουργείται η ανάγκη το Κράτος να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για τον περιορισμό αν όχι την αναστροφή αυτών των αρνητικών επιπτώσεων.

Οι πολιτικές αυτές συνίστανται σε 2 επίπεδα. Το ένα επίπεδο είναι η υιοθέτηση των πολιτικών εκείνων που έχουν σαν στόχο την αποτροπή της μαζικής φυγής του επιστημονικού προσωπικού της χώρας και το άλλο επίπεδο είναι η υιοθέτηση των πολιτικών εκείνων που θα έχουν σαν στόχο τον επαναπατρισμό αυτών που έχουν ήδη αποχωρήσει. Όπως υποστηρίζουν οι Meyer και Brown (1999) για να αξιοποιήσει κανείς τους πτυχιούχους της χώρας του που εργάζονται στο εξωτερικό θα πρέπει είτε να στοχεύει στην επιστροφή τους (return option), είτε να τους αξιοποιήσει εξ αποστάσεως (diaspora option) (Λαμπριανίδης 2011:79). Το βασικό στοιχείο για τη λήψη των κατάλληλων μέτρων είναι καταρχάς η αναζήτηση των βαθύτερων αιτιών που οδηγούν σε αποχώρηση των υψηλής εκπαίδευσης ατόμων. Στη συνέχεια η χάραξη των κατάλληλων πολιτικών από την κυβέρνηση σε συνεργασία με τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τους παραγωγικούς φορείς της χώρας (επιμελητήρια κ.λπ.) (Λαζαρέτου 2016:52), λαμβάνοντας υπόψη ότι πολλά από αυτά μπορεί να είναι αλληλένδετα και αλληλοεπηρεαζόμενα. Δηλαδή να λειτουργούν ταυτόχρονα αποτρεπτικά και προσελκυστικά.

Μια παράμετρος που πρέπει επίσης να σταθμίζεται είναι οι πολιτικές των χωρών υποδοχής που στοχεύουν στην προσέλκυση επιστημονικού προσωπικού από άλλες χώρες όπως π.χ. παροχή φοροαπαλλαγών ή εργασιακών δικαιωμάτων στους συντρόφους τους και οι οποίες ανταγωνίζονται και μεταξύ τους για την προσέλκυση ταλέντων από όλο τον κόσμο (Λαμπριανίδης 2011:69).

Ο βασικός στόχος είναι η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας της χώρας. Η αναβάθμιση της εκπαίδευσης και η διασύνδεση της με την αγορά είναι πολύ σημαντικός παράγοντας που πρέπει να επιτυγχάνεται, ειδικά η σύνδεση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την εξειδίκευση και την αγορά (Λαζαρέτου 2016:52). Επίσης πρέπει να υιοθετούνται τα μέτρα εκείνα τα οποία θα προσελκύουν ξένες άμεσες επενδύσεις (ΞΑΕ), ειδικά σε κλάδους που ενισχύουν την εξωστρέφεια της χώρας μέσω της ανάδειξης επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε κλάδους υψηλής τεχνολογίας (Παπάζογλου 2015:156). Επίσης πρέπει η νομοθεσία να δημιουργεί ένα περιβάλλον φιλικό προς την επιχειρηματικότητα (Λαζαρέτου 2016:53) και ειδικότερα στη νεοφυή επιχειρηματικότητα δίνοντας κατάλληλα κίνητρα (π.χ. φορολογικά, ασφαλιστικά, μείωση γραφειοκρατίας) για την ανάπτυξη της. Επιτυγχάνοντας αυτούς τους στόχους, δημιουργούνται οι βάσεις για αύξηση της μέσης παραγωγικότητας η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει σε αύξηση κερδοφορίας των επιχειρήσεων και στη δυνατότητα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Αυτό θα βελτιώσει την σχέση προσφοράς-ζήτησης στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, όπως αναφέρει και η έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2017, η διευκόλυνση της επιχειρηματικότητας (προώθηση νεοφυών επιχειρήσεων) και ο περιορισμός ευρύτερων φραγμών στον ανταγωνισμό, μπορούν να οδηγήσουν σε αύξηση των επενδύσεων σε γνώση, με το σκεπτικό ότι οι νεοσύστατες επιχειρήσεις δημιουργούν πίεση στις ήδη υπάρχουσες επιχειρήσεις και τις ωθούν στο να επενδύσουν σε E&A, να ενσωματώσουν νέες τεχνολογίες και να επενδύσουν στη καινοτομία και κατά συνέπεια στην εκπαίδευση (Έκθεση του Διοικητή ΤτΕ για το 2017, 2018:101). Αυτό θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις εκείνες που θα οδηγήσουν σε αύξηση των μισθών των ατόμων με υψηλή εκπαίδευση. Ένα από τα αίτια που ωθούν ειδικά τους νέους με υψηλή εκπαίδευση, να πάρουν την απόφαση να αποχωρήσουν, είναι το χαμηλό επίπεδο των μισθών σε συνδυασμό με την υψηλή φορολογία. Με βάση στοιχεία της Eurostat που παρατίθενται στον παρακάτω πίνακα, το μέσο ισοδύναμο καθαρό εισόδημα ενός ατόμου με τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα το 2010 ήταν € 20.751 ευρώ, ενώ το 2016 μειώθηκε στα € 12.031 ευρώ. Αυτή η μείωση του εισοδήματος σε συνδυασμό με την μείωση των φοροαπαλλαγών (ύπαρξη

περιορισμένων εκπώσεων μόνο στο φόρο και όχι στο εισόδημα) και παράλληλα αύξηση των φορολογικών συντελεστών καθιστούν μη ελκυστική την προοπτική παραμονής στη χώρα. Οπότε, εάν το Κράτος επιτύχει αύξηση των εισοδημάτων και παράλληλα προχωρήσει σε μείωση των φορολογικών συντελεστών και επαναφορά φοροαπαλλαγών που έχουν καταργηθεί, αφενός οι νέοι ειδικά επιστήμονες δεν θα έχουν λόγο να αποχωρήσουν, αφετέρου θα καταστεί πιο ελκυστική η προοπτική επαναπατριsmού για αυτούς που έχουν ήδη αποχωρήσει.

Mean and median income by educational attainment level - EU-SILC survey [ilc_di08]									
Last update	10.04.18								
Extracted on	15.04.18								
Source of data	Eurostat								
INDIC_IL	Mean equivalised net income								
UNIT	Euro								
ISCED11	Tertiary education (levels 5-8)								
SEX	Total								
AGE	From 18 to 64 years								
GEO/TIME	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
European Union (current composition)	:	:	24.346	24.349	24.760	24.514	24.957	25.570	25.793
Turkey	9.470	10.095	9.463	10.873	10.325	10.344	10.077	9.492	:
Switzerland	43.105	45.984	48.286	52.725	58.400	60.662	57.624	58.727	65.412
Norway	42.387	44.411	41.182	45.634	48.810	52.985	54.155	51.765	50.835
Luxembourg	51.107	53.530	51.970	50.845	51.065	53.179	52.468	52.487	49.901
Denmark	31.664	31.464	33.363	37.070	36.789	36.365	37.689	37.877	37.925
Iceland	46.735	32.811	24.461	24.468	24.607	26.312	27.574	31.572	35.356
Finland	29.490	30.201	30.731	31.290	32.145	32.956	33.136	33.396	33.400
Ireland	37.783	34.828	31.999	30.495	29.982	30.612	30.984	31.737	32.513
Austria	28.108	30.328	30.667	31.091	32.143	31.289	32.731	32.209	32.033
Sweden	26.310	26.577	23.652	27.080	29.735	31.900	32.941	32.119	31.721
Netherlands	28.837	29.056	28.443	28.429	28.216	28.128	28.667	29.571	31.720
United Kingdom	31.994	26.509	27.647	27.635	29.895	28.656	31.890	33.532	31.558
Belgium	26.832	27.710	27.963	28.406	28.534	29.600	30.531	30.354	31.316
France	28.607	30.032	29.585	30.573	31.025	31.353	30.341	30.644	31.181
Germany (until 1990 former territory of the FRG)	27.087	28.175	28.436	27.819	28.203	28.586	28.726	30.437	30.619
Italy	26.500	26.906	27.281	26.778	26.728	25.842	25.040	24.760	25.753
Malta	17.281	18.199	18.541	19.039	19.713	21.318	21.870	23.266	23.896
Cyprus	25.859	26.674	26.768	26.499	27.047	25.698	24.915	22.942	22.863
Spain	22.653	24.284	24.048	23.022	22.574	21.536	20.917	21.056	21.577
Slovenia	16.665	17.652	17.629	17.838	17.636	17.246	17.040	17.071	16.974
Portugal	20.149	20.318	19.534	19.210	17.560	16.697	16.359	16.178	16.539
Estonia	8.762	9.997	9.408	8.908	9.488	10.457	12.117	13.115	13.541
Czech Republic	9.637	12.071	11.653	12.215	12.632	12.298	12.010	11.491	12.169
Greece	19.278	20.455	20.751	18.500	14.879	13.689	12.822	12.041	12.031
Latvia	9.229	10.457	8.626	7.833	8.418	8.767	9.530	10.467	11.160
Lithuania	7.376	9.114	7.388	6.523	7.451	8.144	8.820	9.857	10.403
Poland	8.127	9.907	8.080	8.970	9.050	8.946	9.122	9.370	9.632
Croatia	:	:	10.070	9.413	9.425	8.910	8.827	9.370	9.572
Slovakia	7.003	8.520	9.037	9.045	9.893	9.179	9.646	9.044	9.271

Hungary	7.086	7.643	6.672	7.710	7.727	7.479	7.561	7.440	7.642
Bulgaria	4.083	5.128	5.468	5.653	5.100	5.752	6.354	6.901	6.261
Romania	5.117	5.167	4.658	4.309	4.133	4.197	4.239	4.459	4.857
Serbia	:	:	:	:	:	4.755	4.436	4.584	4.322
Former Yugoslav Republic of Macedonia, the	:	:	:	:	3.612	3.662	3.415	3.659	3.757

Πίνακας 10. Πηγή: Eurostat 2018

Επίσης μια από τις αιτίες που ωθούν, ειδικά τους νέους με υψηλή μόρφωση, σε μετανάστευση, είναι το αίσθημα της αναξιοκρατίας, διαφθοράς, έλλειψης διαφάνειας και παροχής ευκαιριών απασχόλησης. Οπότε το Κράτος υιοθετώντας πολιτικές προς την εξάλειψη αυτών των φαινομένων, με την προάσπιση και ενίσχυση της αριστείας, επιβραβεύοντας τους άριστους και δίνοντας κίνητρα στους εργοδότες για την πρόσληψη νέων επιστημόνων, λαμβάνοντας μέτρα για την καταπολέμηση της διαφθοράς και της αδιαφάνειας, μπορεί να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες που θα αποτρέπουν τους νέους από τη μετανάστευση (Λαζαρέτου 2016:53).

Όσον αφορά αυτούς που έχουν ήδη αποχωρήσει, υπάρχουν δύο τρόποι αξιοποίησης τους από τη χώρα αποστολής. Ο ένας τρόπος είναι να τους προσελκύσει με σκοπό τον επαναπατρισμό τους, προτάσσοντας τις προαναφερόμενες πολιτικές και επιπλέον δίνοντας τους κίνητρα για να επιστρέψουν. Όπως αναφέρει ο Λαμπριανίδης, η Κίνα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα χώρας η οποία πέτυχε να επαναπατρίσει σημαντικό αριθμό επιστημόνων δίνοντας τους κίνητρα, όπως φοροαπαλλαγές, ευκαιρίες για έναρξη επιχειρήσεων, ταχύτερη ανέλιξη κ.α. (Λαμπριανίδης 2011:81-82). Σε περίπτωση όμως που οι αποχωρήσαντες δεν επιθυμούν να επιστρέψουν, η άλλη δέσμη πολιτικών που μπορεί να ακολουθήσει η χώρα αποστολής είναι να τους αξιοποιήσει εξ αποστάσεως. Δηλαδή μπορεί να τους ενθαρρύνει να συνδυάσουν την εργασία τους στη χώρα που πλέον διαμένουν και εργάζονται, με παράλληλη έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας στη χώρα προέλευσης ή και με την ώθηση σε συνεργασία τόσο με ημεδαπές επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα όσο και με πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα κλπ.. Επίσης, ανάλογα με τη φύση του επιστημονικού τους πεδίου, μπορεί να χρησιμοποιούν προς αυτή την κατεύθυνση και τα μέσα επικοινωνίας που δίνει η τεχνολογία ή πραγματοποιώντας επαγγελματικά ταξίδια (Λαμπριανίδης, Πρατσινάκης 2016:31). Με αυτό τον τρόπο μπορεί η χώρα να ωφεληθεί από τη μεταφορά τεχνογνωσίας και εμπειριών ενδεχομένως και ταχύτερα μια και οι ομογενείς δεν θα αποκόπτονται από τη ροή των εξελίξεων στις χώρες μόνιμης εγκατάστασης τους. Π.χ. ένας ιατρός-καθηγητής πανεπιστημίου ο οποίος δραστηριοποιείται στις ΗΠΑ και επισκέπτεται την Ελλάδα διατηρώντας ιδιωτικό

ιατρείο π.χ. 1 φορά το βμηνό για να δει από κοντά τους ασθενείς του ενώ την υπόλοιπη περίοδο υπάρχει επικοινωνία μέσω διαδικτύου και εξυπηρέτηση τους μέσω συνεργαζόμενων με αυτόν στην Ελλάδα, κλινικών.

Κεφάλαιο 4

Ποσοτική προσέγγιση του φαινομένου της διαρροής επιστημονικού προσωπικού

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η προσέγγιση του φαινομένου της διαρροής “εγκεφάλων” (brain drain) ποσοτικά. Περιγράφεται ο σκοπός, οι στόχοι και παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε δείγμα Ελλήνων φοιτητών προπτυχιακού ή μεταπτυχιακού επιπέδου. Επίσης γίνεται αναφορά στις μεθόδους έρευνας για το θέμα της διακίνησης ανθρώπινου δυναμικού υψηλής εκπαίδευσης.

4.1 Στόχος και μεθοδολογία της έρευνας

Ο σκοπός της έρευνας της παρούσας διατριβής είναι να προσεγγίσει το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων στην Ελλάδα και ειδικότερα να μετρήσει και να μελετήσει το ποσοστό των φοιτητών που είτε προτίθενται, είτε έχουν αποφασίσει να αποχωρήσουν από τη χώρα για επαγγελματικούς σκοπούς στο προσεχές μέλλον. Στη συνέχεια, επιχειρεί να διερευνήσει τα βασικότερα αίτια που τους ωθούν σε αυτή την προοπτική ή αντίστοιχα ποιοι θα ήταν οι λόγοι που θα τους συγκρατούσαν από μια τέτοια επιλογή, υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης που βιώνει η Ελλάδα. Επίσης επιχειρεί να σκιαγραφήσει το προφίλ τους με βάση δημογραφικά χαρακτηριστικά όπως είναι το φύλο, η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, η τυχόν επαγγελματική απασχόληση, καθώς και το οικογενειακό εισόδημα, το επίπεδο και το πεδίο σπουδών τους, η απασχόληση και το επίπεδο μόρφωσης των γονέων τους. Τέλος διερευνώνται οι απόψεις τους σε θέματα που αφορούν την μελλοντική πορεία της ελληνικής οικονομίας ή τα προβλήματα της αγοράς εργασίας στη χώρα.

Γενικά όσον αφορά τη μεθοδολογία μιας έρευνας, αυτή καθορίζεται από το σκοπό και τον στόχο της. Υπάρχουν δυο βασικοί τρόποι συλλογής δεδομένων και στοιχείων σε μια

έρευνα. Η συγκέντρωση δευτερογενών και πρωτογενών στοιχείων. Δευτερογενή είναι τα στοιχεία εκείνα που υπάρχουν ήδη γιατί έχουν συγκεντρωθεί για την επίλυση κάποιου άλλου ζητήματος. Πρωτογενή είναι τα στοιχεία τα οποία προκύπτουν για τους σκοπούς συγκεκριμένης έρευνας (Σταθακόπουλος 2005:57).

Περιγραφική έρευνα είναι η έρευνα η οποία χρησιμοποιείται για την σκιαγράφηση συμπεριφορών, προφίλ ατόμων, αποτύπωση απόψεων, στάσης απέναντι σε συγκεκριμένα θέματα (Σταθακόπουλος 2005:53).

4.2 Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα της παρούσας διατριβής βασίστηκε κατά κύριο λόγο, στο ερωτηματολόγιο των Theodoropoulos et. al. 2014 το οποίο με τη σειρά του είχε βασιστεί σε αντίστοιχη έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί από την Kappa Research (Theodoropoulos etc. 2014:232) και εν μέρει, σε αντίστοιχες έρευνες που είχαν πραγματοποιήσει τόσο η ICAP όσο και το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (Λαμπριανίδης & Πρατσινάκης 2015:28).

Η έρευνα διεξήχθη μεταξύ 10 Φεβρουαρίου μέχρι και 15 Μαρτίου 2018 σε τυχαίο δείγμα ενεργών Ελλήνων φοιτητών σε επίπεδο πρώτου πτυχίου ή μεταπτυχιακού τίτλου, ανεξάρτητα από το εάν ήδη εργάζονται ή όχι και χωρίς περιορισμό ως προς τη φοίτηση τους σε ελληνικό ή αλλοδαπό ίδρυμα, με τη χρήση δομημένου ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε ηλεκτρονικά, στάλθηκε μέσω διαδικτύου (π.χ. ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κοινωνικών δικτύων) και πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της “χιονοστιβάδας (snowball sampling)”(Theodoropoulos etc. 2014:233). Συγκεντρώθηκαν 152 ερωτηματολόγια εκ των οποίων τα 137 ήταν έγκυρα. Ο συνολικός αριθμός των ερωτήσεων ήταν 27. Οι ερωτήσεις ήταν ως επί το πλείστον της μορφής “κλειστού τύπου”(closed-end questions), πολλαπλών επιλογών με δυνατότητα προσθήκης εκ μέρους των ερωτηθέντων επιπλέον απαντήσεων, καθώς και της κλίμακας Likert, ώστε να είναι πιο εύχρηστο κατά τη συμπλήρωσή τους από τους συμμετέχοντες.

Το ερωτηματολόγιο περιέχει ερωτήσεις δημογραφικού χαρακτήρα όπως φύλο, ηλικία, τόπος κατοικίας, επίπεδο και πεδίο σπουδών, οικογενειακό περιβάλλον, επάγγελμα και ανώτερη εκπαίδευση γονέων, ύψος και κύρια πηγή οικογενειακού μηνιαίου

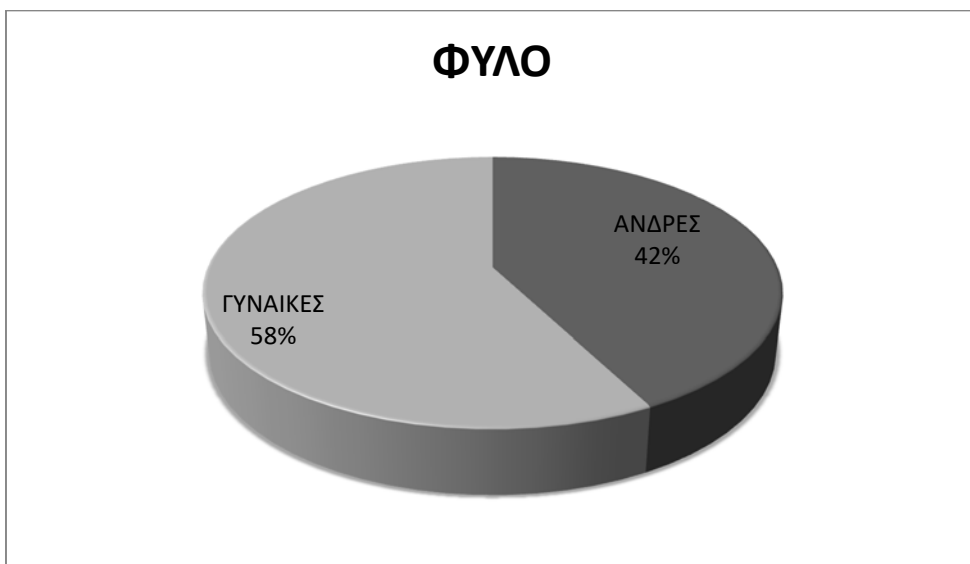
εισοδήματος, ερωτήσεις που αφορούν την πρόθεση τους για μετανάστευση, τους λόγους για τους οποίους θα αποχωρούσαν, εάν θα επέστρεφαν στο απώτερο μέλλον καθώς και τους λόγους που θα τους απέτρεπαν από μια τέτοια επιλογή, την ήπειρο και τη χώρα προτίμησης τους καθώς και τους λόγους για την επιλογή της συγκεκριμένης χώρας. Επίσης περιλαμβάνει ερωτήσεις για τη ζωή και τα συναισθήματα τους, τις απόψεις τους για τα προβλήματα της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα, καθώς και την προοπτική της ελληνικής οικονομίας.

Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας συγκέντρωσης των ερωτηματολογίων, πραγματοποιήθηκε η απόρριψη των μη έγκυρων απαντήσεων και ξεκίνησε η επεξεργασία των δεδομένων των έγκυρων απαντήσεων και η καταχώρηση τους σε υπολογιστικά φύλλα (excel). Στη συνέχεια τα δεδομένα καταχωρήθηκαν στο πρόγραμμα επεξεργασίας ποσοτικών δεδομένων «SPSS v.22».

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα ήταν γυναίκες 57,66% (Πίνακας 11, Διάγραμμα 2). Η συντριπτική πλειοψηφία (82,48%) προέρχεται από την Αθήνα (Πίνακας 12). Όσον αφορά τις ηλικίες των συμμετεχόντων, η ηλικιακή κατηγορία 18-25 ετών εκπροσωπείται με 45,99% και ακολουθούν οι ηλικίες 26-30 (21,90%), ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι οι κατηγορίες ηλικίας 36-40 και άνω των 41 ετών εμφανίζουν ποσοστά 10,22% και 8,03% αντίστοιχα (Πίνακας 13, Διάγραμμα 3).

ΦΥΛΟ					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΑΝΔΡΑΣ	58	42,3	42,3	42,3
	ΓΥΝΑΙΚΑ	79	57,7	57,7	100,0
Total		137	100,0	100,0	

Πίνακας 11

Διάγραμμα 2

ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

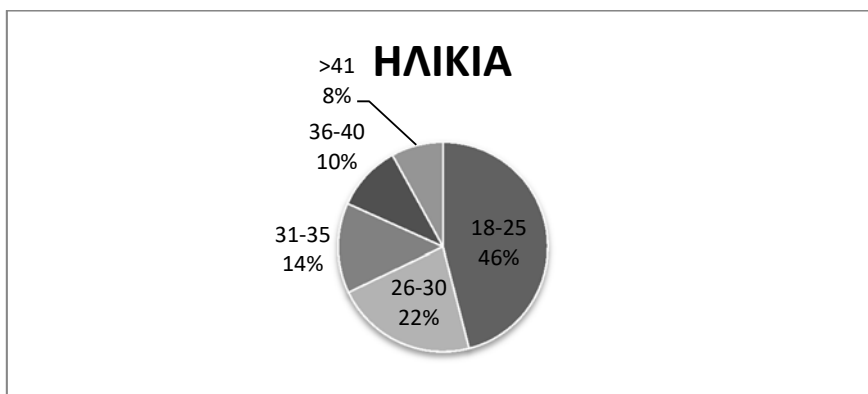
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΑΘΗΝΑ	113	82,5	82,5	82,5
	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	6	4,4	4,4	86,9
	ΛΑΡΙΣΑ	5	3,6	3,6	90,5
	ΙΩΑΝΝΙΝΑ	2	1,5	1,5	92,0
	ΚΟΜΟΤΗΝΗ	2	1,5	1,5	93,4
	ΚΡΗΤΗ	2	1,5	1,5	94,9
	ΛΕΥΚΑΔΑ	2	1,5	1,5	96,4
	ΑΡΤΑ	1	,7	,7	97,1
	ΡΟΔΟΣ	1	,7	,7	97,8
	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	1	,7	,7	98,5
	ΚΟΖΑΝΗ	1	,7	,7	99,3
	ΠΑΤΡΑ	1	,7	,7	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 12

ΗΛΙΚΙΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	18-25	63	46,0	46,0	46,0
	26-30	30	21,9	21,9	67,9
	31-35	19	13,9	13,9	81,8
	36-40	14	10,2	10,2	92,0
	>41	11	8,0	8,0	100,0
Total	137	100,0	100,0		

Πίνακας 13

Διάγραμμα 3

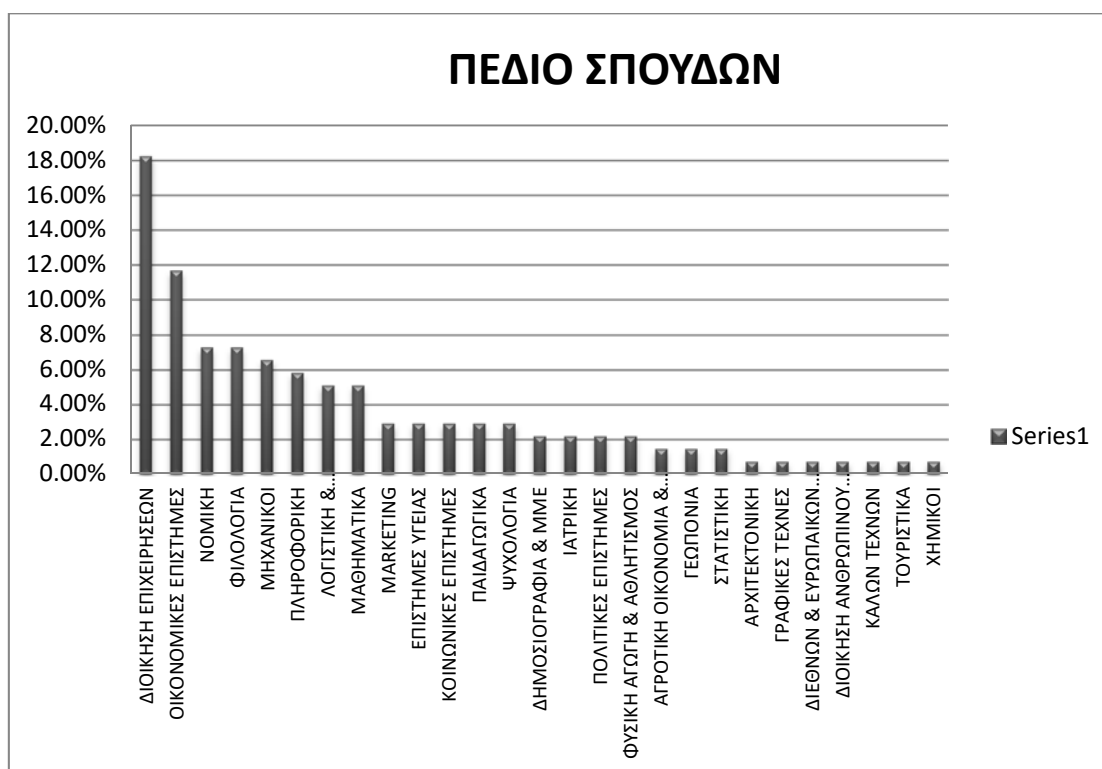
Το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων είναι μεταπτυχιακοί φοιτητές (59,85%), ενώ το υπόλοιπο 40,15% είναι φοιτητές σε πρώτο πτυχίο (Πίνακας 14, Διάγραμμα 4). Ως προς το πεδίο σπουδών υπάρχει μεγάλη διασπορά, με τη διοίκηση επιχειρήσεων να καταλαμβάνει το υψηλότερο ποσοστό με 18,25% (Διάγραμμα 5).

ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΠΟΥΔΩΝ					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΦΟΙΤΗΤΗΣ	55	40,1	40,1	40,1
	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ	82	59,9	59,9	100,0
Total		137	100,0	100,0	

Πίνακας 14

Διάγραμμα 4

Διάγραμμα 5

Ως προς το επάγγελμα των γονέων του συνόλου των ερωτηθέντων, η πλειοψηφία και των δύο γονέων απασχολείται στο δημόσιο τομέα (πατέρας 48,91%, μητέρα 31,39%) (Πίνακες 15-16) . Ως προς την εκπαίδευση τους, οι γονείς με ανώτατη εκπαίδευση (κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ, μεταπτυχιακού και διδακτορικού τίτλου), καταλαμβάνουν περίπου το 50% του συνόλου (πατέρας 49,64%, μητέρα 54,01%) (Πίνακες 17-18).

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	67	48,9	48,9	48,9
ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	35	25,5	25,5	74,5
ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	26	19,0	19,0	93,4
ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ	5	3,6	3,6	97,1
ΜΗ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	4	2,9	2,9	100,0
Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 15

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΜΗΤΕΡΑΣ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	43	31,4	31,4	31,4
	ΜΗ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΗ	36	26,3	26,3	57,7
	ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	32	23,4	23,4	81,0
	ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΗ	16	11,7	11,7	92,7
	ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ	5	3,6	3,6	96,4
	ΑΝΕΡΓΗ	5	3,6	3,6	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 16**ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΑΤΕΡΑ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ	16	11,7	11,7	11,7
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ	53	38,7	38,7	50,4
	ΑΕΙ	53	38,7	38,7	89,1
	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ	11	8,0	8,0	97,1
	ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ	4	2,9	2,9	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 17**ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΗΤΕΡΑΣ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ	7	5,1	5,1	5,1
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ	56	40,9	40,9	46,0
	ΑΕΙ	62	45,3	45,3	91,2
	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ	12	8,8	8,8	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 18

Ως προς την οικογενειακή κατάσταση, η πλειοψηφία (75,91%) των συμμετεχόντων στην έρευνα είναι άγαμοι, αν και η κατηγορία "έγγαμος με παιδιά" αποτελεί το 15,33% του δείγματος (Πίνακας 19, Διάγραμμα 6).

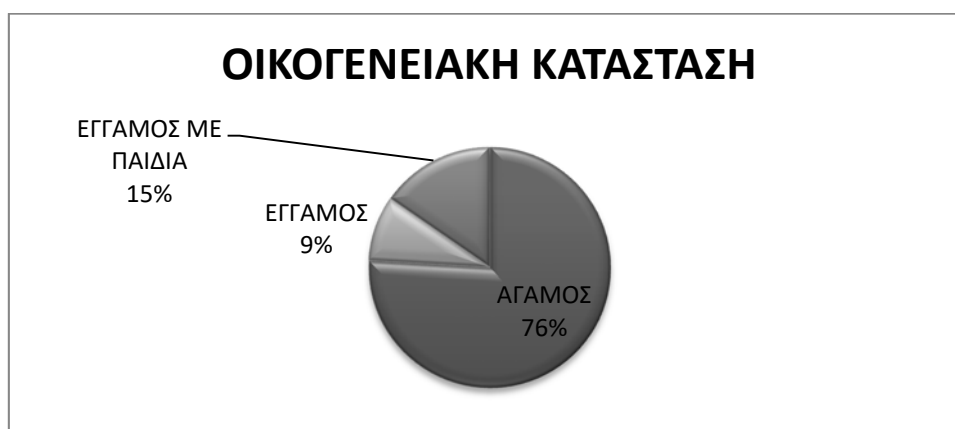
Όσον αφορά την εργασιακή απασχόληση, η πλειοψηφία εργάζεται με πλήρη απασχόληση είτε με πλήρη είτε με μερική ασφάλιση (31,04%). Μη απασχολούμενοι εμφανίζονται σε ποσοστό 25,55%, ενώ αξιοσημείωτο είναι το 18,98% που δηλώνει μερική απασχόληση χωρίς καθόλου ασφάλιση (Πίνακας 20, Διάγραμμα 7). Από αυτούς που εργάζονται είτε με ασφάλιση είτε χωρίς η πλειοψηφία (17,02%) εργάζεται στην εκπαίδευση (Διάγραμμα 8).

Όσον αφορά την κύρια πηγή και το ύψος του μηνιαίου οικογενειακού εισοδήματος, η έρευνα έδειξε ότι η πλειοψηφία είναι εξαρτώμενη από την οικογένεια (51,82%), ενώ το 54,74% δήλωσε ότι το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα κυμαίνεται μεταξύ €1.001-€2.000 (Πίνακες 21-22).

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΑΓΑΜΟΣ	104	75,9	75,9	75,9
ΕΓΓΑΜΟΣ ΜΕ ΠΑΙΔΙ(Α)	21	15,3	15,3	91,2
ΕΓΓΑΜΟΣ	12	8,8	8,8	100,0
Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 19

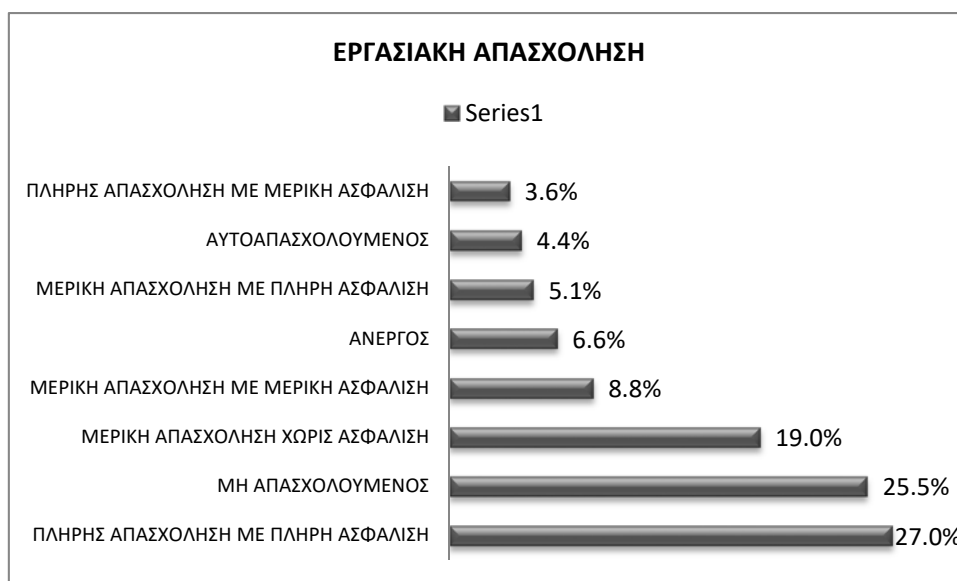

Διάγραμμα 6

ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΠΛΗΡΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΠΛΗΡΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	38	27,7	27,7	27,7
	ΜΗ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	35	25,5	25,5	53,3
	ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΧΩΡΙΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	26	19,0	19,0	72,3
	ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΜΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	12	8,8	8,8	81,0
	ΑΝΕΡΓΟΣ	8	5,8	5,8	86,9
	ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΠΛΗΡΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	7	5,1	5,1	92,0
	ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	6	4,4	4,4	96,4
	ΠΛΗΡΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΜΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	5	3,6	3,6	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 20

Διάγραμμα 7

Διάγραμμα 8

ΚΥΡΙΑ ΠΗΓΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΕΞΑΡΤΩΜΕΝΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	71	51,8	51,8	51,8
	ΣΤΑΘΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ (ΠΛΗΡΗΣ Η ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ)	54	39,4	39,4	91,2
	ΜΗ ΣΤΑΘΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ (ΜΕΡΙΚΕΣ ΗΜΕΡΕΣ ΤΟ ΜΗΝΑ)	12	8,8	8,8	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 21

ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΟΥ ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0-1.000 €	24	17,5	17,5	17,5
	1.001-2.000 €	75	54,7	54,7	72,3
	2.001-3.000 €	31	22,6	22,6	94,9
	3.001-4.000 €	6	4,4	4,4	99,3
	> 4.001 €	1	,7	,7	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 22

Όσον αφορά την ερώτηση πως βλέπουν την οικονομική κατάσταση στο μέλλον, επικρατεί η απαισιοδοξία (80,29%). Αναλυτικότερα, το 40,88% πιστεύει ότι η οικονομική κατάσταση θα παραμείνει σε στασιμότητα, το 39,42% πιστεύει ότι η οικονομική κρίση θα συνεχιστεί, ενώ μόνο το 13,14% πιστεύει ότι υπάρχει προοπτική βελτίωσης της κατάστασης στο μέλλον (Πίνακας 23, Διάγραμμα 9).

Ως προς το βασικότερο πρόβλημα που υπάρχει στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα, το 43,07% πιστεύει ότι το εκπαιδευτικό σύστημα στη σημερινή του μορφή δεν ικανοποιεί τις ανάγκες της αγοράς, ενώ την ανεργία προτάσσει το 28,47% και την απασχόληση μέσω ευέλικτων μορφών απασχόλησης το 27,01% (Πίνακας 24).

Στην ερώτηση “που θα θέλατε να απασχοληθείτε στο μέλλον”, το 59,12% θα ήθελε να απασχοληθεί στον ιδιωτικό τομέα, σε αντίθεση με τον δημόσιο τομέα που επιλέγει μόλις το 8,76%, ενώ το 25,55% θα ήθελε να έχει τη δική του επιχείρηση - αυτοαπασχολούμενος (Πίνακας 25).

Όσον αφορά τη δήλωση “παρά την οικονομική κρίση είμαι ευχαριστημένος με τη ζωή μου” θετική στάση (συμφωνώ, συμφωνώ πλήρως) δήλωσε αθροιστικά το 48,18%, αρνητική στάση (διαφωνώ, διαφωνώ απόλυτα) μόλις το 14,60%, ενώ το 37,23% κράτησε ουδέτερη στάση (ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ) (Πίνακας 26).

ΠΩΣ ΒΛΕΠΕΤΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΣΕ ΣΤΑΣΙΜΟΤΗΤΑ	56	40,9	40,9	40,9
ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	54	39,4	39,4	80,3
ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ	18	13,1	13,1	93,4
ΔΕΝ ΞΕΡΩ ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	9	6,6	6,6	100,0
Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 23

Διάγραμμα 9

**ΠΟΙΟ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟΤΕΡΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΕΝ ΙΚΑΝΟΠΟΙΕΙ ΤΙΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ	59	43,1	43,1	43,1
ΑΝΕΡΓΙΑ	39	28,5	28,5	71,5
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΣΩ ΕΥΕΛΙΚΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	37	27,0	27,0	98,5
ΔΕΝ ΕΧΩ ΑΠΟΨΗ	1	,7	,7	99,3
ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΔΕΝ ΕΠΕΝΔΥΟΥΝ ΣΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΤΟΥΣ	1	,7	,7	100,0
Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 24

ΠΟΥ ΘΑ ΘΕΛΑΤΕ ΝΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΘΕΙΤΕ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ	81	59,1	59,1	59,1
	ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	35	25,5	25,5	84,7
	ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ	12	8,8	8,8	93,4
	ΟΠΟΙΑΔΗΠΟΤΕ ΕΡΓΑΣΙΑ	9	6,6	6,6	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 25

ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΕΙΜΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΣ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΣΥΜΦΩΝΩ ΠΛΗΡΩΣ	2	1,5	1,5	1,5
	ΣΥΜΦΩΝΩ	64	46,7	46,7	48,2
	ΟΥΤΕ ΔΙΑΦΩΝΩ ΟΥΤΕ ΣΥΜΦΩΝΩ	51	37,2	37,2	85,4
	ΔΙΑΦΩΝΩ	18	13,1	13,1	98,5
	ΔΙΑΦΩΝΩ ΠΛΗΡΩΣ	2	1,5	1,5	100,0
	Total	137	100,0	100,0	

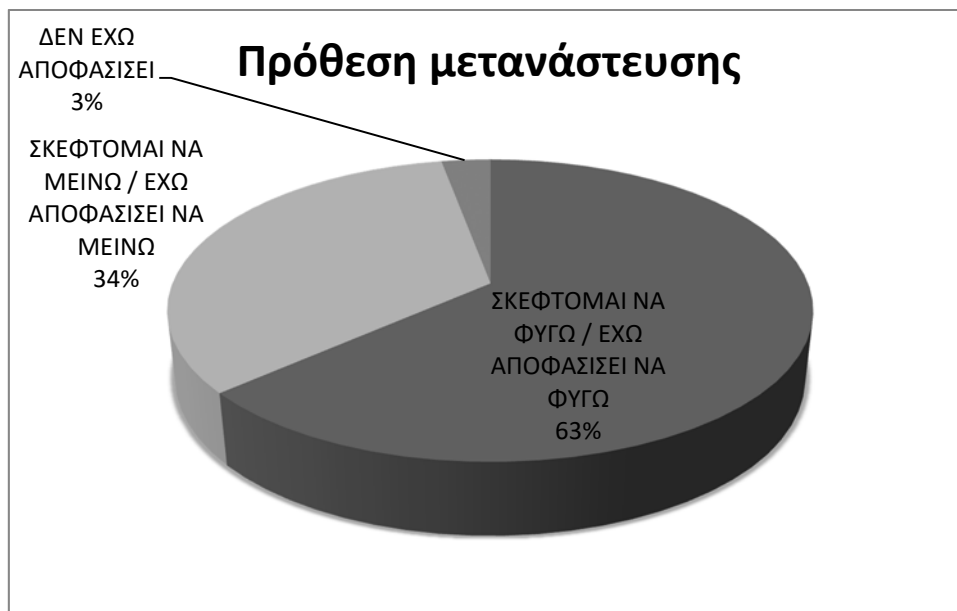
Πίνακας 26

Η έρευνα έδειξε ότι το 63,50% των συμμετεχόντων είτε σκέφτονται, είτε έχουν ήδη πάρει την απόφαση να αποχωρήσουν από την Ελλάδα για επαγγελματικούς λόγους (Πίνακας 27, Διάγραμμα 10). Η πλειοψηφία αυτών είναι γυναίκες (58,62%) και ηλικίας 18-25 (56,32%), ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι εμφανίζεται αθροιστικά ένα ποσοστό της τάξεως του 12,64% στις ηλικιακές κατηγορίες άνω των 36 ετών (36-40 με 5,75% και άνω των 41 με 6,90%). Επίσης, όσον αφορά την οικογενειακή τους κατάσταση, το 86,21% των θετικά διακείμενων προς μετανάστευση, δηλώνουν άγαμοι (Πίνακες 28-30, Διάγραμμα 11).

ΠΡΟΤΙΘΕΣΤΕ ΝΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΤΕ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ	87	63,5	63,5	63,5
ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ	46	33,6	33,6	97,1
ΔΕΝ ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ	4	2,9	2,9	100,0
Total	137	100,0	100,0	

Πίνακας 27

Διάγραμμα 10

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΦΥΛΟ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid <u>ΑΝΔΡΑΣ</u>	36	41,4	41,4	41,4
<u>ΓΥΝΑΙΚΑ</u>	51	58,6	58,6	100,0
Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 28

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΗΛΙΚΙΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	18-25	49	56,3	56,3	56,3
	26-30	14	16,1	16,1	72,4
	31-35	13	14,9	14,9	87,4
	36-40	5	5,7	5,7	93,1
	>41	6	6,9	6,9	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 29

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΑΓΑΜΟΣ	75	86,2	86,2	86,2
	ΕΓΓΑΜΟΣ	7	8,0	8,0	94,3
	ΕΓΓΑΜΟΣ ΜΕ ΠΑΙΔΙ(Α)	5	5,7	5,7	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 30

Διάγραμμα 11

Στην δήλωση ότι “ακόμα κι μεταναστεύσω στο εξωτερικό θα επιστρέψω” των θετικά διακείμενων σε μετακίνηση, στάση ουδετερότητας (ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ) τήρησε το 45,98%, ενδεχομένως θέλοντας να αφήσουν όλα τα ενδεχόμενα ανοικτά για το μέλλον. Το 35,63% εξέφρασε θετική στάση ως προς την προοπτική επιστροφής

(συμφωνώ, συμφωνώ πλήρως), ενώ το 18,93% ουσιαστικά εξέφρασε την πρόθεση η μετακίνηση αυτή να είναι μόνιμη. Αυτό δείχνει ότι η μεγάλη πλειοψηφία πιστεύει ότι μια μετακίνηση στο εξωτερικό για επαγγελματικούς λόγους δεν θα έχει μόνιμο χαρακτήρα, παρόλο που δεν είναι αισιόδοξοι για το μέλλον της χώρας σε επίπεδο οικονομίας. Αυτό ίσως να εξηγεί και το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία επιλέγει την Ευρώπη, την οποία πιθανόν να αισθάνεται εγγύτερα, σε ποσοστό 78,16%, όταν η 2^η Αμερική συγκεντρώνει μόλις το 17,24% των προτιμήσεων (Πίνακες 31-32, Διαγράμματα 12-13).

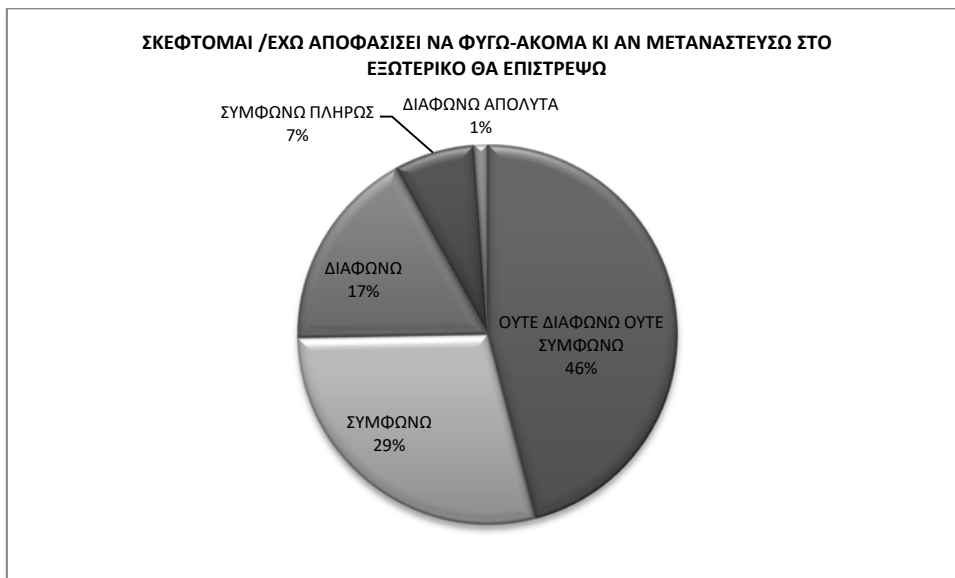
Η χώρα που συγκεντρώνει την μεγαλύτερη προτίμηση μεταξύ αυτών που προτίθενται ή έχουν αποφασίσει να μετακινηθούν στο εξωτερικό είναι το Ηνωμένο Βασίλειο (20,69%) και ακολουθούν οι Η.Π.Α.(14,94%), η Γαλλία (13,79%), η Γερμανία (11,49%), ενώ την 5άδα συμπληρώνει η Κύπρος με 6,90% (Πίνακας 33, Διάγραμμα 14).

Οι σημαντικότεροι λόγοι για την επιλογή συγκεκριμένης χώρας είναι η άποψη ότι η χώρα επιλογής τους εμφανίζει καλύτερες προοπτικές εξέλιξης σε σχέση με άλλες χώρες (66,67%), η ύπαρξη γνωστών οι οποίοι θα βοηθήσουν στην επαγγελματική και κοινωνική ένταξη τους (50,57%), ενώ η αντίληψη ότι, η οικονομία της χώρας επιλογής είναι σε καλύτερη κατάσταση σε σχέση με άλλες χώρες, εμφανίζεται σε ποσοστό 39,08% (Διάγραμμα 15).

**ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΑΚΟΜΑ ΚΙ ΑΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΩ ΣΤΟ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΘΑ ΕΠΙΣΤΡΕΨΩ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΔΙΑΦΩΝΩ ΑΠΟΛΥΤΑ	1	1,1	1,1	1,1
	ΔΙΑΦΩΝΩ	15	17,2	17,2	18,4
	ΟΥΤΕ ΔΙΑΦΩΝΩ ΟΥΤΕ ΣΥΜΦΩΝΩ	40	46,0	46,0	64,4
	ΣΥΜΦΩΝΩ	25	28,7	28,7	93,1
	ΣΥΜΦΩΝΩ ΠΛΗΡΩΣ	6	6,9	6,9	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 31

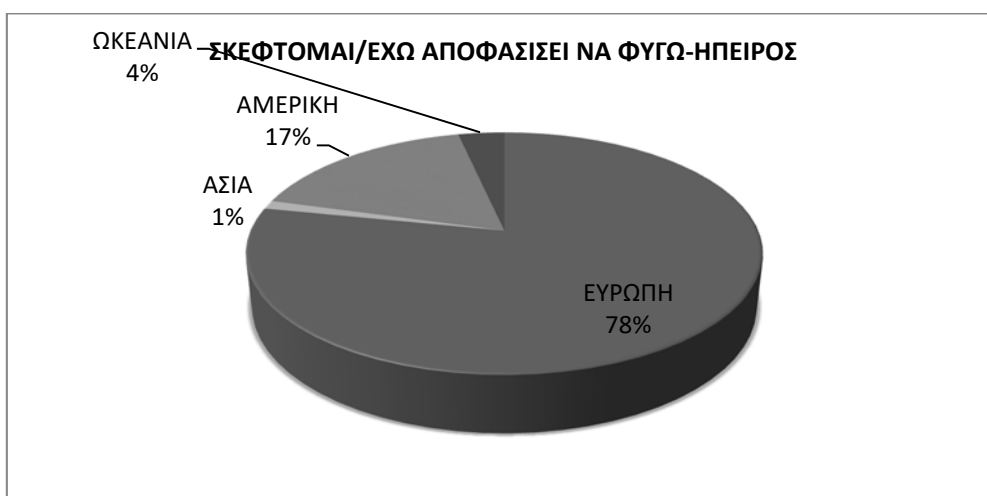

Διάγραμμα 12

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΗΠΕΙΡΟΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΕΥΡΩΠΗ	68	78,2	78,2	78,2
	ΑΜΕΡΙΚΗ	15	17,2	17,2	95,4
	ΩΚΕΑΝΙΑ	3	3,4	3,4	98,9
	ΑΣΙΑ	1	1,1	1,1	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 32

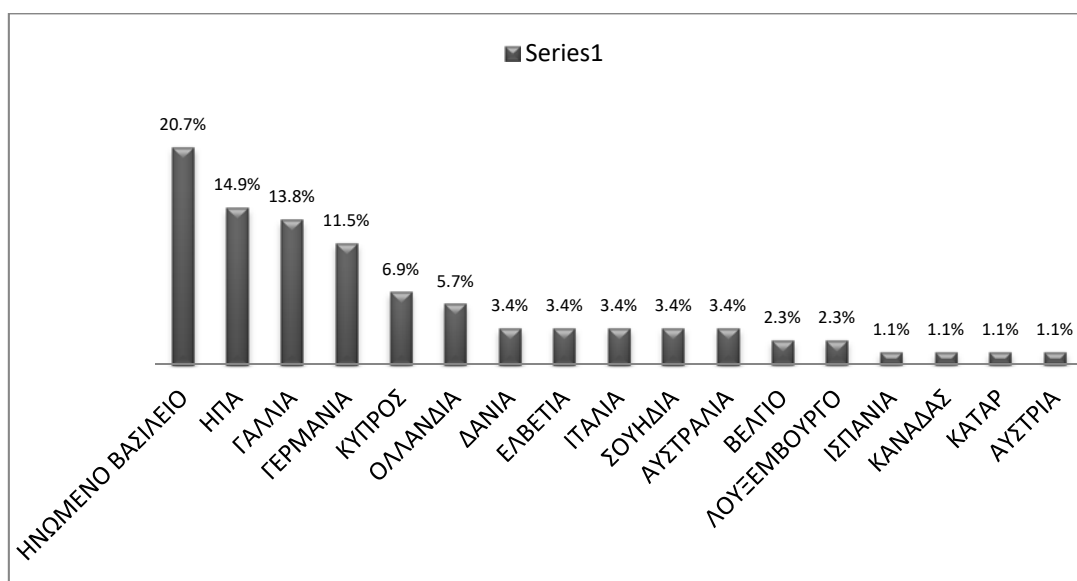

Διάγραμμα 13

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΧΩΡΑ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ

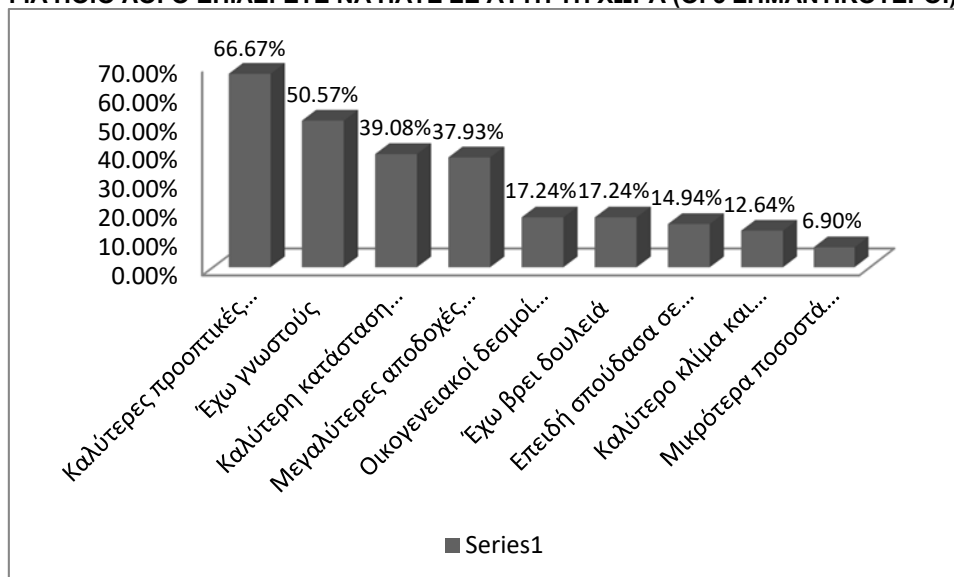
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ	18	20,7	20,7	20,7
	ΓΑΛΛΙΑ	12	13,8	13,8	34,5
	ΓΕΡΜΑΝΙΑ	10	11,5	11,5	46,0
	ΗΠΑ	13	14,9	14,9	60,9
	ΑΥΣΤΡΙΑ	1	1,1	1,1	62,1
	ΒΕΛΓΙΟ	2	2,3	2,3	64,4
	ΔΑΝΙΑ	3	3,4	3,4	67,8
	ΕΛΒΕΤΙΑ	3	3,4	3,4	71,3
	ΙΤΑΛΙΑ	3	3,4	3,4	74,7
	ΙΣΠΑΝΙΑ	1	1,1	1,1	75,9
	ΚΥΠΡΟΣ	6	6,9	6,9	82,8
	ΟΛΛΑΝΔΙΑ	5	5,7	5,7	88,5
	ΣΟΥΗΔΙΑ	3	3,4	3,4	92,0
	ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	2	2,3	2,3	94,3
	ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	3	3,4	3,4	97,7
	ΚΑΝΑΔΑΣ	1	1,1	1,1	98,9
	ΚΑΤΑΡ	1	1,1	1,1	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 33

Διάγραμμα 14

ΓΙΑ ΠΟΙΟ ΛΟΓΟ ΕΠΙΛΕΓΤΕ ΝΑ ΠΑΤΕ ΣΕ ΑΥΤΗ ΤΗ ΧΩΡΑ (ΟΙ 3 ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΟΙ)

Διάγραμμα 15

Όπως προκύπτει από την έρευνα, το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των ερωτηθέντων που σκέφτονται ή έχουν ήδη αποφασίσει να αποχωρήσουν είναι υψηλό, κάτι που υποδηλώνει ότι ίσως να τους επηρεάζει θετικά στη προοπτική ή και την απόφαση για αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών στο εξωτερικό. Πιο συγκεκριμένα το ποσοστό των ατόμων των οποίων ο πατέρας έχει υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, (κατηγορίες πτυχίο ΑΕΙ, μεταπτυχιακό ή διδακτορικό τίτλο) αγγίζει το 56,33%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τη μητέρα κυμαίνεται στο 54,02%. Όσον αφορά την κατηγορία επαγγέλματος των γονέων τους, το 47,13% δηλώνει ότι ο πατέρας τους είναι δημόσιος υπάλληλος και το αντίστοιχο ποσοστό για τη μητέρα δημόσιο υπάλληλο είναι 31,03%. Το υψηλότερο ποσοστό σε αυτή την κατηγορία έχει η μητέρα μη απασχολούμενη με 34,48% (Πίνακες 34-37).

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΑΤΕΡΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ	9	10,3	10,3	10,3
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ	29	33,3	33,3	43,7
	ΑΕΙ	38	43,7	43,7	87,4
	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ	8	9,2	9,2	96,6
	ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ	3	3,4	3,4	100,0
Total		87	100,0	100,0	

Πίνακας 34

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΗΤΕΡΑΣ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ	2	2,3	2,3	2,3
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ	38	43,7	43,7	46,0
	ΑΕΙ	38	43,7	43,7	89,7
	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ	9	10,3	10,3	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 35

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΔΗΜΟΣΙΟΣ_ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	41	47,1	47,1	47,1
	ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	25	28,7	28,7	75,9
	ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ_ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	17	19,5	19,5	95,4
	ΜΗ_ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	3	3,4	3,4	98,9
	ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ	1	1,1	1,1	100,0
Total		87	100,0	100,0	

Πίνακας 36

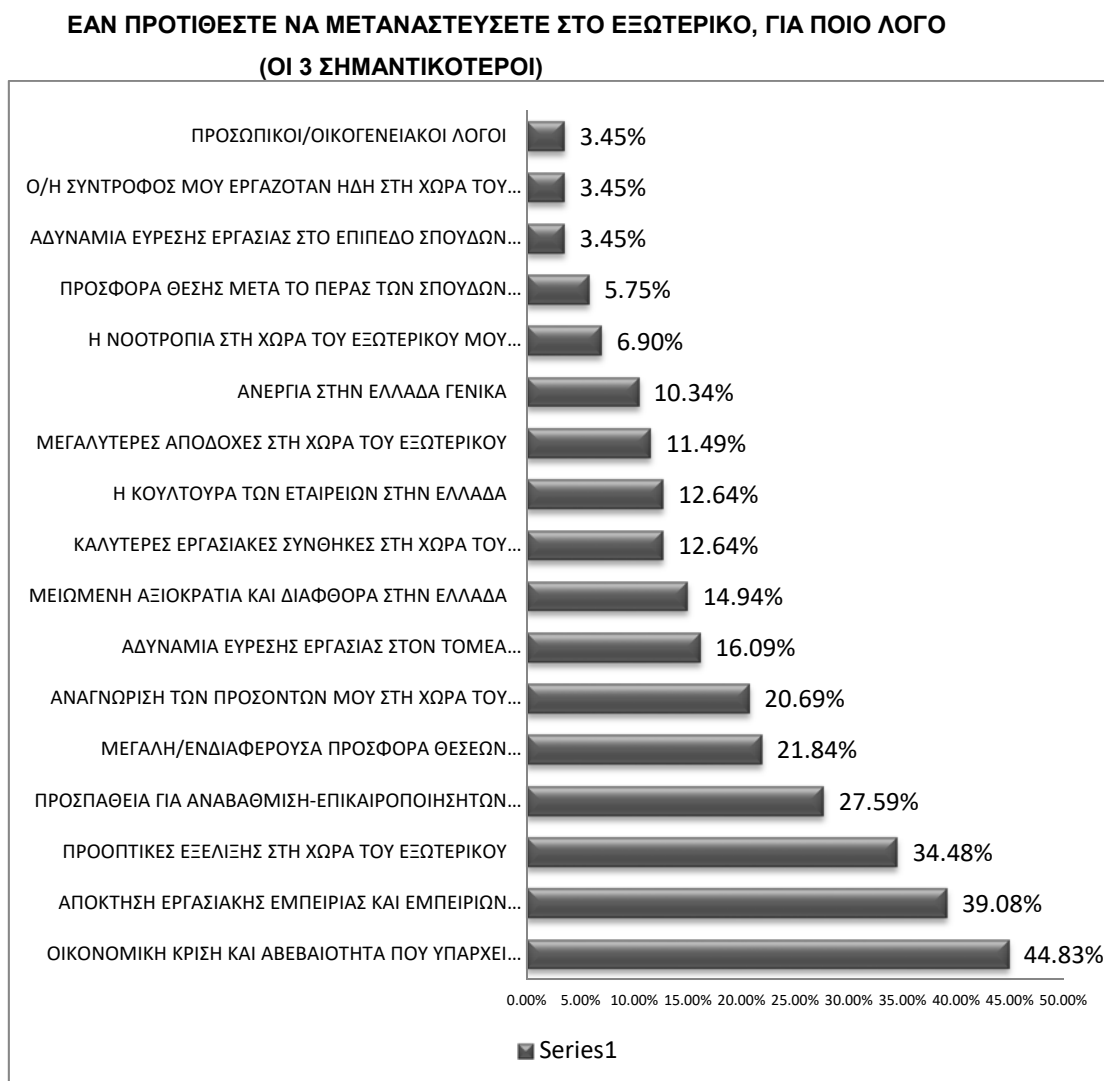
ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΜΗΤΕΡΑΣ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΜΗ_ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΗ	30	34,5	34,5	34,5
	ΔΗΜΟΣΙΟΣ_ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	27	31,0	31,0	65,5
	ΙΔΙΩΤΙΚΗ_ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	18	20,7	20,7	86,2
	ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΗ	9	10,3	10,3	96,6
	ΑΝΕΡΓΗ	2	2,3	2,3	98,9
	ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ	1	1,1	1,1	100,0
Total		87	100,0	100,0	

Πίνακας 37

Όσον αφορά τα αίτια που τους ωθούν στην προοπτική της μετανάστευσης, η οικονομική κρίση και η αβεβαιότητα που αυτή συνεπάγεται είναι η πιο σημαντική (44,83%). Την 2^η θέση κατέλαβε η απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και εμπειριών ζωής (39,08%), επιλογή που ενισχύει την άποψη ότι η πλειοψηφία δεν βλέπει την αποχώρηση ως μόνιμη. Οι προοπτικές εξέλιξης στη χώρα του εξωτερικού επιλέχθηκε σε

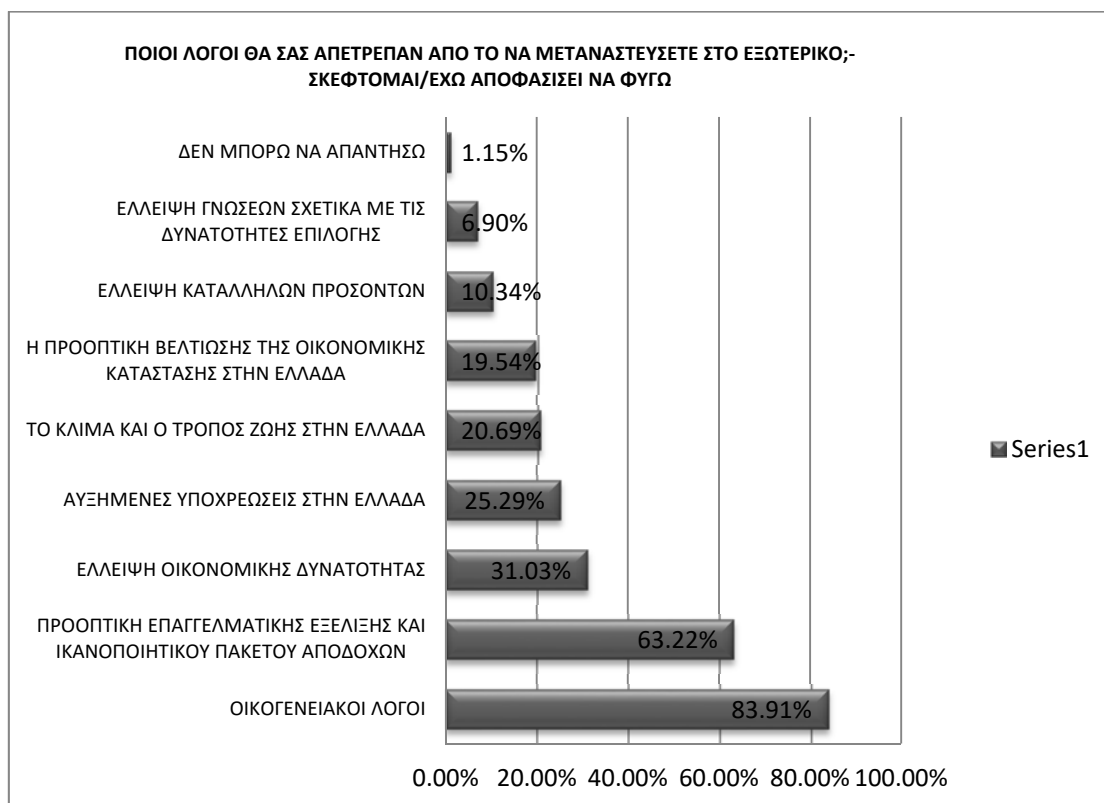
ποσοστό 34,48%, ενώ η προσπάθεια για αναβάθμιση-επικαιροποίηση των γνώσεων στο πεδίο ειδίκευσης επιλέχθηκε σε ποσοστό 27,59% (Διάγραμμα 16).

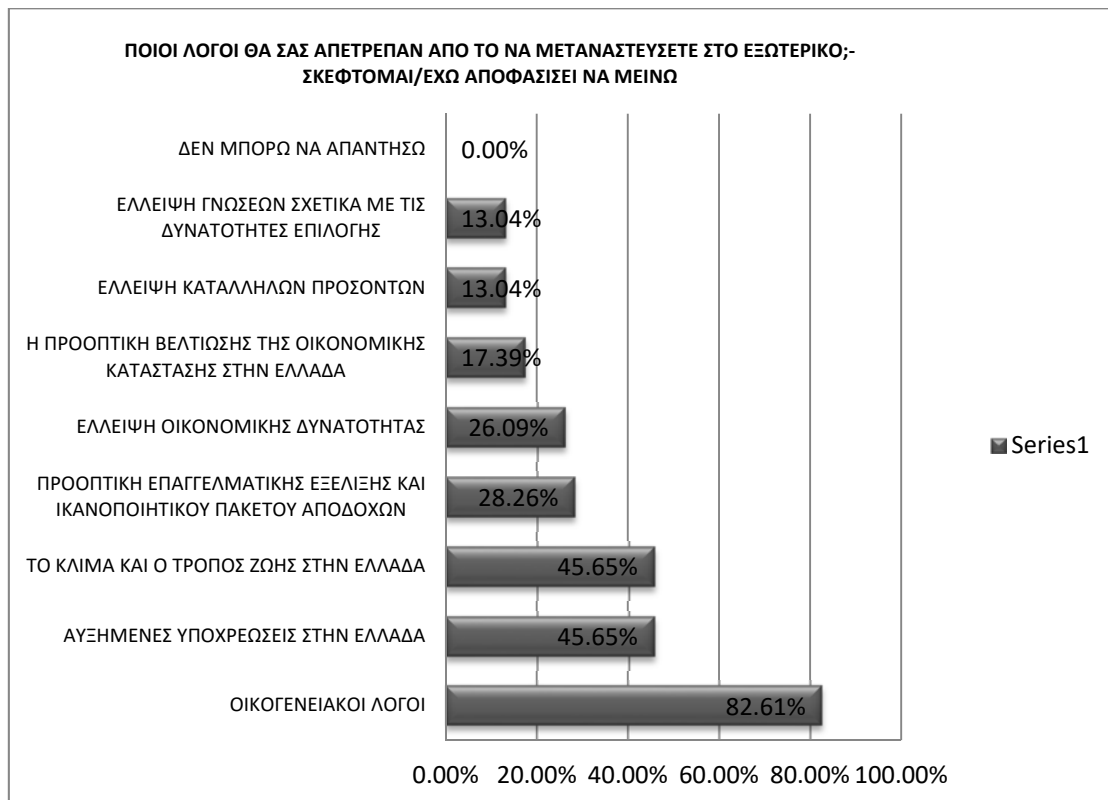
Διάγραμμα 16

Στην ερώτηση “ποιοι λόγοι θα σας απέτρεπαν από το να μεταναστεύσετε στο εξωτερικό” οι συμμετέχοντες στην έρευνα που σκέφτονται ή έχουν αποφασίσει τη μετακίνηση, στη συντριπτική τους πλειοψηφία (83,91%) δήλωσαν τους οικογενειακούς λόγους ως τον σημαντικότερο λόγο αποτροπής αυτής της απόφασης. Επίσης, πολύ σημαντικός λόγος που επιλέχθηκε σε υψηλό ποσοστό (63,22%) είναι η προοπτική επαγγελματικής εξέλιξης και ικανοποιητικού πακέτου αποδοχών στην Ελλάδα, ενώ η έλλειψη οικονομικής δυνατότητας είναι ο τρίτος σημαντικότερος λόγος σε ποσοστό 31,03%. Τέλος, οι αυξημένες υποχρεώσεις στην Ελλάδα επιλέχθηκαν σε ποσοστό 25,29% (Διάγραμμα 17).

Στην ίδια ερώτηση οι συμμετέχοντες στην έρευνα που δήλωσαν αρνητικά στην προοπτική μετανάστευσης, προέβαλαν την επιλογή “οικογενειακοί λόγοι” επίσης με πολύ υψηλό ποσοστό (82,61%), οι αυξημένες υποχρεώσεις στην Ελλάδα επιλέχθηκαν κατά 45,65% όσο και η επιλογή “το κλίμα και ο τρόπος ζωής στην Ελλάδα”, ενώ η προοπτική επαγγελματικής εξέλιξης και ικανοποιητικού πακέτου αποδοχών επιλέχθηκε από το 28,26% (Διάγραμμα 18).

Διάγραμμα 17

Διάγραμμα 18

Όσον αφορά το πεδίο σπουδών των ερωτηθέντων που είναι θετικοί σε μετακίνηση στο εξωτερικό, η πλειοψηφία προέρχεται από οικονομικούς κλάδους (Διοίκηση επιχειρήσεων 19,54%, οικονομικές επιστήμες 10,34%, λογιστικά και χρηματοοικονομικά 6,90%), ενώ οι προερχόμενοι από τη Νομική επιστήμη αγγίζουν το 9,20%. Από αυτούς που προτίθενται να φύγουν οι μεταπτυχιακοί είναι 54% (Πίνακες 38-39, Διάγραμμα 19).

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΠΕΔΙΟ ΣΠΟΥΔΩΝ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	17	19,5	19,5	19,5
	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	9	10,3	10,3	29,9
	ΝΟΜΙΚΗ	8	9,2	9,2	39,1
	ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	6	6,9	6,9	46,0
	ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ	5	5,7	5,7	51,7
	ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ	5	5,7	5,7	57,5
	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ	4	4,6	4,6	62,1
	MARKETING	3	3,4	3,4	65,5
	ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ & ΜΜΕ	3	3,4	3,4	69,0
	ΙΑΤΡΙΚΗ	3	3,4	3,4	72,4
	ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	3	3,4	3,4	75,9
	ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ	3	3,4	3,4	79,3
	ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	3	3,4	3,4	82,8
	ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΥΓΕΙΑΣ (ΠΛΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗΣ)	2	2,3	2,3	85,1
	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	2	2,3	2,3	87,4
	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	2	2,3	2,3	89,7
	ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ & ΑΝΑΠΤΥΞΗ	1	1,1	1,1	90,8
	ΓΕΩΠΟΝΙΑ	1	1,1	1,1	92,0
	ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ	1	1,1	1,1	93,1
	ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	1	1,1	1,1	94,3
	ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ	1	1,1	1,1	95,4
	ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ	1	1,1	1,1	96,6
	ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ	1	1,1	1,1	97,7
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ	1	1,1	1,1	98,9
	ΧΗΜΙΚΟΙ	1	1,1	1,1	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 38

Διάγραμμα 19

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΠΟΥΔΩΝ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ	47	54,0	54,0	54,0
	ΦΟΙΤΗΤΗΣ	40	46,0	46,0	100,0
Total		87	100,0	100,0	

Πίνακας 39

Ως προς το εισοδηματικό επίπεδο, η πλειοψηφία (56,32%) των συμμετεχόντων που προτίθενται να αποχωρήσουν, δηλώνει ότι το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα τους κυμαίνεται μεταξύ €1.001 και €2.000, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μεσαίο τη δεδομένη χρονική περίοδο. Συνδυάζοντας αυτή την παράμετρο με το γεγονός ότι η πλειοψηφία εξ αυτών εξαρτάται από την οικογένεια τους (59,77%), ενδεχομένως να ενισχύει την πρόθεση τους για μετακίνηση στον εξωτερικό (Πίνακες 40-41).

**ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΟΥ ΤΟ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0-1.000 €	20	23,0	23,0	23,0
	1.001-2.000 €	49	56,3	56,3	79,3
	2.001-3.000 €	14	16,1	16,1	95,4
	3.001-4.000 €	3	3,4	3,4	98,9
	> 4.001 €	1	1,1	1,1	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 40

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΚΥΡΙΑ ΠΗΓΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΕΞΑΡΤΩΜΕΝΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	52	59,8	59,8	59,8
	ΣΤΑΘΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ (ΠΛΗΡΗΣ Η ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ)	25	28,7	28,7	88,5
	ΜΗ ΣΤΑΘΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ (ΜΕΡΙΚΕΣ ΗΜΕΡΕΣ ΤΟ ΜΗΝΑ)	10	11,5	11,5	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 41

Αντίθετα, τα άτομα τα οποία δήλωσαν ότι προτίθενται ή έχουν αποφασίσει να μείνουν, σε ποσοστό 58,70% δηλώνουν ότι η κύρια πηγή εισοδήματος τους προέρχεται από σταθερή εργασία, παρόλο που η πλειοψηφία (47,83%) επίσης δηλώνει ως μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα μεταξύ €1.001 και €2.000, ενώ ακολουθεί η εισοδηματική κατηγορία €2.001 και €3.000 (36,96%) (Πίνακες 42-43).

**ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ - ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΟΥ ΤΟ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0-1.000 €	4	8,7	8,7	8,7
	1.001-2.000 €	22	47,8	47,8	56,5
	2.001-3.000 €	17	37,0	37,0	93,5
	3.001-4.000 €	3	6,5	6,5	100,0
	Total	46	100,0	100,0	

Πίνακας 42

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ - ΚΥΡΙΑ ΠΗΓΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΣΤΑΘΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ (ΠΛΗΡΗΣ Η ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ)	27	58,7	58,7	58,7
	ΕΞΑΡΤΩΜΕΝΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	17	37,0	37,0	95,7
	ΜΗ ΣΤΑΘΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ (ΜΕΡΙΚΕΣ ΗΜΕΡΕΣ ΤΟ ΜΗΝΑ)	2	4,3	4,3	100,0
	Total	46	100,0	100,0	

Πίνακας 43

Το 43,68% των ερωτηθέντων που προτίθενται ή έχουν αποφασίσει να αποχωρήσουν δηλώνει ουδετερότητα ως προς το εάν είναι ευχαριστημένοι με τη ζωή τους, ενώ το 35,63% δηλώνει ότι συμφωνεί με τη δήλωση “παρά την οικονομική κρίση είμαι ευχαριστημένος με τη ζωή μου”, στην παρούσα φάση. Αυτό αν και αρχικά φαίνεται αντιφατικό σε σχέση με τη θετική τους στάση για μετανάστευση, ενδεχομένως να εξηγείται από το γεγονός ότι επειδή κατά βάση είναι νέοι σε ηλικία και έχουν όλη τη ζωή μπροστά τους, οπότε βλέπουν το μέλλον με αισιοδοξία, κάτι που είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της νεαρής ηλικίας, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι βλέπουν την αποχώρηση ως μη μόνιμη προοπτική αλλά σαν μια εμπειρία που θα τους ωφελήσει (Πίνακας 44).

Από την άλλη πλευρά, όπως θα αναμενόταν, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων οι οποίοι διάκεινται θετικά προς την παραμονή τους στη χώρα συμφωνούν με τη δήλωση ότι παρά την οικονομική κρίση είναι ευχαριστημένοι με τη ζωή τους (69,57%), ενώ το 23,91% δηλώνει ουδετερότητα (Πίνακας 45).

**ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΕΙΜΑΙ
ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΣ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΟΥΤΕ ΔΙΑΦΩΝΩ ΟΥΤΕ ΣΥΜΦΩΝΩ	38	43,7	43,7	43,7
	ΣΥΜΦΩΝΩ	31	35,6	35,6	79,3
	ΔΙΑΦΩΝΩ	16	18,4	18,4	97,7
	ΣΥΜΦΩΝΩ ΠΛΗΡΩΣ	1	1,1	1,1	98,9
	ΔΙΑΦΩΝΩ ΠΛΗΡΩΣ	1	1,1	1,1	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 44

**ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ - ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ
ΕΙΜΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΣ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΣΥΜΦΩΝΩ	32	69,6	69,6	69,6
	ΟΥΤΕ ΔΙΑΦΩΝΩ ΟΥΤΕ ΣΥΜΦΩΝΩ	11	23,9	23,9	93,5
	ΔΙΑΦΩΝΩ	2	4,3	4,3	97,8
	ΔΙΑΦΩΝΩ ΠΛΗΡΩΣ	1	2,2	2,2	100,0
	Total	46	100,0	100,0	

Πίνακας 45

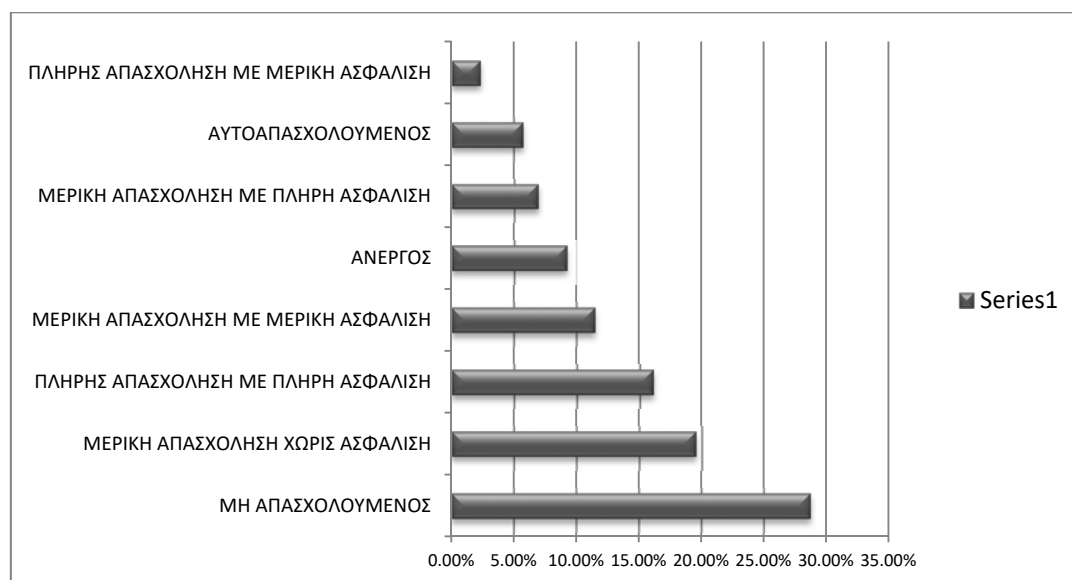
Όσον αφορά την εργασιακή απασχόληση, οι θετικά διακείμενοι σε μετανάστευση δήλωσαν κατά 28,74% μη απασχολούμενοι (άρα εξαρτώμενοι πλήρως από την οικογένεια τους), ενώ το 16,09% δήλωσε πλήρη απασχόληση με πλήρη ασφάλιση. Το 49,42% υποαπασχολείται υπό την έννοια ότι, είτε απασχολείται πλήρως αλλά με μερική ή χωρίς καθόλου ασφάλιση, είτε απασχολείται μερικώς με πλήρη, μερική ή χωρίς καθόλου ασφάλιση. Όσον αφορά τη συνάφεια της εργασίας τους και του αντικειμένου

σπουδών τους, το 51,85% απασχολείται σε διαφορετικό αντικείμενο από αυτό το οποίο σπουδάζει (Πίνακες 46-47, Διάγραμμα 20).

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΜΗ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	25	28,7	28,7	28,7
ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΧΩΡΙΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	17	19,5	19,5	48,3
ΠΛΗΡΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΠΛΗΡΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	14	16,1	16,1	64,4
ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΜΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	10	11,5	11,5	75,9
ΑΝΕΡΓΟΣ	8	9,2	9,2	85,1
ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΠΛΗΡΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	6	6,9	6,9	92,0
ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ	5	5,7	5,7	97,7
ΠΛΗΡΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕ ΜΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	2	2,3	2,3	100,0
Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 46

Διάγραμμα 20

**ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ - Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΟΥ ΕΧΕΙ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΟΥ**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΔΙΑΦΩΝΩ ΑΠΟΛΥΤΑ	20	23,0	23,0	23,0
	ΔΙΑΦΩΝΩ	14	16,1	16,1	39,1
	ΟΥΤΕ ΔΙΑΦΩΝΩ ΟΥΤΕ ΣΥΜΦΩΝΩ	32	36,8	36,8	75,9
	ΣΥΜΦΩΝΩ	19	21,8	21,8	97,7
	ΣΥΜΦΩΝΩ ΠΛΗΡΩΣ	2	2,3	2,3	100,0
	Total	87	100,0	100,0	

Πίνακας 47

Τέλος, ακολουθούν οι συγκεντρωτικοί Πίνακες 48-50 οι οποίοι απεικονίζουν το μέσο και την τυπική απόκλιση του συνόλου των ερωτηθέντων, αυτών που σκέπτονται/έχουν αποφασίσει να φύγουν στο εξωτερικό καθώς και αυτών που σκέπτονται/έχουν αποφασίσει να μείνουν στη χώρα.

ΣΥΝΟΛΟ ΕΡΩΤΗΘΕΝΤΩΝ (Descriptive Statistics)

	N	Mean	Std. Deviation
ΗΛΙΚΙΑ	137	2,12	1,314
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ	137	1,86	1,037
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΜΗΤΕΡΑΣ	137	2,93	1,674
ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΑΤΕΡΑ	137	2,52	,908
ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΗΤΕΡΑΣ	137	2,58	,725
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	137	1,39	,741
ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΠΟΥΔΩΝ	137	1,60	,492
ΠΕΔΙΟ ΣΠΟΥΔΩΝ	137	14,88	6,403
ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	137	5,43	2,148
ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΕΙΜΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΣ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ	137	2,66	,779
Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΟΥ ΕΧΕΙ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΟΥ	137	2,91	1,166
ΚΥΡΙΑ ΠΗΓΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	137	1,88	,951
ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΟΥ ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	137	2,16	,788
ΕΦΟΣΟΝ ΕΡΓΑΖΕΣΤΕ, ΣΕ ΠΟΙΟ ΚΛΑΔΟ ΑΝΗΚΕΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	137	11,21	6,425
ΠΡΟΤΙΘΕΣΤΕ ΝΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΤΕ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	137	1,39	,547
ΣΕ ΠΟΙΑ ΗΠΕΙΡΟ ΣΚΕΦΤΕΣΤΕ ΝΑ ΠΑΤΕ	137	2,65	1,86528
ΣΕ ΠΟΙΑ ΧΩΡΑ ΣΚΕΦΤΕΣΤΕ ΝΑ ΠΑΤΕ	137	10,17	7,03134
ΠΟΙΟ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟΤΕΡΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	137	1,88	,88654
ΠΟΥ ΘΑ ΘΕΛΑΤΕ ΝΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΘΕΙΤΕ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	137	1,79	1,03710
ΑΚΟΜΑ ΚΙ ΑΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΩ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΘΑ ΕΠΙΣΤΡΕΨΩ	137	3,38	,89222
ΠΩΣ ΒΛΕΠΕΤΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	137	1,93	1,05861
Valid N (listwise)	137		

Πίνακας 48

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΦΥΓΩ (Descriptive Statistics)

	N	Mean	Std. Deviation
ΗΛΙΚΙΑ	87	1,91	1,254
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ	87	1,85	1,006
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΜΗΤΕΡΑΣ	87	3,05	1,725
ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΑΤΕΡΑ	87	2,62	,918
ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΗΤΕΡΑΣ	87	2,62	,703
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	87	1,20	,525
ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΠΟΥΔΩΝ	87	1,54	,501
ΠΕΔΙΟ ΣΠΟΥΔΩΝ	87	14,59	6,560
ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	87	4,85	2,121
ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΕΙΜΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΣ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ	87	2,83	,781
Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΟΥ ΕΧΕΙ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΟΥ	87	2,64	1,131
ΚΥΡΙΑ ΠΗΓΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	87	1,69	,893
ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΟΥ ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	87	2,03	,799
ΕΦΟΣΟΝ ΕΡΓΑΖΕΣΤΕ, ΣΕ ΠΟΙΟ ΚΛΑΔΟ ΑΝΗΚΕΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	87	12,18	6,346
ΣΕ ΠΟΙΑ ΗΠΕΙΡΟ ΣΚΕΦΤΕΣΤΕ ΝΑ ΠΑΤΕ	87	1,30	,667
ΣΕ ΠΟΙΑ ΧΩΡΑ ΣΚΕΦΤΕΣΤΕ ΝΑ ΠΑΤΕ	87	5,68	4,704
ΠΟΙΟ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟΤΕΡΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	87	1,84	,888
ΠΟΥ ΘΑ ΘΕΛΑΤΕ ΝΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΘΕΙΤΕ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	87	1,6	,946
ΑΚΟΜΑ ΚΙ ΑΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΩ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΘΑ ΕΠΙΣΤΡΕΨΩ	87	3,23	,859
ΠΩΣ ΒΛΕΠΕΤΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	87	1,94	1,038
Valid N (listwise)	87		

Πίνακας 49

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ / ΕΧΩ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΝΑ ΜΕΙΝΩ (Descriptive Statistics)

	N	Mean	Std. Deviation
ΗΛΙΚΙΑ	46	2,57	1,361
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ	46	1,96	1,115
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΜΗΤΕΡΑΣ	46	2,70	1,533
ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΑΤΕΡΑ	46	2,33	,845
ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΗΤΕΡΑΣ	46	2,50	,723
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	46	1,80	,934
ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΠΟΥΔΩΝ	46	1,74	,444
ΠΕΔΙΟ ΣΠΟΥΔΩΝ	46	15,41	6,323
ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	46	6,39	1,856
ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΕΙΜΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΣ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ	46	2,39	,682
Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΟΥ ΕΧΕΙ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΟΥ	46	3,37	1,123
ΚΥΡΙΑ ΠΗΓΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	46	2,22	,964
ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΟΥ ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	46	2,41	,748
ΕΦΟΣΩΝ ΕΡΓΑΖΕΣΤΕ, ΣΕ ΠΟΙΟ ΚΛΑΔΟ ΑΝΗΚΕΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	46	9,52	6,032
ΠΟΙΟ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟΤΕΡΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	46	2,00	,894
ΠΟΥ ΘΑ ΘΕΛΑΤΕ ΝΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΘΕΙΤΕ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	46	2,17	1,081
ΑΚΟΜΑ ΚΙ ΑΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΩ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΘΑ ΕΠΙΣΤΡΕΨΩ	46	3,65	,924
ΠΩΣ ΒΛΕΠΕΤΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	46	1,93	1,124
Valid N (listwise)	46		

Πίνακας 50

Κεφάλαιο 5

Επίλογος

Στόχος της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής είναι η διερεύνηση των αιτιών που ωθούν άτομα υψηλής εκπαίδευσης και κατάρτισης να εξετάζουν το ενδεχόμενο ή και να αποφασίζουν να μετοικήσουν στην αλλοδαπή για επαγγελματικούς σκοπούς.

Αρχικά προσεγγίσαμε το φαινόμενο της διακίνησης επιστημονικού δυναμικού όπως είναι ευρέως γνωστό ως “διαρροή εγκεφάλων (Brain drain)”, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο, όσο και σε επίπεδο Ελλάδας. Πρόκειται ουσιαστικά για μετακίνηση ατόμων υψηλής εκπαίδευσης (πτυχιούχων) από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προς αναπτυγμένες χώρες. Αυτή η μεταφορά ανθρώπινου κεφαλαίου, του πιο σημαντικού για πολλούς εκ των παραγωγικών συντελεστών, έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις και έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των μελετητών εξαιτίας των επιπτώσεων που επιφέρει στο ρυθμό ανάπτυξης των εμπλεκόμενων χωρών.

Ειδικότερα εστίασαμε στην περίπτωση της Ελλάδας, υπό το πρίσμα της υφιστάμενης οικονομικής κρίσης, η οποία έχει επιδράσει αρνητικά σε πολλούς τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, όπως σε επίπεδο διαθέσιμου οικογενειακού εισοδήματος (συρρίκνωση μισθών, αύξηση άμεσης-έμμεσης φορολογίας, φορολογίας ακινήτων, ασφαλιστικών εισφορών, ανεργίας και ειδικά των νέων) και γενικότερα πτώση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού της χώρας. Αυτή η επιδείνωση των συνθηκών ζωής οδήγησε σε πολύ σημαντική αύξηση της πρόθεσης μετακίνησης Ελλήνων στο εξωτερικό για επαγγελματικούς λόγους. Παράλληλα οδήγησε περισσότερους Έλληνες στην αναζήτηση ασπίδας προστασίας στην οικονομική κρίση, μέσω του εμπλουτισμού του βιογραφικού τους με τη απόκτηση επιπλέον εφοδίων μέσω της εκπαίδευσης.

Η πλειοψηφία που αποφασίζει να αποχωρήσει φαίνεται να επιλέγει χώρες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία κ.λπ) με επιπλέον κίνητρο ενδεχομένως το γεγονός ότι η μετακίνηση δεν υπόκειται σε περιορισμούς.

Εκτός Ε.Ε. επιλέγονται οι Η.Π.Α., Καναδάς, Αυστραλία κ.λπ. με δεδομένη τη μείωση του χρόνου αλλά και του κόστους μετακίνησης εξαιτίας και της βελτίωσης της τεχνολογίας.

Σημαντικότεροι λόγοι αποχώρησης, είναι η οικονομική κρίση και η αβεβαιότητα για το μέλλον που δημιουργεί (συμπέρασμα που προκύπτει και από την έρευνα της παρούσας διατριβής), η κατακόρυφη αύξηση της ανεργίας ειδικά της νεανικής, η αναζήτηση επαγγελματικής εμπειρίας και γενικότερα εμπειριών ζωής, οι προοπτικές εξέλιξης που υπάρχουν στις αναπτυγμένες χώρες του εξωτερικού και η επιδείνωση των συνθηκών στην αγορά εργασίας.

Τα άτομα τα οποία προχωρούν σε μετανάστευση για επαγγελματικούς λόγους, είναι κατά βάση νέοι σε ηλικία, κάτοχοι ανώτερων και ανώτατων ακαδημαϊκών ή επαγγελματικών τίτλων σπουδών, χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις, αν και τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί διεύρυνση τόσο ηλικιακή όσο και σε επίπεδο οικογένειας.

Οι επιπτώσεις που προκαλούνται στις χώρες υποδοχής είναι κατά κύριο θετικές. Αντίθετα αποτελέσματα όμως, επέρχονται στις χώρες αποστολής. Οι θεωρίες και απόψεις ως προς τις επιπτώσεις στις χώρες αποστολής δίστανται. Υπάρχουν αυτές που υποστηρίζουν ότι, όταν το φαινόμενο δεν παίρνει μαζικές διαστάσεις αλλά διατηρείται σε χαμηλά και ελεγχόμενα επίπεδα, μπορεί να επιδράσει θετικά, τονώνοντας τις οικονομίες των χωρών αποστολής και αποζημιώνοντας τους παράλληλα για την απώλεια του υψηλά καταρτισμένου ανθρώπινου κεφαλαίου τους, κυρίως μέσω των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Εντούτοις όμως υπάρχουν θεωρίες που αντικρούουν το συγκεκριμένο συμπέρασμα και καταλήγουν ότι τα αποτελέσματα τόσο μεσοπρόθεσμα, όσο και μακροπρόθεσμα είναι τελικά αρνητικά για τις χώρες αποστολής. Στην περίπτωση της Ελλάδας έρευνες δείχνουν ότι δεν αποτελούν ουσιαστική θετική παράμετρο της μετανάστευσης και στην πράξη όχι μόνο δεν ωφελείται, αλλά ούτε καν αποσβένεται η επένδυση που έχει κάνει το Κράτος και προσδοκά από την παρεχόμενη υπηρεσία εκπαίδευσης τους.

Οι αρνητικές επιπτώσεις εστιάζονται στο επίπεδο της οικονομίας με την υποχώρηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας, η οποία αντανακλάται σε τομείς όπως είναι η αποδοτικότητα της αγοράς εργασίας, η ικανότητα της χώρας να κρατάει ή και να

προσελκύει “ταλέντα”, οι εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών, η μείωση της έρευνας και καινοτομίας. Επίσης η μειωμένη συνεργασία μεταξύ πανεπιστημίων-βιομηχανίας, η μείωση της παραγωγικότητας, η απώλεια φορολογικών εσόδων και ασφαλιστικών εισφορών.

Πέραν της οικονομίας, αρνητικές επιπτώσεις επέρχονται σε διάφορους τομείς της κοινωνίας όπως είναι, σε ακαδημαϊκό επίπεδο η χαμηλή παραγωγή επιστημονικού έργου από τα πανεπιστήμια και γενικότερα η υποχώρηση της φήμης των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της χώρας παγκοσμίως ή σε δημογραφικό επίπεδο, η μείωση του γηγενούς πληθυσμού.

Προκειμένου να περιοριστεί το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού προσωπικού απαιτούνται διάφορες πολιτικές οι οποίες ποικίλλουν και πρέπει να προσαρμόζονται στις ανάγκες και δυνατότητες κάθε χώρας. Οι πολιτικές αυτές συνίστανται τόσο στη συγκράτηση περαιτέρω αποχώρησης, όσο και στη προσέγγιση αυτών που έχουν ήδη φύγει με απώτερο σκοπό τον επαναπατρισμό τους (return option) ή την εξ αποστάσεως συνεργασία (diaspora option), με κατάλληλα εργαλεία τόσο κίνητρα προσέλκυσης (π.χ. φοροαπαλλαγών), όσο και θέτοντας τις βάσεις για την καλύτερη αξιοποίηση των γνώσεων και των εμπειριών που έχουν αποκτηθεί στο εξωτερικό. Κατά συνέπεια απαιτείται η υιοθέτηση των πολιτικών εκείνων που να στοχεύουν τόσο στη βελτίωση του βαθμού ανταγωνιστικότητας της χώρας η οποία θα οδηγήσει σε αύξηση εξαγωγών, όσο και στην ώθηση της επιχειρηματικότητας και προσέλκυσης ξένων άμεσων επενδύσεων. Η επίτευξη αυτών των στόχων θα οδηγήσει σε τόνωση της αγοράς, αύξηση παραγωγικότητας, αύξηση εισοδημάτων από επιχειρηματική δραστηριότητα, δημιουργία θέσεων εργασίας και κατά συνέπεια αύξηση των φορολογικών εσόδων και των ασφαλιστικών εισφορών και ως εκ τούτου θα μειωθούν οι λόγοι αποχώρησης του επιστημονικού ανθρώπινου δυναμικού της χώρας.

Παράλληλα απαιτείται βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης και καλύτερη διασύνδεση των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με τις επιχειρήσεις που θα καλύπτουν τις ανάγκες της αγοράς.

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της παρούσας διατριβής έγινε σε δείγμα ατόμων που σπουδάζουν είτε σε επίπεδο πρώτου πτυχίου είτε μεταπτυχιακού τίτλου.

Συγκεντρώθηκαν 152 ερωτηματολόγια από τα οποία έγκυρα ήταν τα 137. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι με δεδομένη την οικονομική κρίση που εξακολουθεί και βιώνει η χώρα, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δηλώνει θετική προς μια πιθανή μετοίκηση στο εξωτερικό για επαγγελματικούς σκοπούς. Σημαντικότεροι λόγοι που συνθέτουν αυτή την πρόθεση είναι, η οικονομική κρίση και η αβεβαιότητα που αυτή συνεπάγεται, η απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και εμπειριών ζωής και οι προοπτικές εξέλιξης που παρέχουν οι χώρες υποδοχής. Από την άλλη πλευρά, οικογενειακοί λόγοι και ενδεχόμενη προοπτική επαγγελματικής εξέλιξης και ικανοποιητικού πακέτου αποδοχών στην Ελλάδα, θα λειτουργούσαν αποτρεπτικά από αυτή την προοπτική της αποχώρησης. Τέλος, παρόλο που δεν επικρατεί η αισιοδοξία για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας, σημαντικό ποσοστό εξέφρασε την επιθυμία η μετακίνηση αυτή να μην έχει μόνιμο χαρακτήρα.

Παράρτημα Α

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

1. Τόπος κατοικίας

2. Φύλο

Άνδρας

Γυναίκα

3. Ηλικία

18-25

26-30

31-35

36-40

41 και άνω

4. Επάγγελμα πατέρα

Δημόσιος Υπάλληλος

Ιδιωτικός Υπάλληλος

Αυτοαπασχολούμενος

Άνεργος

Μη απασχολούμενος

Άλλο...

5. Επάγγελμα μητέρας

Δημόσιος Υπάλληλος

Ιδιωτικός Υπάλληλος

Αυτοαπασχολούμενη

Άνεργη

Μη απασχολούμενος

Άλλο...

6. Ανώτερη εκπαίδευση που έχει ολοκληρώσει ο πατέρας σας

Διδακτορικό

Μεταπτυχιακό

Πτυχίο ΑΕΙ

Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

7. Ανώτερη εκπαίδευση που έχει ολοκληρώσει η μητέρα σας

Διδακτορικό

Μεταπτυχιακό

Πτυχίο ΑΕΙ

Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

8. Οικογενειακή κατάσταση

Άγαμος

Έγγαμος

Έγγαμος με παιδι(ά)

9. Επίπεδο σπουδών

Φοιτητής

Μεταπτυχιακός φοιτητής

Διδακτορικός φοιτητής

10. Πεδίο σπουδών

Μηχανικοί

Πληροφορική

Διοίκηση Επιχειρήσεων

Λογιστική & Χρηματοοικονομικά

Οικονομικές Επιστήμες

Marketing

Βιολογία

Επιστήμες Υγείας

Διοίκηση Ανθρώπινου Δυναμικού

Ψυχολογία

Πολιτικές Επιστήμες

Τουριστικά

Νομικές Επιστήμες

Φιλολογία

Δημοσιογραφία & ΜΜΕ

Παιδαγωγικά

Ιατρική

Μαθηματικά
Παιδαγωγικά
Κοινωνικές Επιστήμες
Φυσική αγωγή & Αθλητισμός
Χημικοί
Αρχιτεκτονική
Γεωπονία
Ιστορία & Αρχαιολογία
Γραφικές Τέχνες
Διαφήμιση
Μουσική
Στατιστική
Καλών Τεχνών
Νοσηλευτική
Ναυτιλιακά
Αγροτική Οικονομία & Ανάπτυξη
Θεολογία
Άλλο...

11. Εργασιακή απασχόληση

Πλήρης απασχόληση με πλήρη ασφάλιση
Πλήρης απασχόληση με μερική ασφάλιση
Πλήρης απασχόληση χωρίς ασφάλιση
Μερική απασχόληση με πλήρη ασφάλιση
Μερική απασχόληση με μερική ασφάλιση
Μερική απασχόληση χωρίς ασφάλιση
Αυτοαπασχολούμενος
Άνεργος

12. Παρά την οικονομική κρίση είμαι ευχαριστημένος με τη ζωή μου

Διαφωνώ απόλυτα
Διαφωνώ
Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ
Συμφωνώ
Συμφωνώ πλήρως

13. Παρά την οικονομική κρίση είμαι αισιόδοξος για το μέλλον μου

Διαφωνώ απόλυτα
Διαφωνώ
Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ
Συμφωνώ
Συμφωνώ πλήρως

14. Η εργασία μου έχει σχέση με το αντικείμενο των σπουδών μου

Διαφωνώ απόλυτα
Διαφωνώ
Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ
Συμφωνώ
Συμφωνώ πλήρως

15. Κύρια πηγή εισοδήματος

Εξαρτώμενος(η) από την οικογένεια
Σταθερή εργασία (πλήρης ή μερική απασχόληση)
Μη σταθερή εργασία (μερικές ημέρες το μήνα)

16. Ποιο είναι περίπου το οικογενειακό σας μηνιαίο εισόδημα

0-€1.000
€1.001-€2.000
€2.001-€3.000
€3.001-€4.000
€4.001 και άνω

17. Εφόσον εργάζεστε, σε ποιο κλάδο ανήκει η επιχείρηση;

Ασφάλειες
Εκπαίδευση
Υπηρεσίες κοινής ωφέλειας
Πετρέλαιο & Αέριο
Εστίαση
Κατασκευές
Λιανικό εμπόριο
Εκδόσεις
Μέσα Ενημέρωσης
Υπηρεσίες Μεταφορών
Ναυτιλία
Τεχνολογία

Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες
Τηλεπικοινωνίες
Ταξίδια & Τουρισμός
Τράπεζες
Υγεία
Ψυχαγωγία και Διασκέδαση
Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη
Διαφήμιση
Δημόσιος τομέας
Άλλο...

18. Προτίθεστε να μεταναστεύσετε στο εξωτερικό;

Σκέφτομαι να φύγω από την Ελλάδα
Έχω αποφασίσει να φύγω από την Ελλάδα
Σκέφτομαι να μείνω στην Ελλάδα
Έχω αποφασίσει να μείνω στην Ελλάδα
Δεν έχω αποφασίσει

**19. Εάν προτίθεστε να μεταναστεύσετε στο εξωτερικό, για ποιο λόγο;
(παρακαλώ προσδιορίστε τους 3 σημαντικότερους)**

Μειωμένη αξιοκρατία και διαφθορά στην Ελλάδα
Οικονομική κρίση και αβεβαιότητα που υπάρχει στην Ελλάδα
Προοπτικές εξέλιξης στη χώρα του εξωτερικού
Αδυναμία εύρεσης εργασίας στον τομέα μου/κλάδο σπουδών
Αδυναμία εύρεσης εργασίας στο επίπεδο σπουδών μου
Καλύτερες εργασιακές συνθήκες στη χώρα του εξωτερικού
Μεγαλύτερες αποδοχές στη χώρα του εξωτερικού
Απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και εμπειριών ζωής στη εξωτερικό
Ανεργία στην Ελλάδα γενικά
Η κουλτούρα των εταιρειών στην Ελλάδα
Η νοοτροπία στη χώρα του εξωτερικού μου ταιριάζει καλύτερα
Αναγνώριση των προσόντων μου στη χώρα του εξωτερικού
Μεγάλη/Ενδιαφέρουσα προσφορά θέσεων εργασίας στο αντικείμενο μου/ειδικότητα μου
Προσπάθεια για αναβάθμιση-επικαιροποίηση των γνώσεων μου στο πεδίο ειδίκευσης μου

Προσφορά θέσης μετά το πέρας των σπουδών μου στη χώρα του εξωτερικού
Ο/Η σύντροφος μου εργαζόταν ήδη στη χώρα του εξωτερικού
Προσωπικοί/οικογενειακοί λόγοι
Άλλο...

20. Σε ποια ήπειρο σκέφτεστε να πάτε;

21. Σε ποια χώρα σκέφτεστε να πάτε;

22. Για ποιο λόγο επιλέγετε να πάτε σε αυτή τη χώρα; (παρακαλώ προσδιορίστε τους 3 σημαντικότερους)

Καλύτερες προοπτικές εξέλιξης σε σχέση με άλλες χώρες
Καλύτερη κατάσταση της οικονομίας σε σχέση με άλλες χώρες
Μεγαλύτερες αποδοχές σε σχέση με άλλες χώρες
Επειδή σπούδασα σε αυτή τη χώρα
Καλύτερο κλίμα και τρόπος ζωής σε σχέση με άλλες χώρες
Μικρότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με άλλες χώρες
Οικογενειακοί δεσμοί με τη χώρα
Έχω γνωστούς
Έχω βρει δουλειά
Άλλο...

23. Ποιο πιστεύετε ότι είναι το βασικότερο πρόβλημα στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα

Το εκπαιδευτικό σύστημα δεν ικανοποιεί τις ανάγκες της αγοράς
Ανεργία
Απασχόληση κυρίως μέσω ευέλικτων μορφών απασχόλησης
Δεν έχω άποψη
Άλλο...

24. Που θα θέλατε να απασχοληθείτε στο μέλλον

Ιδιωτικό τομέα
Δημόσιο τομέα
Αυτοαπασχολούμενος
Οποιαδήποτε εργασία

**25. Ποιοι λόγοι θα σας απέτρεπαν από το να μεταναστεύσετε στο εξωτερικό;
(παρακαλώ προσδιορίστε τους 3 σημαντικότερους)**

Οικογενειακοί λόγοι

Έλλειψη γνώσεων σχετικά με τις δυνατότητες επιλογής

Έλλειψη κατάλληλων προσόντων

Έλλειψη οικονομικής δυνατότητας

Αυξημένες υποχρεώσεις στην Ελλάδα

Η προοπτική βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης της Ελλάδας

Το κλίμα και ο τρόπος ζωής στην Ελλάδα

Προοπτική επαγγελματικής εξέλιξη και ικανοποιητικού πακέτου αποδοχών

Δεν μπορώ να απαντήσω

Άλλο...

26. Ακόμα κι εάν μεταναστεύσω στο εξωτερικό θα επιστρέψω

Διαφωνώ απόλυτα

Διαφωνώ

Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ

Συμφωνώ

Συμφωνώ πλήρως

27. Πως βλέπετε την οικονομική κατάσταση της χώρας στο μέλλον

Συνέχιση της οικονομικής κρίσης

Σε στασιμότητα

Υπάρχει προοπτική βελτίωσης

Σε ανάπτυξη

Δεν ξέρω/δεν απαντώ

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Arslan, C. et al. (2014), "A New Profile of Migrants in the Aftermath of the Recent Economic Crisis", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 160, OECD Publishing.

<http://dx.doi.org/10.1787/5jxt2t3nnjr5-en>

Cain P.G., Hopkins A.G. (1980), "The Political Economy of British Expansion Overseas, 1750-1914", *The Economic History Review*, 33(4):463-490

Cambridge Dictionary (2018), Available from:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/brain-drain> [Accessed 11th February 2018]

Cavounidis J. (2016), "The Emigration Of The Greeks And Diaspora Engagement Policies For Economic Development", Reports 76, Centre Of Planning And Economic Research (KEPE)

Cervantes M., Guellec D. (2002), "The brain drain: Old myths, new realities", OECD Observer No. 230, January.

Commander S., Kangasniemi M., Winters A.L. (2004): "The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature", University of Chicago Press,

<http://www.nber.org/chapters/c9540>

Committee on the International Migration of Talent (1970): "Modernization and the migration of talent", Education and World Affairs, [New York]

Docquier F., Rapoport H. (2012): "Globalization, Brain Drain, and Development", *Journal of Economic Literature* 2012, 50:3, 681-730, <http://dx.doi.org/10.1257/jel.50.3.681>

Docquier F. (2006): "Brain Drain and Inequality Across Nations". IZA Discussion Paper No. 2440

European Commission (2006) "Europeans and Mobility: First Results Of An EU-Wide Survey. Eurobarometer survey on geographic and labour market mobility"

Eurostat (2018) "High-Tech Exports % Exports",

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tin00140> [Accessed 01th April 2018]

Eurostat (2018), " *Mean and median income by educational attainment level - EU-SILC survey*", http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/ILC_DI08
 [Accessed 15th April 2018]

Eurostat (2018), " *General Government Expenditure By Function_Education_As Percentage Of GDP*", (last update 09.03.2018)
<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/government-finance-statistics/data/database>
 [Accessed 04th April 2018]

Gibson, John; McKenzie, David (2011) : *Eight questions about brain drain*, Discussion paper series // Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, No. 5730, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-201106013443>

Glăvan B. (2008): " *Brain Drain A Management Or A Property Problem?*", American Journal of Economics and Sociology, 67(4):719-737

Grubel, H., & Scott, A. (1966): "The *International Flow Of Human Capital.*" American Economic Review (56), 268-274

Labrianidis L., Pratsinakis M.(2016), " *Greece's new Emigration at times of crisis*", GreeSE paper No.99 Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, Hellenic Observatory, European Institute, LSE

Labrianidis L., Pratsinakis M.(2015), " *Outward migration from Greece during the crisis-Final Report*", London School of Economic's Hellenic Observatory

Marinakou, E., Giousmpasoglou, C. and Paliktzoglou, V. (2016), " *The Brain Drain Phenomenon in Higher Education in Greece: Attitudes and Opinions on the Decision to Immigrate.*" Paper presented in the 3rd Annual International Conference on Humanities & Arts in a Global World, 3-6 January, Athens, Greece

OECD (2017), "Doctors (overall number)", in *Health at a Glance 2017: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2017-52-en

OECD (2015), " *Connecting with Emigrants: A Global Profile of Diasporas 2015*", OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239845-en>

OECD (2014), " *Education At A Glance 2014*", OECD Country Note Greece

Pelliccia A., (2013), " *Greece: education and brain drain in times of crisis*", IRPPS Working paper n. 54. Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche - Istituto di Ricerche sulla Popolazione e le Politiche Sociali.

QS World University Rankings, (2018):
<https://www.topuniversities.com/where-to-study/europe/greece/guide>

[Accessed 10th April 2018]

Theodoropoulos D., Kyridis A., Zagkos C. and Konstantinidou Z. (2014), "«Brain Drain» Phenomenon in Greece: Young Greek scientists on their way to immigration, in an era of «crisis». Attitudes, opinions and beliefs towards the prospect of Migration", Journal of Education and Human Development, 3, 229-248. American Research Institute for Policy Development

Times Higher Education (THE) World University Rankings, (2018):

https://www.timeshighereducation.com/search/type/ranking_institution?search=greece [Accessed 10th April 2018]

Triandafyllidou, A. and Gropas R. (2014), "Voting with their feet: highly skilled emigrants from Southern Europe", American Behavioral Scientist, 58, pp. 1614-1633

Triandafyllidou, A. and Mantanika R. (2016), "Migration in Greece: Recent Developments in 2016", Global Governance Programme European University Institute, Report prepared for the OECD Network of International Migration Experts

World Bank Group (2016), "Migration and Remittances Factbook 2016, Third Edition", Washington, DC: World Bank. © World Bank.

<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23743>, License: CC BY 3.0 IGO.

World Economic Forum (2007), "The Global Competitiveness Report 2007-2008",

World Economic Forum (2015), "The Global Competitiveness Report 2015-2016", [http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global Competitiveness Report 2015-2016.pdf](http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global%20Competitiveness%20Report%202015-2016.pdf)

World Economic Forum (2016), "The Global Competitiveness Report 2016-2017", <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

World Economic Forum (2017), "The Global Competitiveness Report 2017-2018", <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>

Ελληνική βιβλιογραφία

Begg, Dornbusch R. και Fischer S. (2006), "Εισαγωγή Στην Οικονομική", Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα

Dornbusch R. και Fischer S. (1993), "Μακροοικονομική", Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα

ΕΛΣΤΑΤ (2017), "Δελτίο Τύπου, Υπολογιζόμενος πληθυσμός και μεταναστευτικές ροές της Χώρας Έτους 2016", <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SPO15/2016>

ΕΛΣΤΑΤ (2017), "Δελτίο Τύπου, Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 2016", <http://www.statistics.gr/documents/20181/f692a045-65fc-40af-96c8-bfdb073eacea>

Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών (2017), "Μηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο Επαγγελματικής Δραστηριότητας", <http://www.eea.gr/gr/el/content/periodika-enimerotika-deltia-epaggelmatikis-drastiriotitas>

Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης (CEDEFOP)- Ενημερωτικό Σημείωμα 9023 (2010), "Αναντιστοιχία Δεξιοτήτων Σε Αναζήτηση Λύσεων", www.cedefop.europa.eu/files/9023_el.pdf [Accessed 13th April 2018]

Endeavor Greece (2014), "Δημιουργώντας Θέσεις Εργασίας Για Τους Νέους", Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος

ICAP Group (2016), Αποτελέσματα της έρευνας για το φαινόμενο του brain drain. "Young Talented Greeks working abroad", 2^ο ετήσιο συνέδριο Human Capital Summit, 25 Μαΐου.

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε. (2017), "Η Ελληνική Οικονομία Και Η Απασχόληση- Ενδιάμεση Έκθεση Οκτώβριος 2017"

Λαζαρέτου Σ. (2016), "Φυγή Ανθρώπινου Κεφαλαίου: Η Σύγχρονη Τάση Μετανάστευσης Των Ελλήνων Στα Χρόνια Της Κρίσης" Οικονομικό Δελτίο-Τεύχος 43-Τράπεζα Της Ελλάδος

Λαμπριανίδης Λ. (2011), "Επενδύοντας Στη Φυγή, Η Διαρροή Επιστημόνων Από Την Ελλάδα Την Εποχή Της Παγκοσμιοποίησης", Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα

Λιανός Θ. & Καβουνίδη Τ. (2012), "Μεταναστευτικά Ρεύματα Στην Ελλάδα Τον 20^ο Αιώνα", Μελέτες 72, ΚΕΠΕ

Νόμος 4172/2013, ΦΕΚ Α' 167/23.07.2013 "Κώδικας Φορολογίας Εισοδήματος", όπως ισχύει

Παπάζογλου Χρήστος (2014), "Συλλογικός Τόμος της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών με θέμα:
"Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής"- Ελληνική εξαγωγική επίδοση: Ανταγωνιστικότητα και ξένες άμεσες επενδύσεις σελ.137-158", Ελληνική Ένωση Τραπεζών, <https://www.hba.gr/Publications/FinancialDetails/76>

Σεβρής Κωνσταντίνος (2015), "Διαρροή Εγκεφάλων Στη Γερμανία/Παγκοσμιοποίηση Και Μετανάστευση: Η Ελλάδα Ανάμεσα Στο Μεταναστευτικό Και Τη Δημογραφική Κατάρρευση-Συλλογικό-επιμέλεια Καραμπελιάς Γ.", Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα

Σταθακόπουλος Βλάσης (2005), "Μέθοδοι Έρευνας Αγοράς", Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε., Αθήνα

Τράπεζα Της Ελλάδος (2018), *“Έκθεση Του Διοικητή Για Το 2017”*, ΤτΕ Φεβρουάριος 2018

Φωτόπουλος Ν. (2015), *“Ένδο-Ευρωπαϊκή Νεανική Κινητικότητα/Μετανάστευση Στην Εποχή Της Οικονομικής Κρίσης-Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις - Κινητικότητα, Εκπαίδευση, Απασχόληση Και Το Φαινόμενο του «Brain Drain»: Στοιχεία Από Την Ελλάδα Και Την Ευρώπη.”*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Κ.&Μ. Αντ. Σταμούλη

Χολέζας Ι. & Τσακλόγλου Π. (2008), *“Η Απασχολησιμότητα Των Αποφοίτων Της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης”*. Αθήνα: Μορφωτική και Αναπτυξιακή Πρωτοβουλία